

Vademecum Nauczyciela

Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Vademecum

Nauczyciela

Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2019

Autor

Piotr Załęski, Janusz Korzeniowski

Redakcja językowa i korekta

Angelika Wiśniewska

Redakcja techniczna i skład

Piotr Czajka

Projekt okładki, layout

Wojciech Romerowicz

Elementy graficzne: © Jovan/stock.adobe.com, © Pushkarevskyy/stock.adobe.com,
© absent84/stock.adobe.com, © Julien Eichinger/Fotolia.com, © LynxVector/Fotolia.com

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2019

ISBN 978-83-66047-57-0

ISBN 978-83-66047-49-5 (seria *Vademecum nauczyciela. Wdrażanie podstawy programowej w szkole ponadpodstawowej*)

© Copyright by Ministerstwo Edukacji Narodowej

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

www.ore.edu.pl

tel. 22 345 37 00

Opracowano na podstawie materiałów przygotowanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

Spis treści

Wprowadzenie <i>dr Wioletta Kozak</i>	5
Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego, III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum	9
Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie	17
Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie <i>dr hab. Piotr Załęski</i>	45
Wskazówki metodyczne <i>dr hab. Piotr Załęski, Janusz Korzeniowski</i>	67

Wprowadzenie

Przygotowaliśmy dla Państwa publikację, której celem jest przybliżenie najważniejszych założeń reformy edukacji w liceum ogólnokształcącym oraz technikum¹. Wprowadzone zmiany wydłużyły czas nauki w liceum do 4 lat, a w technikum – do 5. Oprócz modyfikacji strukturalnych została wprowadzona także zmiana programowa, której najważniejszym celem jest odejście od wąskoutylitarnego, pragmatycznego kształcenia umiejętności na rzecz powrotu do uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy edukacji – *traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności* (cel 1.) oraz *rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy* (cel 8.). Zdaniem Stanleya J. Spanbauera naczelną wartość edukacji stanowi jasna, klarowna i uporządkowana wiedza. „Ona, zmieniając człowieka, ustawia go w coraz to innych szeregach. Jest odniesieniem do pragnień niechwilowych i ponadto widzianych przez pryzmat osobniczych wartości. Jest wartością w kształceniu jednostki i jej własnością. O tym, jak ważną odgrywa rolę, jednostka dowiaduje się najczęściej wtedy, gdy podejmowanie decyzji uwarunkowane jest jej posiadaniem”².

W nowej podstawie programowej umiejętności i kompetencje rozumiane są zatem jako praktyczne zastosowanie **wiedzy** zdobywanej przez uczniów w procesie kształcenia. Wiedza to informacja wartościowa, integrująca dane, fakty, hipotezy; oznacza ona umiejętność zdobywania i posiadania informacji oraz wykorzystywania ich w praktyce. Tworzenie wiedzy wymaga, aby ktoś wcześniej informację przetworzył, połączył i zinterpretował³. Wiedza nie jest zatem synonimem informacji – wręcz przeciwnie: wiedzę tworzą informacje uporządkowane, zhierarchizowane i logicznie powiązane.

Cele główne nowej podstawy programowej – sformułowane w oparciu o wyżej wspomnianą koncepcję wiedzy – kładą szczególny nacisk na zadania poznawcze w obrębie szkolnej edukacji, które realizowane są w dwóch wymiarach: z jednej strony jako transmisja niezbędnej wiedzy przedmiotowej, z drugiej – jako podstawa kształcenia umiejętności. Rola szkoły nie polega tylko na zapewnieniu dostępu do informacji – ten dostęp w czasach cywilizacji informatycznej i cyfrowej, jak nazywany jest wiek XXI,

¹ *Vademecum Nauczyciela* zawiera zapisy podstawy programowej z komentarzami dotyczące wyłącznie liceum ogólnokształcącego oraz technikum. Pełną wersję podstawy programowej kształcenia ogólnego można znaleźć na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji: <https://www.ore.edu.pl/2018/03/podstawa-programowa-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia/> [dostęp: 15 lipca 2019 r.]

² Spanbauer S. J., (1987), *Quality First in Education... Why not?*, Appleton, WI: Fox Valley Technical College Foundation, za: Denek K., *Edukacja oparta o wartości*, (2009), „Wartości w muzyce” nr 2, s. 139–158, online: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wartosci_w_muzyce/Wartosci_w_muzyce-r2009-t2/Wartosci_w_muzyce-r2009-t2-s139-158/Wartosci_w_muzyce-r2009-t2-s139-158.pdf [dostęp: 15 lipca 2019 r.].

³ Kromer B., (2008), *Wiedza jako podstawowy czynnik funkcjonowania organizacji inteligentnej*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Ekonomii i Zarządzania” nr 2, Koszalin: Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, s. 93–99.

wydaje się dla uczniów niemal nieograniczony – ale taka organizacja złożonego procesu przekazywania i samodzielnego zdobywania wiedzy, aby młodzi ludzie mogli rozumieć otaczającą ich rzeczywistość. Nastąpiła więc zmiana paradygmatu myślenia o edukacji – szkoła staje się przestrzenią rozwoju uczniów i budowania dla nich dobrej przyszłości, w której wykorzystują swój potencjał, możliwości i zainteresowania.

Nowa podstawa programowa do szkoły ponadpodstawowej ukierunkowana jest na rozwijanie myślenia. Myślenie to tworzenie pojęć, które organizują świat, rozwiązywanie problemów oraz skuteczne podejmowanie decyzji i formułowanie sądów⁴. Myślenie krytyczne stanowi jedną z najważniejszych umiejętności XXI wieku, a jej rozwój jest kluczowym elementem przygotowującym uczniów do dorosłego życia. Dzięki myśleniu krytycznemu ludzie uczą się i potrafią:

- analizować, tworzyć hipotezy, określać istotę problemów;
- oceniać, weryfikować i formułować argumenty;
- myśleć niezależnie;
- tworzyć logiczne powiązania;
- przewidywać (na drodze dedukcji) konsekwencje znanych faktów;
- dostrzegać nieścisłości i błędy w rozumowaniu;
- sprawdzać fakty, rozumieć logiczne zależności między faktami;
- przetwarzać informacje;
- kwestionować oczywistości i własne założenia;
- myśleć jasno i precyzyjnie, być dociekliwymi.

Myślenie krytyczne jest zdyscyplinowanym procesem intelektualnym, który polega na:

- 1) aktywnej i umiejętnej konceptualizacji;
- 2) wykorzystywaniu, analizowaniu i syntetyzowaniu oraz ocenie informacji uzyskanych od kogoś lub sformułowanych samodzielnie;
- 3) obserwacji, zdobywaniu doświadczeń;
- 4) refleksji, rozumowaniu i komunikacji.

Krytyczne myślenie zakłada sprawdzenie w każdym rozumowaniu struktur lub elementów takich jak: cel, problem, kwestia, założenia, pojęcia, podstawy empiryczne, określony wniosek, implikacje i konsekwencje, zastrzeżenia płynące z innych punktów widzenia oraz zakres możliwych nawiązań. Myślenie krytyczne jako dotyczące wielu różnych przedmiotów, spraw i celów stanowi składową różnorodnych sposobów myślenia, m.in.: myślenia naukowego, matematycznego, historycznego, ekonomicznego, moralnego i filozoficznego.

⁴ Myers D.G., *Psychologia*, (2003), Poznań: Zys i S-ka, s. 378.

Myślenie krytyczne można charakteryzować jako złożone z następujących elementów:

- 1) zbiór informacji oraz przekonań, które kształtują umiejętności;
- 2) nawyki, oparte na zaangażowaniu intelektualnym, określające wykorzystanie owych umiejętności do kontroli i kształtowania zachowania.

Z tego względu można je przeciwstawić:

- 1) biernemu przyswajaniu i przechowywaniu informacji – ponieważ myślenie krytyczne wymaga [używania] szczegółowych metod wyszukiwania informacji i obchodzenia się z nimi;
- 2) posiadaniu umiejętności, które zgodnie z założeniem będą stale używane;
- 3) wykorzystywaniu tych umiejętności⁵.

Autorzy nowej podstawy programowej, rozumiejąc potrzebę formowania „człowieka myślącego”, aż trzy z ośmiu celów głównych odnieśli do konieczności ukształtowania i doskonalenia – w ramach nauczania na zajęciach wszystkich przedmiotów ogólnych, realizowanych zarówno w liceum ogólnokształcącym, jak i w technikum – narzędzi intelektualnego rozwoju człowieka. Za istotne wyzwania, przed którymi stoi szkoła, uznano:

- 2) *doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;*
- 4) *zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;*
- 5) *łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrażeniowo-twórczymi;*
- 7) *rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie.*

Myślenie stanowi nadrzędną **umiejętność** zdobywaną przez ucznia w trakcie szkolnej edukacji – jest „rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia”.

⁵ Zob. Oświadczenie Michaela Scrivena i Richarda Paula wygłoszone podczas 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform, (1987) – online: <http://www.criticalthinking.pl/czym-jest-krytyczne-myslenie/> [dostęp: 15 lipca 2019 r.].

Przygotowany dla Państwa materiał proponuje sposoby, metody i techniki, które pomagają rozwijać sprawność myślenia uczniów na lekcjach poszczególnych przedmiotów. Podpowiada rozwiązania metodyczne i – mamy nadzieję – okaże się ciekawym, inspirującym i pomocnym poradnikiem w pracy dydaktycznej.

dr Wioletta Kozak

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Kształcenie ogólne w szkole ponadpodstawowej tworzy programowo spójną całość i stanowi fundament wykształcenia, umożliwiając zdobycie zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych, a następnie ich doskonalenie lub modyfikowanie, otwierając proces uczenia się przez całe życie.

Celem kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum jest:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrazeniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum należą:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;

- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie, to podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumienia się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
- 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- 8) umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych.

Jednym z najważniejszych zadań liceum ogólnokształcącego i technikum jest rozwijanie kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej stanowiących kluczowe narzędzie poznawcze we wszystkich dyscyplinach wiedzy. Istotne w tym zakresie jest łączenie teorii i praktyki językowej. Bogacenie słownictwa, w tym poznawanie terminologii właściwej dla każdego z przedmiotów, służy rozwojowi intelektualnemu ucznia, a wspomaganie i dbałość o ten rozwój należy do obowiązków każdego nauczyciela.

Ważnym zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz dokumentowania swojej pracy, z uwzględnieniem prawidłowej kompozycji tekstu i zasad jego organizacji, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Realizację powyższych celów powinna wspomagać dobrze wyposażona biblioteka szkolna, dysponująca aktualnymi zbiorami, zarówno w postaci księgozbioru, jak i w postaci zasobów multimedialnych. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni odwoływać się do zasobów biblioteki szkolnej i współpracować z nauczycielami bibliotekarzami w celu wszechstronnego przygotowania uczniów do samokształcenia i świadomego wyszukiwania, selekcjonowania i wykorzystywania informacji.

Ponieważ środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę, zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów.

Ważnym celem działalności szkoły jest skuteczne nauczanie języków obcych. Bardzo ważne jest dostosowanie zajęć do poziomu przygotowania ucznia, które uzyskał na wcześniejszych etapach edukacyjnych.

Ważnym zadaniem szkoły jest także edukacja zdrowotna, której celem jest rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji.

Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią.

Duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami.

Strategia uczenia się przez całe życie wymaga umiejętności podejmowania ważnych decyzji, poczynając od wyboru szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej specjalizacji zawodowej, poprzez decyzje o wyborze miejsca pracy, sposobie podnoszenia oraz poszerzania swoich kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu. I te umiejętności kształtowane będą w szkole ponadpodstawowej.

Przedmioty w liceum ogólnokształcącym i technikum mogą być nauczane w zakresie podstawowym lub w zakresie rozszerzonym:

- 1) tylko w zakresie podstawowym – przedmioty: muzyka, plastyka, podstawy przedsiębiorczości, wychowanie fizyczne, edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie, etyka;
- 2) w zakresie podstawowym i w zakresie rozszerzonym: język polski, język obcy nowożytny, matematyka, język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz język regionalny – język kaszubski, historia, wiedza o społeczeństwie, geografia, biologia, chemia, filozofia, fizyka, informatyka;
- 3) tylko w zakresie rozszerzonym – przedmioty: historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna.

Szkoła ma stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki, w tym logicznego i algorytmicznego myślenia, programowania, posługiwania się aplikacjami komputerowymi, wyszukiwania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów, m.in. do pracy nad tekstem, wykonywania obliczeń, przetwarzania informacji i jej prezentacji w różnych postaciach.

Każda sala lekcyjna powinna mieć dostęp do internetu, uczniowie i nauczyciele powinni mieć zapewniony dostęp do pracowni stacjonarnej lub mobilnej oraz możliwość korzystania z własnego sprzętu. Wszystkie pracownie powinny być wyposażone w monitor interaktywny (z wbudowanym komputerem i oprogramowaniem) lub zestaw: komputer, projektor i tablica interaktywna lub ekran.

Szkoła ma również przygotowywać uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci.

Szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu zindywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia, stosownie do jego potrzeb i możliwości.

Uczniom z niepełnosprawnościami szkoła zapewnia optymalne warunki pracy. Wybór form indywidualizacji nauczania powinien wynikać z rozpoznania potencjału każdego ucznia. Zatem nauczyciel powinien tak dobierać zadania, aby z jednej strony nie przerażały one możliwości ucznia (nie uniemożliwiały osiągnięcia sukcesu), a z drugiej nie powodowały obniżenia motywacji do radzenia sobie z wyzwaniami.

Bardzo istotna jest edukacja zdrowotna, która prowadzona konsekwentnie i umiejętnie będzie przyczyniać się do poprawy kondycji zdrowotnej społeczeństwa oraz pomyślności ekonomicznej państwa.

Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu opisanych wyżej kompetencji, pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych.

Opis wiadomości i umiejętności zdobytych przez ucznia w szkole ponadpodstawowej jest przedstawiany w języku efektów uczenia się, zgodnie z Polską Ramą Kwalifikacji⁶.

Działalność edukacyjna szkoły określona jest przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania;
- 2) program wychowawczo-profilaktyczny szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela.

Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb.

Działalność wychowawcza szkoły należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa. Wychowanie młodego pokolenia jest zadaniem rodziny i szkoły, która w swojej działalności musi uwzględniać wolę rodziców, ale także i państwa, do którego obowiązków należy stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem szkoły jest ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania i kryteria jego oceny. Wychowanie ukierunkowane na wartości zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie ucznia, a wartości skłaniają człowieka do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji. W realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoła podejmuje działania związane z miejscami ważnymi dla pamięci narodowej, formami upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości, najważniejszymi świętami narodowymi i symbolami państwowymi.

W czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum są realizowane następujące przedmioty:

- 1) język polski;
- 2) język obcy nowożytny;
- 3) filozofia;

⁶ Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz.U. z 2017 r., poz. 986 i 1475).

- 4) język łaciński i kultura antyczna;
- 5) muzyka;
- 6) historia muzyki;
- 7) plastyka;
- 8) historia sztuki;
- 9) historia;
- 10) wiedza o społeczeństwie;
- 11) geografia;
- 12) podstawy przedsiębiorczości;
- 13) biologia;
- 14) chemia;
- 15) fizyka;
- 16) matematyka;
- 17) informatyka;
- 18) wychowanie fizyczne;
- 19) edukacja dla bezpieczeństwa;
- 20) wychowanie do życia w rodzinie⁷;
- 21) etyka;
- 22) język mniejszości narodowej lub etnicznej⁸;
- 23) język regionalny – język kaszubski⁸.

Wiedza o społeczeństwie

Wiedza o społeczeństwie to przedmiot interdyscyplinarny korzystający, w przypadku zakresu podstawowego realizowanego w liceum ogólnokształcącym i technikum, z dorobku nauk społecznych (socjologii, nauk o polityce, nauk prawnych, nauk o polityce publicznej oraz elementów nauk: o administracji, o mediach i psychologii), zaś w przypadku zakresu rozszerzonego – z dorobku nauk społecznych (socjologii, nauk o polityce, nauk prawnych, nauk o polityce publicznej oraz elementów nauk: o administracji, o mediach, o poznaniu i komunikacji społecznej oraz psychologii) oraz nauk humanistycznych (etnologii i kulturoznawstwa).

Podstawa programowa wiedzy o społeczeństwie w zakresie podstawowym jest z założenia kontynuacją – w tym nabudowywaniem i rozszerzaniem – nauczania przedmiotu w szkole podstawowej, zaś w zakresie rozszerzonym – nauczania przedmiotu w zakresie

⁷ Sposób nauczania przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie określają przepisy wydane na podstawie art. 4 ust. 3 *Ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (Dz.U., z 1993 r. poz. 78, z 1995 r., poz. 334, z 1996 r., poz. 646, z 1997 r., poz. 943 i poz. 1040, z 1999 r., poz. 32 oraz z 2001 r., poz. 1792).

⁸ Przedmiot język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz przedmiot język regionalny – język kaszubski są realizowane w szkołach (oddziałach) z nauczaniem języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego – języka kaszubskiego, zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 13 ust. 3 *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. z 2017 r., poz. 2198, 2203 i 2361).

podstawowym. Przedmiot w zakresie podstawowym bazuje także na wiedzy i umiejętnościach z zakresu innych przedmiotów szkolnych, między innymi: języka polskiego, historii i geografii, zaś w zakresie rozszerzonym – również podstaw przedsiębiorczości i edukacji dla bezpieczeństwa.

Cele kształcenia (wymagania ogólne) przedmiotu zostały sformułowane dla czterech obszarów: wiedza i rozumienie; wykorzystanie i tworzenie informacji; rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów; komunikowanie i współdziałanie. Treści nauczania (wymagania szczegółowe) zakresu podstawowego podzielono na 7 działów, zaś zakresu rozszerzonego – na 16 działów. Ich realizacja ma służyć głównie wzmocnieniu postaw obywatelskich oraz kompetencji społecznych i kognitywnych uczniów.

Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Wiedza i rozumienie. Uczeń:

- 1) wyjaśnia i analizuje prawidłowości życia społecznego oraz wybrane współczesne procesy społeczne;
- 2) przedstawia znaczenie różnych podmiotów w życiu publicznym; charakteryzuje zasady i formy demokracji oraz wyjaśnia konsekwencje łamania tych zasad;
- 3) przedstawia funkcjonowanie systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) wyjaśnia specyfikę praw i wolności człowieka oraz podstawowe mechanizmy ich ochrony;
- 5) charakteryzuje instytucje polskiego systemu prawnego;
- 6) przedstawia podstawowe kwestie dotyczące stosunków międzynarodowych;
- 7) wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym politycznego.

II. Wykorzystanie i tworzenie informacji. Uczeń:

- 1) pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społecznego, w tym politycznego;
- 2) wykazuje się umiejętnością czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych i popularnonaukowych oraz interpretacji innych źródeł (np. wykresy i schematy) z zakresu przedmiotu;
- 3) wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat zjawisk życia społecznego, w tym politycznego oraz ich oceny.

III. Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów. Uczeń:

- 1) analizuje kwestię godności ludzkiej i przedstawia prawa, które mu przysługują, oraz mechanizmy ich dochodzenia;
- 2) rozwija w sobie postawy obywatelskie;
- 3) ocenia własne decyzje i działania w życiu społecznym;
- 4) rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka;
- 5) diagnozuje problemy społeczno-polityczne na poziomie lokalnym, państwowym, europejskim i globalnym oraz ocenia wybrane rozwiązania

tych problemów i diagnozuje możliwość własnego wpływu na ich rozwiązanie;

- 6) rozpoznaje różne aspekty, także prawne, problemów życia codziennego i podaje możliwe sposoby ich rozwiązania.

IV. Komunikowanie i współdziałanie. Uczeń:

- 1) rozwija umiejętność dyskusowania – formułuje, uzasadnia i broni własnego stanowiska na forum publicznym, szanując odmienne poglądy;
- 2) współpracuje w grupie, z uwzględnieniem podziału zadań oraz wartości obowiązujących w życiu społecznym;
- 3) korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego, w tym instytucje prawne – sporządza proste pisma do organów władz.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Człowiek i społeczeństwo. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, czym są potrzeby człowieka i ustala ich hierarchię, uwzględniając społecznie akceptowany system aksjologiczny;
- 2) charakteryzuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – współczesne typy rodziny; wyjaśnia problemy związane z realizacją różnych funkcji rodziny w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 3) charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy;
- 4) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim i dokonuje jego analizy; analizuje rolę wartości w światopoglądzie;
- 5) wyjaśnia charakter procesu socjalizacji; podaje przykłady wpływu społecznego w różnych dziedzinach życia; analizuje przypadki oraz przedstawia zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu;
- 6) odróżnia tolerancję od akceptacji; wyjaśnia, jak tworzą się podziały w społeczeństwie na „swoich” i „obcych”; rozpoznaje przyczyny, przejawy i skutki nietolerancji i stygmatyzacji oraz przedstawia możliwe sposoby przeciwstawiania się tym zjawiskom;
- 7) przedstawia podstawowe metody rozwiązywania konfliktów (mediacja, negocjacje, arbitraż) oraz zalety i wady wskazanych rozwiązań;
- 8) charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne);
- 9) rozpoznaje problemy życiowe młodzieży w społeczeństwie polskim i formułuje sądy w tych kwestiach.

II. Społeczeństwo obywatelskie. Uczeń:

- 1) przedstawia rodzaje i przykłady organizacji pozarządowych; charakteryzuje działalność wybranych organizacji tego typu w Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia zakres niezbędnych uregulowań w statucie stowarzyszenia;
- 2) przygotowuje materiał do zamieszczenia w internecie na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym (np. w wątku publicznym swojego profilu na portalach społecznościowych lub na blogu);
- 3) przedstawia funkcjonujące w Rzeczypospolitej Polskiej kościoły i inne związki wyznaniowe;
- 4) przedstawia cechy konstytutywne partii politycznych; wymienia partie polityczne, które w ostatnich wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przekroczyły próg niezbędny do uzyskania dotacji budżetowej, i nazwiska ich liderów; przedstawia podstawowe założenia programowe tych ugrupowań;
- 5) dokonuje krytycznej analizy materiałów z kampanii wyborczych (np. spoty, memy, ulotki i hasła wyborcze);
- 6) przedstawia współczesne media w Rzeczypospolitej Polskiej – wymienia główne dzienniki, tygodniki społeczno-polityczne, stacje telewizyjne i radiowe, portale internetowe; charakteryzuje wybrany tytuł/stację/portal ze względu na specyfikę, formy i treści przekazu;
- 7) krytycznie analizuje przekazy medialne i porównuje przekazy różnych mediów dotyczące tych samych wydarzeń czy procesów; formułuje własną opinię w oparciu o poznane fakty; rozpoznaje przejawy nieetycznych zachowań dziennikarzy;
- 8) rozpoznaje przejawy patologii życia publicznego i wykazuje ich negatywny wpływ na życie publiczne; przedstawia mechanizmy korupcji i analizuje – z wykorzystaniem materiałów medialnych – jej udowodniony przykład;
- 9) interpretuje wyniki badań opinii publicznej; porównuje wyniki sondaży z rzeczywistymi postawami lub zachowaniami (np. sondaży przedwyborczych oraz rezultatów wyborów), formułuje hipotezy dotyczące przyczyn różnic przekraczających wartość błędu statystycznego.

III. Organy władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:

- 1) charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) charakteryzuje formy demokracji bezpośredniej; przedstawia specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, jakie warunki muszą zostać spełnione, by

- referendum się odbyło oraz by jego wyniki były wiążące (w przypadku lokalnych: by było ważne); wyjaśnia – na wybranym przykładzie – wpływ konsultacji publicznych na kształtowanie prawa w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 3) wyjaśnia, jak przeprowadzane są powszechne i bezpośrednie wybory organów władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej; na przykładzie wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej porównuje ordynację proporcjonalną i większościową; analizuje potencjalne wady i zalety każdego z tych systemów wyborczych;
 - 4) przedstawia strukturę oraz organizację pracy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (prezydium, komisje, kluby i koła; kworum, rodzaje większości) oraz status posła, w tym instytucje mandatu wolnego i immunitetu; wymienia kompetencje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Zgromadzenia Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 5) wykazuje znaczenie, jakie dla pozycji ustrojowej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ma fakt wyborów powszechnych; przedstawia kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej: ceremonialno-reprezentacyjne, w stosunku do rządu, parlamentu i władzy sądowniczej, w polityce zagranicznej oraz bezpieczeństwa państwa; analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – poziom legitymizacji społecznej władzy prezydenckiej;
 - 6) przedstawia kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia podstawowe działy administracji rządowej i zadania wojewody; wyjaśnia rolę prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia procedury powoływania i odwoływania rządu, używając określeń: wotum zaufania, konstruktywne wotum nieufności, wotum nieufności wobec ministra, dymisja (w tym w wyniku skrócenia kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej);
 - 7) przedstawia zakres działania poszczególnych poziomów samorządu terytorialnego (gmina, powiat, województwo) w Rzeczypospolitej Polskiej, z uwzględnieniem struktury głównych kierunków wydatków budżetowych na te działania oraz źródeł ich finansowania;
 - 8) przedstawia organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w Rzeczypospolitej Polskiej; charakteryzuje kompetencje tych organów i zależności między nimi;
 - 9) przygotowuje opracowanie promujące działania organów wybranego samorządu terytorialnego na poziomie powiatu lub województwa w Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 10) przedstawia strukturę sądownictwa powszechnego i administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz zadania Sądu Najwyższego; uzasadnia potrzebę niezależności sądów i niezawisłości sędziów;

- 11) przedstawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli, Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Stanu i prokuratury w Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie tych instytucji dla funkcjonowania państwa prawa.

IV. Prawa człowieka i ich ochrona. Uczeń:

- 1) wymienia „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) przedstawia sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; pisze skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazuje znaczenie skargi konstytucyjnej;
- 3) uzasadnia znaczenie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; przedstawia warunki, jakie muszą zaistnieć, aby rozpatrzył on skargę obywatela; analizuje wybrany wyrok tego trybunału;
- 4) przedstawia szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskuje informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach;
- 5) pozyskuje w środkach masowego przekazu (między innymi, na stronach organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) informacje o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych i przygotowuje analizę na ten temat;
- 6) wskazuje organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i charakteryzuje działania jednej z nich;
- 7) wykazuje różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym; przedstawia problem łamania praw człowieka w wybranym państwie niedemokratycznym.

V. Prawo w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, czym różnią się normy prawne od innych typów norm; wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, nieznajomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania;
- 2) przedstawia źródła prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – wykazuje szczególną moc konstytucji; przedstawia procedurę ustawodawczą;
- 3) rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne; wskazuje, w jakim kodeksie obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy; interpretuje przepisy prawne;
- 4) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (osoba fizyczna,

zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo a pełnomocnictwo, zobowiązanie);

- 5) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (własność, formy nabycia własności, spadek, dziedziczenie ustawowe i testamentowe, zachówek);
- 6) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (małżeństwo, wspólnota majątkowa, prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego, obowiązek alimentacyjny);
- 7) przedstawia przebieg postępowania cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; analizuje kasus z zakresu prawa cywilnego lub rodzinnego, w tym pozew w takiej sprawie;
- 8) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy decyzja administracyjna w Rzeczypospolitej Polskiej jest ważna;
- 9) wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji organów administracyjnych; pisze odwołanie od decyzji administracyjnej;
- 10) przedstawia przebieg postępowania administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej; analizuje wzory zażaleń na postanowienia organów administracji oraz wzory skarg do wojewódzkiego sądu administracyjnego;
- 11) przedstawia przebieg postępowania karnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; pisze zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- 12) wskazuje, do jakich organów i instytucji można się zwrócić w Rzeczypospolitej Polskiej o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach; przedstawia zadania notariuszy, radców prawnych, adwokatów;
- 13) wyjaśnia, jak można korzystać w Rzeczypospolitej Polskiej z dokumentacji gromadzonej w urzędach (ze szczególnym uwzględnieniem e-administracji) i archiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; pisze wniosek o udzielenie informacji publicznej.

VI. Wybrane problemy polityki publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:

- 1) przedstawia funkcjonowanie systemu obowiązkowych ubezpieczeń społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej, rozróżnia ubezpieczenia: emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe; wymienia zadania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych;
- 2) wyjaśnia specyfikę obowiązkowych i dobrowolnych ubezpieczeń zdrowotnych w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia cele i zadania centralnej instytucji koordynującej funkcjonowanie służby zdrowia; wyjaśnia kwestię korzystania z publicznej opieki zdrowotnej;
- 3) przedstawia działania w celu ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego na przykładzie działalności urzędu pracy w swoim powiecie;

- 4) przedstawia możliwości kontynuacji edukacji (studia I stopnia i jednolite magisterskie, szkoły kształcące w zawodzie); wyjaśnia, w jaki sposób podnosić swoje kwalifikacje zawodowe.

VII. Współczesne stosunki międzynarodowe. Uczeń:

- 1) przedstawia podmioty prawa międzynarodowego publicznego i podstawowe zasady prawa międzynarodowego (powstrzymania się od groźby użycia siły lub jej użycia, integralności terytorialnej, pokojowego załatwiania sporów, nieingerencji w sprawy wewnętrzne państwa, suwerennej równości, samostanowienia narodów, suwerenności, nienaruszalności granic);
- 2) wykazuje złożoność i wielopłaszczyznowość współczesnych stosunków międzynarodowych oraz współzależność państw w środowisku międzynarodowym;
- 3) wyjaśnia pojęcie globalizacji i wykazuje jej formy i skutki w sferze polityki, kultury i społeczeństwa; diagnozuje wpływ na ten proces podmiotów prawa międzynarodowego; przedstawia najważniejsze wyzwania związane z procesem globalizacji;
- 4) przedstawia konflikty etniczne na obszarze państw członkowskich Unii Europejskiej; lokalizuje je, wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje;
- 5) wyjaśnia źródła współczesnego terroryzmu oraz przedstawia różne organizacje terrorystyczne i sposoby oraz przykłady ich działania;
- 6) przedstawia, na przykładzie placówek Rzeczypospolitej Polskiej, zadania ambasad i konsulatów;
- 7) charakteryzuje cele i najważniejsze organy Organizacji Narodów Zjednoczonych (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Rada Gospodarcza i Społeczna, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości); przedstawia jej wybrane działania i ocenia ich skuteczność;
- 8) wymienia obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej; lokalizuje jej państwa członkowskie; przedstawia podstawowe obszary i zasady działania Unii Europejskiej;
- 9) przedstawia najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisję, Radę, Parlament, Radę Europejską i Trybunał Sprawiedliwości;
- 10) przedstawia prawa obywatela Unii Europejskiej; rozważa kwestię korzyści i kosztów członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej;
- 11) przedstawia genezę, cele i najważniejsze organy Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego; ocenia wpływ tej organizacji na utrzymanie pokoju międzynarodowego i pozycję Stanów Zjednoczonych Ameryki w świecie.

Warunki i sposób realizacji

Celem kształcenia w zakresie wiedzy o społeczeństwie jest kształtowanie postaw obywatelskich i prospołnotowych uczniów. Konieczna jest taka realizacja treści nauczania przedmiotu, aby uczniowie rozumieli przydatność poszczególnych zagadnień w codziennym życiu człowieka. Kształcenie to ma także prowadzić do ugruntowania postaw szacunku dla dziedzictwa narodowego i ogółnoświatowego oraz ciekawości poznawczej, otwartości i tolerancji. Treści nauczania sformułowano tak, by uczeń miał świadomość wpływu obywateli na życie publiczne, ale jednocześnie rozumiał konieczność brania odpowiedzialności za własne wybory i decyzje. Musi przy tym mieć świadomość możliwości korzystania ze swoich praw.

Wskazane jest korzystanie z szerokiego spektrum metod dydaktycznych. Nauczyciel powinien stosować nauczanie problemowe i metody kształcące umiejętności społeczne, twórczego myślenia i rozwiązywania problemów (np. burza mózgów, drzewo decyzyjne, metaplan, analiza SWOT, symulacja i odgrywanie ról). Oprócz podręczników istotną rolę w procesie kształcenia powinny odgrywać również teksty źródłowe, słowniki, leksykony, mapy, wykresy, diagramy i zestawienia statystyczne (w tym z wyników badań opinii publicznej).

W celu rozwijania umiejętności komunikacji i współdziałania powinno się stosować różne metody pracy grupowej, w tym uczniowskie projekty edukacyjne (każdy uczeń powinien uczestniczyć w minimum dwóch projektach – np. w realizacji wymagań szczegółowych określonych w: dziale II pkt 1 i 6, dziale III pkt 9, dziale IV pkt 7 i dziale VII pkt 4). Należy także wykorzystywać różne formy dyskusji – np. w realizacji wymagań szczegółowych określonych w: dziale I pkt 3, 5, 8 i 9, dziale II pkt 5 czy dziale VII pkt 2.

W kształceniu kompetencji pozyskiwania, gromadzenia, porządkowania, analizy i prezentacji informacji o życiu społecznym, w tym publicznym, powinny być wykorzystywane technologie informacyjno-komunikacyjne. Istotne jest korzystanie ze stron internetowych instytucji publicznych, w tym organów samorządowych, organów władzy publicznej, organizacji społecznych, instytucji międzynarodowych. Niezbędna jest również praca z różnymi typami przekazu, także interaktywnymi.

W miarę możliwości ważne byłoby również pozyskiwanie informacji w toku wycieczki edukacyjnej (w tym wirtualnej, z wykorzystaniem przeznaczonych do tego celu aplikacji) do wybranych instytucji, np. do urzędu marszałkowskiego, parlamentu, sądu. Można także realizować niektóre treści nauczania poprzez lekcje organizowane we współpracy z urzędami administracji rządowej i samorządowej oraz z organizacjami pozarządowymi.

Zakres rozszerzony

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Wiedza i rozumienie. Uczeń:

- 1) wyjaśnia prawidłowości życia społeczno-kulturowego oraz procesy społeczne, w tym etniczne, we współczesnym świecie;
- 2) analizuje różnorodne postawy i zachowania społeczno-polityczne oraz działania w ramach społeczeństwa obywatelskiego;
- 3) przedstawia różne formy rywalizacji o władzę państwową, jej sprawowania oraz kontroli;
- 4) wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe w życiu społeczno-politycznym;
- 5) wyjaśnia i analizuje funkcjonowanie polskiego systemu prawnego;
- 6) charakteryzuje kwestię praw człowieka i ich międzynarodowej ochrony;
- 7) analizuje współczesny ład międzynarodowy i wyjaśnia rolę różnych podmiotów zaangażowanych w jego stabilność lub zmianę w jego funkcjonowaniu;
- 8) wykorzystuje swą wiedzę do rozumienia zjawisk społeczno-politycznych, także w perspektywie globalnej i ze wskazaniem na globalne współzależności.

II. Wykorzystanie i tworzenie informacji. Uczeń:

- 1) pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społeczno-kulturowego i politycznego, krytycznie je analizuje, samodzielnie wyciąga wnioski i formułuje opinie;
- 2) wykazuje się umiejętnością czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych, a także wybranych tekstów z zakresu nauk społecznych;
- 3) potrafi przedstawiać i uzasadniać poglądy odmienne od własnych;
- 4) wykorzystuje informacje do tworzenia własnej złożonej wypowiedzi oraz rozważania różnych rozwiązań w obszarze społeczno-politycznym.

III. Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów. Uczeń:

- 1) rozwija swoje zainteresowania, planuje dalszą edukację;
- 2) rozwija w sobie postawy obywatelskie i postawy ciekawości świata oraz samodzielność poznawczą;
- 3) analizuje i wyjaśnia złożone problemy społeczne, polityczne i wyzwania globalne oraz szuka ich rozwiązań i diagnozuje możliwość własnego wpływu na ich rozwiązanie;
- 4) dostrzega perspektywy różnych uczestników życia publicznego;
- 5) poddaje krytycznej analizie własne opinie;
- 6) rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i łamania prawa oraz wybiera odpowiednie mechanizmy dochodzenia tych praw;
- 7) formułuje hipotezy dotyczące ważnych problemów społecznych.

IV. Komunikowanie i współdziałanie. Uczeń:

- 1) dyskutuje i bierze udział w debatach z poszanowaniem godności innych ich uczestników;
- 2) tworzy strategię argumentowania i przedstawia swoje stanowisko na forum publicznym, szanując odmienne poglądy;
- 3) współpracuje w grupie, z uwzględnieniem podziału zadań oraz norm i wartości obowiązujących w życiu społecznym;
- 4) współorganizuje działania o charakterze obywatelskim, zgodne z normami i wartościami demokratycznego państwa prawa;
- 5) korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego, w tym instytucje prawne – sporządza pisma do organów władz.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Człowiek w społeczeństwie. Uczeń:

- 1) charakteryzuje klasyczne koncepcje osobowości;
- 2) wyjaśnia kwestię racjonalności, emocji, uczuć, temperamentu i charakteru w postępowaniu człowieka; rozróżnia inteligencję i inteligencję emocjonalną;
- 3) wyjaśnia, czym jest postawa oraz przedstawia uwarunkowania procesu kształtowania i zmiany postaw;
- 4) charakteryzuje na przykładach różne rodzaje norm społecznych (w tym ich genezę), wyjaśnia mechanizm kontroli społecznej oraz skutki łamania tych norm;
- 5) wyjaśnia zjawisko alienacji oraz analizuje jego przyczyny i skutki;
- 6) analizuje poznawcze przyczyny stosowania stereotypów i związane z tym niebezpieczeństwa;
- 7) analizuje rodzaje i podaje przykłady stosowania taktyk autoprezentacji;
- 8) przedstawia różnorodne formy komunikowania się; wykazuje znaczenie komunikacji niewerbalnej w porozumiewaniu się;
- 9) wyjaśnia zasady zachowań asertywnych; podaje przykłady stosowania zwrotów asertywnych i przedstawia wynikające z tego korzyści;
- 10) wyjaśnia mechanizm konfliktów międzygrupowych, w tym ich eskalacji;
- 11) przedstawia zasady i metody kreatywnego rozwiązywania problemów; analizuje uwarunkowania prawidłowego procesu decyzyjnego, wspomagające rozwiązywanie problemów osobistych i grupowych.

II. Różnorodność kulturowa. Uczeń:

- 1) charakteryzuje społeczeństwa zbieracko-łowieckie, nomadyczne i rolnicze; charakteryzuje wybraną współczesną społeczność tego typu;
- 2) charakteryzuje wiejską społeczność tradycyjną; wskazuje na różnice między społeczeństwem przemysłowym a poprzemysłowym;

- 3) porównuje modele socjalizacji charakterystyczne dla własnej grupy wiekowej i pokolenia rodziców; wyjaśnia zjawisko socjalizacji odwróconej;
- 4) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – wspólność i różnorodność wartości afirmowanych w społeczeństwach europejskich;
- 5) analizuje cechy indywidualizmu i kolektywizmu w aspekcie psychospołecznym i instytucjonalnym; wykazuje zróżnicowanie psychokulturowe świata w tych aspektach;
- 6) analizuje na przykładach zjawisk kulturowych cechy kultury masowej;
- 7) charakteryzuje religię jako zjawisko społeczne; analizuje religijność we współczesnym społeczeństwie polskim i porównuje ją z religijnością w innym społeczeństwie;
- 8) wyjaśnia znaczenie obrzędów przejścia i wykazuje ich obecność w polskiej kulturze współczesnej;
- 9) wykazuje obecność tradycyjnej obrzędowości dorocznej w polskiej kulturze współczesnej;
- 10) przedstawia subkultury; charakteryzuje wizję rzeczywistości jednej z nich i analizuje słabe i mocne strony tej wizji;
- 11) analizuje i rozważa argumenty stron sporów światopoglądowych (np. na temat: aborcji, eutanazji, modyfikacji genetycznych, *in vitro*, związków partnerskich);
- 12) wyjaśnia kwestię deformacji w postrzeganiu innych kultur na podstawie literatury (np. fragmentów pracy *W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej* Marcina F. Gawryckiego lub fragmentów pracy *Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego* Haliny Witek).

III. Struktura społeczna i problemy społeczne. Uczeń:

- 1) podaje przykłady i wyjaśnia uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej;
- 2) analizuje sposoby adaptacji klas społecznych do zmiany społeczno-gospodarczej w Rzeczypospolitej Polskiej; wskazuje na przyczyny degradacji i awansu społecznego przedstawicieli tych klas społecznych;
- 3) wyjaśnia kwestię dyferencjacji społecznej inteligencji; rozważa zasadność stosowania tej kategorii do analizy współczesnej struktury społecznej w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) przedstawia strukturę warstwową współczesnego społeczeństwa polskiego;
- 5) rozważa zasadność teorii „człowieka sowieckiego” (bierność, roszczeniowość wobec państwa), odnosząc się do konkretnych współczesnych przykładów;

- 6) porównuje skalę nierówności społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i wybranym państwie, wyjaśniając związek między nierównościami społecznymi a nierównością szans życiowych;
- 7) charakteryzuje wybrany problem życia społecznego w Rzeczypospolitej Polskiej; rozważa różne możliwości jego rozwiązania;
- 8) przedstawia przyczyny i skutki konfliktu społeczno-ekonomicznego w wybranym państwie;
- 9) charakteryzuje specyfikę procesów migracyjnych do Europy i wewnątrz Europy;
- 10) analizuje uznane za niekonwencjonalne formy przystosowania się do zmiany systemowej na podstawie literatury (np. rozdziału 5. i 6. pracy *Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie* Caroline Humphrey lub fragmentów pracy Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego Tomasza Rakowskiego).

IV. Aspekty etniczne życia społecznego. Uczeń:

- 1) przedstawia różne koncepcje narodu (polityczną i etniczno-kulturową); charakteryzuje czynniki narodotwórcze i sprzyjające zachowaniu tożsamości narodowej;
- 2) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – postawy społeczeństwa polskiego wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz wobec innych narodów (także imigrantów); rozpoznaje przejawy ksenofobii i uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się temu zjawisku;
- 3) przedstawia elementy dziedzictwa kulturowego etnicznej grupy mniejszościowej w Rzeczypospolitej Polskiej (mniejszości narodowe i etniczne, grupa posługująca się językiem regionalnym, imigranci);
- 4) analizuje przyczyny zamieszkiwania Polaków poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej (potoki emigracyjne, zmiana granic i wysiedlenia); wyjaśnia zróżnicowanie form i treści tożsamości polskiej tych osób;
- 5) wyjaśnia założenia Karty Polaka i repatriacji; analizuje rozwiązania w nich przyjęte, wykazując ich mocne i słabe strony;
- 6) analizuje stan przestrzegania praw mniejszości narodowych i etnicznych w Rzeczypospolitej Polskiej i w wybranym państwie;
- 7) przedstawia wielowarstwowość tożsamości narodowej na przykładzie społeczeństw europejskich (Królestwa Belgii, Królestwa Hiszpanii, Konfederacji Szwajcarskiej oraz Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej);
- 8) przedstawia i porównuje różne modele polityki wobec imigrantów (uniifikacja/asymilacja, integracja, wielokulturowość) w państwach Europy;
- 9) przedstawia specyfikę społeczno-kulturową wybranych rdzennych grup autochtonicznych (np. na kontynencie amerykańskim, w Związku

Australijskim lub azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej) oraz różne modele polityki wobec tych grup;

- 10) wyjaśnia kwestię akulturacji i asymilacji grup mniejszościowych, w tym migranckich; wykazuje, że rodzaj stosowanej polityki państwa w różnym stopniu i kierunku wpływa na te zjawiska.

V. Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja. Uczeń:

- 1) charakteryzuje władzę jako zjawisko społeczne i rozróżnia rodzaje władzy; wykazuje specyficzne cechy władzy politycznej; charakteryzuje zjawisko legitymizacji władzy państwowej, odnosząc teorię Maxa Webera do współczesnych przykładów;
- 2) charakteryzuje atrybuty państwa jako organizacji politycznej (terytorialność, przymusowość, suwerenność zewnętrzna i wewnętrzna); przedstawia cechy władzy państwowej;
- 3) przedstawia najważniejsze teorie genezy państwa (Arystotelesa, teistyczna, umowy społecznej, podboju, marksistowska);
- 4) przedstawia zasady nabywania obywatelstwa oraz procedury jego uzyskiwania w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia pojęcie bezpaństwowca i kwestię posiadania wielu obywatelstw;
- 5) przedstawia różne rozumienia pojęcia polityki; analizuje, na wybranych przykładach, zjawiska konfliktu i kompromisu politycznego;
- 6) porównuje założenia myśli liberalnej i konserwatywnej;
- 7) porównuje założenia myśli socjaldemokratycznej i katolickiej nauki społecznej;
- 8) przedstawia założenia faszyzmu, nazizmu i komunizmu oraz dokonuje ich krytyki z punktu widzenia praw człowieka i demokracji;
- 9) przedstawia założenia ideowe ruchów narodowych, regionalnych i separatystycznych oraz myśli propaństwowej;
- 10) przedstawia założenia ideowe wybranych ruchów społecznych (np. anterglobalizm, ekologizm, feminizm);
- 11) analizuje kwestię pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej;
- 12) analizuje zjawisko populizmu obecne we współczesnej polityce i jego konsekwencje;
- 13) charakteryzuje główne fazy kształtowania się demokracji i upowszechniania praw wyborczych;
- 14) przedstawia polskie tradycje demokratyczne na przykładzie podstawowych instytucji ustrojowych artykułów henrykowskich i konstytucji marcowej;
- 15) przedstawia niedemokratyczny charakter polskich rozwiązań polityczno-ustrojowych z okresu tzw. Polski Ludowej (monizm, kierownicza rola gremiów decyzyjnych PZPR, system fikcji ustrojowych);

- 16) przedstawia – na wybranych przykładach – różne modele demokratyzacji; rozważa, na ile polska demokratyzacja przełomu lat 80. i 90. XX wieku miała charakter reformy, a na ile – rewolucji;
- 17) porównuje różne modele dekomunizacji i lustracji oraz rozważa ich zasadność;
- 18) analizuje kwestie różnorodności traktowania w pamięci społecznej okresu tzw. Polski Ludowej oraz jego rozliczenia na podstawie literatury (np. fragmentów pracy *Pamięć po komunizmie* Pawła Śpiewaka).

VI. Społeczeństwo obywatelskie i kultura polityczna. Uczeń:

- 1) przedstawia idee społeczeństwa obywatelskiego i charakteryzuje jego rozwój w XX-wiecznym państwie polskim;
- 2) wyjaśnia – z wykorzystaniem wyników badań społecznych – jak powstaje i jakie znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego ma kapitał społeczny i zaufanie; przedstawia, jak codzienne zachowania sprzyjają budowaniu kapitału społecznego lub go niszczą;
- 3) charakteryzuje główne kierunki aktywności organizacji pozarządowych w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia specyfikę think-tanków;
- 4) porównuje status prawny stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia tryb rejestracji tych organizacji;
- 5) przygotowuje według wzoru projekt statutu stowarzyszenia lub fundacji;
- 6) charakteryzuje specyfikę spółdzielczości i rodzaje spółdzielni funkcjonujących współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 7) charakteryzuje cele i działania związków zawodowych oraz innych organizacji reprezentujących interesy różnych kategorii społeczno-zawodowych; przedstawia związki zawodowe funkcjonujące współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 8) wyjaśnia, czym jest kultura polityczna społeczeństwa; charakteryzuje jej typy w ujęciu klasycznym;
- 9) analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – postawy społeczeństwa polskiego wobec instytucji publicznych i polityków;
- 10) przygotowuje i przeprowadza w najbliższym otoczeniu minisondaż opinii publicznej na temat dotyczący polityki i interpretuje jego wyniki;
- 11) analizuje – z wykorzystaniem danych o frekwencji wyborczej – problem absencji wyborczej; wyjaśnia przyczyny tego zjawiska; wyjaśnia, jakie czynniki wpływają na zmianę preferencji politycznych wyborców w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 12) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – formy i poziom niekonwencjonalnej partycypacji politycznej (np. zgromadzenia i petycje) w Rzeczypospolitej Polskiej; rozważa, czy korzystanie

z praw i wolności politycznych z nią związanych jest konieczne dla właściwego funkcjonowania demokracji;

- 13) wyjaśnia, na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie i jakie niesie ze sobą dylematy; podaje jego historyczne i współczesne przykłady z różnych części świata;
- 14) charakteryzuje rolę współczesnych mediów w debacie publicznej; analizuje przebieg debaty publicznej na wybrany temat;
- 15) charakteryzuje specyfikę jednego z tygodników społeczno-politycznych w Rzeczypospolitej Polskiej ze względu na odbiorców, formę przekazu, orientację ideologiczną, typ własności;
- 16) krytycznie analizuje przekazy medialne; wyjaśnia podstawowe mechanizmy manipulacji wykorzystywane w mediach; wskazuje rolę Rady Etyki Mediów w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 17) określa cechy kampanii społecznych; podaje cele i zadania wybranej kampanii społecznej oraz analizuje jej przebieg i ocenia efektywność;
- 18) opracowuje ramowy program kampanii społecznej na rzecz rozwiązywania wybranego problemu;
- 19) wykazuje rolę mediów społecznościowych w życiu politycznym we współczesnym świecie.

VII. Rywalizacja o władzę. Uczeń:

- 1) przedstawia proces ewolucji instytucjonalnej i ideologicznej partii politycznych; charakteryzuje funkcje partii politycznych;
- 2) wyjaśnia związki między partiami politycznymi a społeczeństwem; rozważa na wybranych przykładach zjawisko kryzysu partii politycznych i trafność kategorii „polityki bez ideologii”;
- 3) dokonuje charakterystyki partii politycznych działających współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej z punktu widzenia ideologii (np. poprzez zastosowanie „kompasu politycznego”);
- 4) przedstawia systemy partyjne w państwach niedemokratycznych – monopartyjny, partii hegemonicznej; wykazuje, że w państwach tego typu mogą istnieć systemy charakteryzujące się pozornym pluralizmem lub takie, w których partie nie mają realnego znaczenia;
- 5) przedstawia na przykładach poszczególnych państw systemy partyjne w państwach demokratycznych: dwupartyjny, dwublokowy, partii dominującej, dwóch partii dominujących, rozbitcia wielopartyjnego, kooperacji partii;
- 6) charakteryzuje etapy rozwoju systemu partyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 7) analizuje systemy partyjne w wybranych państwach demokratycznych (np. w Republice Francuskiej, Republice Federalnej Niemiec, Stanach

- Zjednoczonych Ameryki, Konfederacji Szwajcarskiej, Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz Republice Włoskiej);
- 8) przedstawia funkcje wyborów w państwach demokratycznych i niedemokratycznych; analizuje na przykładach przejawy naruszania uczciwości procedur wyborczych;
 - 9) analizuje argumenty na rzecz większościowego, proporcjonalnego i mieszanego systemu wyborczego; przedstawia rozwiązania prawne w systemie proporcjonalnym sprzyjające personalizacji wyborów i stabilności rządu;
 - 10) porównuje typy systemów wyborczych i analizuje ich wpływ na systemy partyjne; porównuje systemy wyborcze obowiązujące w wyborach w Rzeczypospolitej Polskiej;
 - 11) wyjaśnia cele i przedstawia formy marketingu politycznego;
 - 12) przeprowadza krytyczną analizę elementów programu i innych materiałów wyborczych wybranego komitetu wyborczego z ostatnich wyborów w Rzeczypospolitej Polskiej.

VIII. Modele sprawowania władzy. Uczeń:

- 1) analizuje mechanizmy sprawowania władzy na podstawie literatury (np. fragmentów tekstu *Księżę* Nicolò Machiavellego lub fragmentów tekstu *Cesarz* Ryszarda Kapuścińskiego);
- 2) analizuje sposób wyboru i charakteryzuje formę (jednoosobowa lub kolegalna) głowy państwa we współczesnych republikach; odróżnia prerogatywy Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej od innych jego uprawnień;
- 3) przedstawia, odwołując się do współczesnych przykładów, typologie współczesnych monarchii ze względu na pozycję głowy państwa (absolutna, konstytucyjna, parlamentarna); analizuje normy dotyczące sukcesji;
- 4) charakteryzuje systemy polityczne oparte na współpracy legislatywy i egzekutywy – parlamentarno-gabinetowy (na przykładzie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej) i kanclerski (na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec); wykazuje, że elementy tych systemów obowiązują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 5) charakteryzuje systemy ze szczególną rolą prezydenta – klasyczny prezydencki (na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki) i semiprezydencki/parlamentarno-prezydencki (na przykładzie Republiki Francuskiej); wykazuje, że elementy drugiego z tych systemów obowiązują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 6) charakteryzuje systemy polityczne z zachwianym podziałem władzy – parlamentarno-komitetowy/rządy konwentu (na przykładzie Konfederacji Szwajcarii) i superprezydencki (na przykładzie Federacji Rosyjskiej); przedstawia instytucjonalne warunki funkcjonowania demokracji w takich systemach;

- 7) charakteryzuje funkcje legislatywy: ustrojodawczą, ustawodawczą, kontrolną i kreacyjną; wskazuje kompetencje parlamentu w Rzeczypospolitej Polskiej w ramach poszczególnych funkcji; podaje przykłady państw z parlamentem jednoizbowym i dwuizbowym;
- 8) pisze, na podstawie własnej obserwacji, notatkę prasową o przebiegu wybranych obrad Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej lub Senatu Rzeczypospolitej Polskiej; przygotowuje wystąpienie w związku ze sprawą, której dotyczyły obrady;
- 9) wyjaśnia mechanizmy wyłaniania rządu i jego odpowiedzialności politycznej na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec i Federacji Rosyjskiej; porównuje te mechanizmy z obowiązującymi w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 10) charakteryzuje typy relacji między rządem a głową państwa na przykładzie Republiki Francuskiej (w tym sytuację koabitacji) oraz Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej;
- 11) przedstawia mechanizmy tworzenia koalicji gabinetowych na przykładzie Republiki Francuskiej i Republiki Federalnej Niemiec; porównuje sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na ich stabilność i możliwości działania;
- 12) przedstawia rodzaje stanów nadzwyczajnych w Rzeczypospolitej Polskiej i warunki ich wprowadzania;
- 13) przedstawia zadania służby cywilnej i jej rolę w państwie demokratycznym oraz zasady postępowania urzędnika służby cywilnej w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 14) przedstawia ustroje terytorialno-prawne we współczesnych państwach demokratycznych – wyjaśnia podział na państwa unitarne i złożone oraz ze względu na stopień decentralizacji; wykazuje różne przyczyny funkcjonowania terytoriów autonomicznych;
- 15) analizuje przykłady procesów dezintegracji państw złożonych w Europie;
- 16) przedstawia kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach federalnych i unitarnych (na przykładzie Republiki Francuskiej, Królestwa Hiszpanii, Republiki Federalnej Niemiec i Konfederacji Szwajcarskiej);
- 17) wyjaśnia, jaki model władzy lokalnej i regionalnej funkcjonuje w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia uprawnienia nadzorcze premiera, wojewody i regionalnych izb obrachunkowych wobec organów samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 18) rozpoznaje przejawy zagrożeń dla funkcjonowania demokracji; porównuje specyfikę państwa autorytarnego i totalitarnego;
- 19) przedstawia niezachodni reżim demokratyczny lub hybrydowy (np. funkcjonujący w Wielonarodowym Państwie Boliwia, Republice Indii, Republice Południowej Afryki i Republice Singapuru);

- 20) przedstawia niezachodni reżim niedemokratyczny (np. funkcjonujący w Arabii Saudyjskiej, Białorusi, Chinach, Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej i Turkmenistanie);
- 21) wykazuje znaczenie klientelizmu w sprawowaniu władzy na podstawie literatury (np. rozdziału VIII i XIII pracy *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej* Antoniego Mączaka lub rozdziału IV pracy *Demokracja* Charlesa Tilly'ego i artykułu *Klany, kliki i zawłaszczane państwa* Janine R. Wedel).

IX. Sprawowanie władzy w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:

- 1) wyjaśnia pojęcie „finansów publicznych”; przedstawia modele polityki gospodarczej państwa; wyjaśnia pojęcie i przedstawia rodzaje polityk publicznych;
- 2) przedstawia źródła dochodów budżetu centralnego i kierunki wydatków budżetowych w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 3) wyjaśnia, jakie są w Rzeczypospolitej Polskiej źródła dochodów samorządu terytorialnego (dochody własne, dotacje, subwencje) i kierunki ich wydatków;
- 4) znajduje i analizuje informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy oraz powiatu;
- 5) analizuje dokumenty związane ze strategią rozwoju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej;
- 6) przedstawia różne modele polityki rozwoju regionalnego – wsparcia ośrodków wzrostu i wyrównywania różnic międzyregionalnych; wskazuje na założenia dotyczące realizacji tej polityki w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 7) przedstawia założenia i wybrane rozwiązania polityki przemysłowej i w zakresie gospodarki żywnościowej w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 8) przedstawia działania państwa na rzecz ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 9) przedstawia politykę państwa na rynku pracy w Rzeczypospolitej Polskiej; rozróżnia formy polityki aktywnej oraz świadczeń socjalnych dla bezrobotnych;
- 10) przedstawia działania państwa w sferze polityki prorodzinnej w Rzeczypospolitej Polskiej i dokonuje analizy tej polityki;
- 11) wykazuje aktualność kwestii „starzenia się społeczeństwa”; przedstawia główne założenia polityki państwa wobec osób starszych; wyjaśnia zasadę solidaryzmu społecznego w ubezpieczeniach społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 12) przedstawia działania państwa w zakresie polityki kulturalnej oraz wykazuje znaczenie narodowych instytucji kultury w Rzeczypospolitej Polskiej;

- 13) analizuje uwarunkowania rozwoju społeczeństwa informacyjnego; przedstawia strategię rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 14) przedstawia założenia polityki państwa w dziedzinie nauki i innowacji w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 15) przedstawia modele relacji państwo – Kościół i stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim (na podstawie przepisów konkordatu) oraz wybranym związkiem wyznaniowym (na podstawie ustawy);
- 16) przedstawia zadania poszczególnych instytucji ze sfery bezpieczeństwa wewnętrznego w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 17) charakteryzuje politykę bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (cele w zakresie bezpieczeństwa, potencjał strategiczny, środowisko bezpieczeństwa, koncepcja działań i przygotowań strategicznych).

X. Kontrola władzy. Uczeń:

- 1) wykazuje możliwość wpływu opinii publicznej i zachowań politycznych społeczeństwa na decyzje polityczne władz różnego szczebla;
- 2) podaje przykłady kontroli władzy przez media; analizuje – na współczesnych przykładach – przypadki ograniczania praw mediów; wyjaśnia rolę Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji w Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że poziom krytycyzmu mediów często zależy od ich orientacji politycznej;
- 3) rozróżnia formy immunitetu (formalny, materialny); analizuje wady i zalety tych instytucji;
- 4) wyjaśnia funkcje opozycji politycznej w systemie politycznym; przedstawia procedury, które służą opozycji do kontroli działań rządu;
- 5) rozróżnia podstawowe rodzaje opozycji; analizuje – na współczesnych przykładach – przypadki ograniczania jej praw; rozważa kwestię trafności dyskursu opozycji dotyczącego ograniczania jej praw;
- 6) przedstawia genezę i zasady państwa prawnego; przedstawia zasady organizacji i funkcjonowania władzy sądowniczej;
- 7) wykazuje rolę Krajowej Rady Sądownictwa i Sądu Najwyższego w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia strukturę Sądu Najwyższego;
- 8) wyjaśnia rolę sądownictwa administracyjnego w kontroli decyzji władz; przedstawia strukturę Naczelnego Sądu Administracyjnego i jego rolę w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 9) wykazuje znaczenie sądownictwa konstytucyjnego dla państwa prawa; przedstawia działania Trybunału Konstytucyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej, odwołując się do przykładów rozstrzygniętych przez niego spraw;
- 10) uzasadnia znaczenie Najwyższej Izby Kontroli w Rzeczypospolitej Polskiej, odwołując się do wyników wybranej kontroli przeprowadzonej przez tę instytucję;

- 11) charakteryzuje przedmiot i zakres odpowiedzialności konstytucyjnej; przedstawia procedury egzekwowania tej odpowiedzialności w Rzeczypospolitej Polskiej i Stanach Zjednoczonych Ameryki.

XI. System prawa w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:

- 1) rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne);
- 2) wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym oraz pojęcie luki prawnej; rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne; pisane, niepisane);
- 3) porównuje ścieżkę legislacyjną wymaganą do zmiany Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, tworzenia ustaw, ustawy budżetowej i projektów uznanych za pilne;
- 4) przedstawia różne procedury przedratyfikacyjne w przypadku ratyfikowanych umów międzynarodowych w Rzeczypospolitej Polskiej; wskazuje zależności między rozporządzeniami a ustawami oraz zarządzeniami a uchwałami (w przypadku aktów prawa miejscowego) w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 5) wymienia obowiązujące w Rzeczypospolitej Polskiej akty prawne niebędące źródłami prawa i wyjaśnia ich specyfikę;
- 6) wyjaśnia zależności między prawem unijnym i krajowym; przedstawia formy prawa wtórnego Unii Europejskiej i ich miejsce w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej;
- 7) przedstawia strukturę właściwego ze względu na własne miejsce zamieszkania sądu rejonowego, okręgowego oraz apelacyjnego (na podstawie aktualnego informatora prawniczego); wykazuje specyfikę i dwuinstancyjność sądownictwa wojskowego;
- 8) wyjaśnia instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej (ograniczona i pełna zdolność do czynności prawnych osoby fizycznej; ubezwłasnowolnienie; oświadczenie woli; osoba prawna; czynności prawne i ich forma);
- 9) wyjaśnia instytucje prawne prawa rzeczowego w Rzeczypospolitej Polskiej (współwłasność łączna i ułamkowa; ruchomość i nieruchomości; użytkowanie wieczyste, użytkowanie, posiadanie, służebność, zastaw, hipoteka);
- 10) wyjaśnia instytucje prawne prawa spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (spadkobierca; formy testamentu; przyjęcie i odrzucenie spadku);
- 11) analizuje kazusy z zakresu prawa rzeczowego i spadkowego;
- 12) wyjaśnia instytucje prawne prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (wierzytelność, dług; wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania; odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa);

- 13) znajduje wzory umów najmu lokalu; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla wynajmującego i najemcy;
- 14) znajduje wzory umów zlecenia i umów o dzieło; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla zleceniobiorcy i autora dzieła;
- 15) wyjaśnia instytucje prawne prawa pracy w Rzeczypospolitej Polskiej (umowa o pracę i jej rodzaje; rozwiązanie umowy o pracę i jego rodzaje; rodzaje urlopów; prawa i obowiązki pracownicze);
- 16) porównuje sytuację jednostki wynikającą z różnych form zatrudniania: umowa o pracę, umowy cywilnoprawne, prowadzenie działalności gospodarczej osoby fizycznej;
- 17) wyjaśnia instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (intercyza; rozwód, separacja; pokrewieństwo i powinowactwo; przysposobienie);
- 18) przedstawia podstawowe zasady postępowania cywilnego; pisze pozew w sprawie cywilnej;
- 19) znajduje wzory apelacji i je analizuje; przedstawia, w jakich sytuacjach Sąd Najwyższy w Rzeczypospolitej Polskiej może rozpoznać pozytywnie skargę kasacyjną;
- 20) stosuje w analizie przypadku podstawowe instytucje prawa karnego w Rzeczypospolitej Polskiej (odpowiedzialność za wykroczenie i karna, wykroczenie a przestępstwo, występki a zbrodnie; wina i kara; zasada domniemania niewinności; prawo do obrony; wyłączenie odpowiedzialności karnej);
- 21) przedstawia kary i środki karne unormowane w Kodeksie wykroczeń i Kodeksie karnym w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 22) wskazuje specyfikę poszczególnych rodzajów wykroczeń w Rzeczypospolitej Polskiej (przeciwko: osobie, zdrowiu, mieniu oraz bezpieczeństwu osób i mienia) oraz przestępstw (przeciwko: życiu i zdrowiu, wolnościom osobistym oraz mieniu);
- 23) podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia rolę prokuratora i oskarżyciela posiłkowego; pisze akt oskarżenia prywatnego;
- 24) rozważa traktowanie kary jako odpłaty, sposobu resocjalizacji i oddziaływania na społeczeństwo;
- 25) przedstawia specyfikę alternatywnych metod rozwiązywania sporów w Rzeczypospolitej Polskiej – arbitrażu w postępowaniu cywilnym oraz mediacji w postępowaniu administracyjnym, cywilnym i karnym.

XII. Prawa człowieka i ich ochrona międzynarodowa. Uczeń:

- 1) przedstawia ideę oraz historyczny rozwój praw człowieka; rozróżnia generacje praw człowieka, stosując pojęcia praw negatywnych i pozytywnych oraz wskazując na inny stopień ich ochrony;

- 2) przedstawia kwestie urzeczywistnienia wybranej wolności człowieka i stopnia jej ograniczenia związanego z prawami innych osób lub porządkiem publicznym;
- 3) wymienia katalog praw i wolności z Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz z protokołów do niej przyjętych; pisze skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka;
- 4) wymienia katalog praw i wolności z Europejskiej karty socjalnej; rozważa dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo;
- 5) charakteryzuje system ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych; wykazuje różnice w ochronie praw na podstawie przepisów Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych oraz Międzynarodowego paktu praw socjalnych, gospodarczych i kulturalnych;
- 6) charakteryzuje system ochrony praw człowieka Unii Europejskiej (Karta praw podstawowych, działania Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich) oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie;
- 7) przedstawia argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizuje zastrzeżenia formułowane przez jej przeciwników;
- 8) pozyskuje informacje o przypadkach potwierdzonego naruszenia praw lub wolności człowieka w Rzeczypospolitej Polskiej; pisze wystąpienie publiczne w tej sprawie;
- 9) wyjaśnia znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców dla systemu ochrony praw człowieka na świecie; przedstawia sytuację uchodźców we współczesnym świecie;
- 10) charakteryzuje działania organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka, odnosząc się do przykładów aktywności kilku z nich.

XIII. Ład międzynarodowy. Uczeń:

- 1) rozróżnia typy ładu międzynarodowych (monocentryczny, dwubiegunowy, policentryczny), odwołując się do historii XX i XXI wieku; przedstawia na przykładach znaczenie supermocarstw dla funkcjonowania tych ładów;
- 2) przedstawia zmiany w międzynarodowym ładzie politycznym i gospodarczym w XXI wieku;
- 3) wyjaśnia znaczenie strategicznych zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej;
- 4) wyjaśnia na przykładach wzajemne zależności polityczne, gospodarcze i kulturowe pomiędzy państwami o różnym poziomie PKB i różnej jego strukturze; wyjaśnia znaczenie okresu kolonializmu w tych zależnościach;

- 5) przedstawia mechanizmy i działania, które zmniejszają lub powiększają dysproporcje pomiędzy państwami o różnym poziomie PKB i różnej jego strukturze;
- 6) analizuje kwestię globalizacji na podstawie literatury (np. fragmentów pracy *Dżihad kontra McŚwiat* Benjamina R. Barbera lub *No logo* Naomi Klein);
- 7) charakteryzuje wpływ globalnych korporacji na współczesną politykę, gospodarkę i społeczeństwo;
- 8) wykazuje, że regionalne mocarstwa niezachodnie (Chińska Republika Ludowa, Republika Indii, Federacja Rosyjska, Federacyjna Republika Brazylii) działają w kierunku wzmocnienia własnej pozycji międzynarodowej, także poprzez organizacje międzynarodowe (BRICS, Szanghajska Organizacja Współpracy);
- 9) wyjaśnia problem separatyzmów i odnosi go do prawa międzynarodowego; wykazuje zróżnicowanie w reakcjach wspólnoty międzynarodowej wobec poszczególnych separatyzmów;
- 10) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w nieunijnej części Europy; lokalizuje je, wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje;
- 11) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w azjatyckiej części obszaru poradzieckiego; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje;
- 12) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI wieku na obszarze Środkowego i Dalekiego Wschodu; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje;
- 13) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI wieku na obszarze Afryki i Bliskiego Wschodu; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje;
- 14) charakteryzuje na przykładach najczęściej stosowane sposoby rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami i państwami;
- 15) wyjaśnia pojęcia pomocy humanitarnej, współpracy rozwojowej, interwencji humanitarnej oraz misji pokojowej; podaje ich przykłady z różnych części świata, oceniając ich skuteczność i aspekty moralne;
- 16) wyjaśnia przyczyny i sposoby działania terrorystów;
- 17) charakteryzuje strategie zwalczania terroryzmu, wskazując na ich słabe i mocne strony;
- 18) charakteryzuje genezę, strukturę oraz działania Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Rady Europy;
- 19) przedstawia cele form współpracy regionalnej, w tym inicjatyw międzynarodowych, w których uczestniczy Rzeczpospolita Polska (np. Grupa Wyszehradzka, Trójkąt Weimarski);
- 20) przedstawia cele organizacji regionalnych i subregionalnych o charakterze ogólnym: Wspólnoty Niepodległych Państw, Organizacji Państw

Amerykańskich, Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, Ligi Państw Arabskich i Unii Afrykańskiej;

- 21) przedstawia cele i główne działania inicjatyw międzynarodowych G7/8 i G20 oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju;
- 22) przedstawia cele międzynarodowych organizacji gospodarczych: Środkowoeuropejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku, Północnoamerykańskiej Strefy Wolnego Handlu i Organizacji Państw Eksportujących Ropę Naftową;
- 23) wymienia najważniejsze operacje pokojowe i militarne Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego; wykazuje zmieniającą się rolę tej organizacji od lat 90. XX wieku;
- 24) przedstawia cele działania: Światowej Organizacji Zdrowia, Międzynarodowej Organizacji Pracy, Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju, Światowej Organizacji Handlu, Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury, Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Rozwoju Przemysłowego oraz Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej.

XIV. Integracja europejska. Uczeń:

- 1) wykazuje kulturowe i historyczne podwaliny jedności europejskiej;
- 2) przedstawia etapy powojennej integracji europejskiej (w aspekcie gospodarczym – od strefy wolnego handlu do wspólnego rynku) i najważniejsze postanowienia aktów prawa pierwotnego: Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Węgla i Stali, Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą, Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Energii Atomowej, traktatu fuzyjnego i Jednolitego Aktu Europejskiego;
- 3) przedstawia integrację w ramach Unii Europejskiej (w aspekcie gospodarczym – od wspólnego rynku do unii gospodarczo-walutowej) i najważniejsze postanowienia aktów prawa pierwotnego: Traktatu o Unii Europejskiej (traktatu z Maastricht), traktatu amsterdamskiego i traktatu nicejskiego;
- 4) rozważa kwestię charakteru prawnego Unii Europejskiej, korzystając z przepisów traktatu z Lizbony i wskazując na zasady pomocniczości, subsydiarności i solidarności;
- 5) przedstawia zadania Rady Europejskiej i Parlamentu; wyjaśnia kwestię legitymizacji obu tych instytucji;
- 6) przedstawia podział kompetencji pomiędzy Komisją i Radą; wyjaśnia strukturę Komisji oraz rolę komitetów i grup roboczych Rady;

- 7) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w sferze wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych; przedstawia najważniejsze kompetencje jej instytucji sądowych;
- 8) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w sferze polityki zagranicznej oraz bezpieczeństwa i obrony; przedstawia pozycję i zadania Wysokiego Przedstawiciela Unii Europejskiej ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa; rozważa kwestię globalnej roli Unii Europejskiej;
- 9) wyjaśnia założenia strefy euro; przedstawia zadania Europejskiego Banku Centralnego i Europejskiego Systemu Banków Centralnych;
- 10) przedstawia dochody i wydatki budżetowe Unii Europejskiej i procedurę tworzenia budżetu ogólnego; charakteryzuje zadania Europejskiego Trybunału Obrachunkowego;
- 11) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w polityce spójności społecznej i gospodarczej oraz konkurencji i ochrony konsumentów;
- 12) przedstawia działalność Unii Europejskiej w wybranych politykach sektorowych (polityce: kulturalnej; kształcenia i młodzieży; badań i rozwoju technologicznego; handlowej; rolnej; transportowej; ochrony środowiska; energii, małych i średnich przedsiębiorstw);
- 13) przedstawia fundusze Unii Europejskiej i podaje przykłady ich wykorzystania na poziomie regionalnym i centralnym w Rzeczypospolitej Polskiej
- 14) rozważa kwestię skutków członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej, odwołując się do danych statystycznych i wyników badań opinii publicznej;
- 15) formułuje argumenty na temat przyszłości Unii Europejskiej w zakresie jej struktury i zadań oraz jej składu członkowskiego.

XV. Polska polityka zagraniczna. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jakie znaczenie w polityce zagranicznej państwa odgrywa racja stanu; wykazuje transformację celów, instrumentów i treści polskiej polityki zagranicznej od lat 90. XX wieku;
- 2) wyjaśnia zmieniającą się pozycję Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej i determinanty tej pozycji oraz skutki europeizacji polskiej polityki zagranicznej;
- 3) charakteryzuje relacje Rzeczypospolitej Polskiej z państwami sąsiedzkimi, będącymi członkami Unii Europejskiej;
- 4) charakteryzuje relacje Rzeczypospolitej Polskiej z państwami sąsiedzkimi, niebędącymi członkami Unii Europejskiej;
- 5) wyjaśnia cele, instrumenty i treści kierunku euroatlantyckiego polskiej polityki zagranicznej, w tym relacje ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki;
- 6) porównuje i ocenia relacje Rzeczypospolitej Polskiej z wybranymi państwami pozaeuropejskimi na podstawie samodzielnie zebranych informacji;

- 7) przedstawia udział Rzeczypospolitej Polskiej w międzynarodowych misjach pokojowych i operacjach militarnych oraz polskie inicjatywy na rzecz międzynarodowego pokoju, demokracji oraz w zakresie pomocy humanitarnej i rozwojowej od lat 90. XX wieku.

XVI. Edukacja i nauka. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, w jaki sposób można podnosić lub zmieniać swoje kwalifikacje zawodowe i dlaczego uczenie się przez całe życie jest jednym z warunków sukcesu w karierze zawodowej;
- 2) przedstawia obowiązujący w Rzeczypospolitej Polskiej podział nauk społecznych i humanistycznych; przygotowuje notatkę na temat wybranych nauk (spośród nauk o: polityce, polityce publicznej, bezpieczeństwie, mediach, poznaniu i komunikacji społecznej, administracji; nauk prawnych; socjologii, psychologii, pedagogiki; etnologii, kulturoznawstwa);
- 3) przedstawia wkład w nauki społeczne znanych na świecie Polaków: Bronisława Malinowskiego, Floriana Znanieckiego i Leona Petrażyckiego;
- 4) znajduje informacje o uniwersytetach oraz o innych szkołach wyższych w swoim regionie, a także o programie interesujących go kierunków studiów I stopnia lub jednolitych studiów magisterskich przez nie prowadzonych;
- 5) przedstawia na wybranych przykładach zasady kwalifikacji kandydatów do szkół wyższych w Rzeczypospolitej Polskiej na kierunki studiów I stopnia lub jednolitych studiów magisterskich;
- 6) przedstawia warunki podejmowania nauki w Unii Europejskiej oraz znajduje informacje na ten temat odnoszące się do wybranego państwa.

Warunki i sposób realizacji

Celem kształcenia w zakresie wiedzy o społeczeństwie jest rozwijanie aktywności społecznej ucznia, zaangażowania w sprawy wspólnot, których jest członkiem, empatii, odpowiedzialności wobec innych, samodzielności, umiejętności funkcjonowania w grupach społecznych. Konieczna jest zatem taka realizacja treści nauczania przedmiotu, aby uczniowie rozumieli przydatność poszczególnych zagadnień w codziennym życiu człowieka. Kształcenie to ma także prowadzić do ugruntowania postaw szacunku dla dziedzictwa narodowego i ogólnoświatowego oraz ciekawości poznawczej, otwartości i tolerancji. Ma ono również sprzyjać rozwojowi umiejętności rozpoznawania i rozwiązywania złożonych problemów oraz sprzyjać aktywności w różnych obszarach życia społecznego, a także dokonywaniu świadomych i racjonalnych wyborów w życiu publicznym.

Uczeń ma być zdolny do planowania własnego rozwoju, brania udziału w dyskusjach publicznych, tworzenia i weryfikacji informacji, posługiwania się nowoczesnymi

technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, analizowania zjawisk społecznych i radzenia sobie z sytuacjami złożonymi. Musi przy tym umieć korzystać ze swoich praw.

Realizacja treści w zakresie rozszerzonym wymaga zwrócenia szczególnej uwagi na złożone umiejętności kognitywne uczniów. Oprócz wiedzy (przywoływanie faktów bez konieczności ich rozumienia) i rozumienia (interpretowanie nabytych informacji) należy położyć nacisk także na: zastosowanie (wykorzystywanie nabytych informacji w innych niż nauczane sytuacjach), analizę (rozkładanie informacji na części składowe i poszukiwanie wewnętrznych powiązań), syntezę (tworzenie szerszego obrazu z pojedynczych elementów) i ocenę (oszacowywanie informacji w oparciu o przyjęte kryterium).

Wskazane jest korzystanie z szerokiego spektrum metod dydaktycznych. Nauczyciel powinien stosować nauczanie problemowe i metody kształcące umiejętności społeczne, twórczego myślenia i rozwiązywania problemów (np. burza mózgów, drzewo decyzyjne, metaplan, analiza SWOT, symulacja i odgrywanie ról). Oprócz tekstów autorów podręczników istotną rolę w procesie kształcenia powinny odgrywać również teksty źródłowe, słowniki, leksykony, mapy, wykresy, diagramy i zestawienia statystyczne (w tym z wyników badań opinii publicznej).

W celu rozwijania umiejętności komunikacji i współdziałania powinno się stosować różne metody pracy grupowej, w tym uczniowskie projekty edukacyjne (każdy uczeń powinien uczestniczyć w minimum ośmiu projektach – np. w realizacji wymagań szczegółowych określonych w: dziale II pkt 1, 6, 9 i 10, dziale III pkt 7 i 8, dziale IV pkt 3, 6 i 9, dziale VI pkt 15, 17 i 18, dziale VII pkt 4 i 7, dziale VIII pkt 19 i 20, dziale XIII pkt 15 czy dziale XIV pkt 12). Należy także wykorzystywać różne formy dyskusji – np. w realizacji wymagań szczegółowych określonych w: dziale II pkt 11, dziale V pkt 16, dziale VII pkt 2, dziale XI pkt 24, dziale XII pkt 4 i 7, dziale XIII pkt 4 i 24 czy dziale XIV pkt 14 i 15. Dyskusja ta powinna być w niektórych przypadkach podbudowana lekturą – w realizacji wymagań szczegółowych określonych w: dziale II pkt 12, dziale III pkt 10, dziale V pkt 18, dziale VIII pkt 1 i 21 oraz dziale XIII pkt 6.

Zalecane jest również korzystanie z nowych technologii (m.in. portali internetowych, aplikacji dydaktycznych). Wskazana byłaby realizacja niektórych treści nauczania w toku wycieczki edukacyjnej (w tym wirtualnej, wykorzystując dedykowane aplikacje) do wybranych instytucji – zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Można także realizować niektóre treści nauczania poprzez lekcje organizowane we współpracy z uczelniami wyższymi, urzędami administracji rządowej i samorządowej oraz z organizacjami pozarządowymi.

W przypadku nauczania przedmiotu w zakresie rozszerzonym w liceum ogólnokształcącym możliwa jest zarówno integracja treści tego zakresu z zakresem podstawowym, jak i realizacja od klasy I zakresu podstawowego, zaś od klasy II – zakresu rozszerzonego.

W przypadku nauczania przedmiotu w zakresie rozszerzonym w technikum – w związku z ramowym planem nauczania – konieczna jest integracja treści obu zakresów. Nie można bowiem dopuścić do sytuacji, w której najpierw realizowane byłyby treści rozszerzone z poszczególnej problematyki, a następnie – podstawowe. Odpowiednia dla obu typów szkół powinna być sytuacja odwrotna.

Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie

Liceum ogólnokształcące i technikum

dr hab. Piotr Załęski

Ogólne założenia podstawy programowej

Wyznacznikiem nauczycielskiej powinności rozwijania i kształtowania postaw uczniów w ramach szeroko rozumianej edukacji obywatelskiej są treści preambuły podstawy programowej kształcenia ogólnego: „W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka [...]”. Wiele ze wskazanych kwestii odnaleźć można w nowej podstawie programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie. Droga do kształtowania wskazanych postaw wiedzie przez uwewnętrznienie i afirmację przez ucznia uniwersalnych wartości społeczeństwa obywatelskiego, praw człowieka oraz zasad demokracji. Podstawę kształtowania postaw stanowić powinny systematycznie pogłębiane oraz uporządkowane wiedza i umiejętności⁹.

Zakres postaw, których kształtowanie zakłada się w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie, dotyczy wielu postaw prospołnotowych i obywatelskich. Są to m.in.:

- świadomość: swoich praw i obowiązków; konieczności godzenia dobra i wolności własnej z dobrem i wolnością innych; konieczności brania odpowiedzialności za swoje słowa, wybory i działania, w tym związane z pełnieniem ról społecznych;
- szacunek dla: godności innych ludzi; dziedzictwa cywilizacyjno-kulturowego, w tym dla odmienności innych kultur, religii oraz systemów wartości; wyników demokratycznie podjętych decyzji i wyborów; poglądów odmiennych od własnych;

⁹ Niniejszy komentarz został poddany recenzji pozostałych członków zespołu przygotowującego podstawę programową. Uwagi swoje zgłosili: Janusz Korzeniowski, dr Łukasz Zamęcki, dr Barbara Freier-Pniok, prof. dr hab. Wojciech Jakubowski, dr hab. Robert Alberski.

- respektowanie: zobiektywizowanych norm i zasad życia społecznego; społecznie uznawanych wartości ogólnoludzkich; zasad państwa demokratycznego;
- dążenie do: urzeczywistniania uniwersalnych wartości społeczeństwa obywatelskiego; pogłębiania więzi emocjonalnej z rodziną, środowiskiem lokalnym, narodem, ojczyzną; poszukiwania prawdy odwołującej się do aktualnej wiedzy naukowej.

Kształtowane postawy związane są też ze zrozumieniem siebie i z rozwojem indywidualnym. Są to m.in.: asertywność, otwartość na nowe doświadczenia owocująca podejmowaniem wyzwań we własnym życiu, budowanie poczucia własnej wartości i sprawstwa w życiu społecznym oraz rozwijanie swoich zainteresowań dotyczących życia społecznego i politycznego oraz uwewnętrznianie przekonań gotowości do dalszego kształcenia i planowanie dalszej edukacji.

Kształcenie z zakresu przedmiotu poprzez kształtowanie powyższych postaw ma owocować przejawianiem empatii oraz postaw prospołecznych i obywatelskich, poczuciem współodpowiedzialności za rozwój społeczeństwa i państwa oraz rzetelnym wypełnianiem powinności obywatelskich. Ma też stanowić podbudowę dla prospołecznych zachowań, np. przeciwstawiania się patologiom społecznym, w tym przejawom braku tolerancji i uprzedzeniom.

Ogólne i szczegółowe wymagania określone w podstawie programowej do przedmiotu pozwalają na stwierdzenie, że katalog kompetencji społecznych i obywatelskich uczniów, który powinien być kształcony i rozwijany w trakcie realizacji podstawy programowej wiedzy o społeczeństwie, jest szeroki. Wymagania ogólne wskazują, że są to: rozumienie siebie, rozumienie rzeczywistości społecznej, wykorzystanie i tworzenie informacji, komunikowanie się, rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów oraz współdziałanie.

* * *

Wiedza o społeczeństwie jest przedmiotem interdyscyplinarnym korzystającym z dorobku wielu nauk społecznych, przede wszystkim z nauk socjologicznych, nauk o polityce i administracji oraz nauk prawnych. W mniejszym stopniu na tematykę przedmiotu składają się elementy innych nauk: psychologii oraz nauk o komunikacji społecznej i mediach (z dziedziny nauk społecznych), a także nauk o kulturze i religii (z dziedziny nauk humanistycznych). Ta różnorodność treści powoduje, że przedmiot należy określić jako wymagający zarówno dla uczniów, jak i nauczycieli.

Część zmian w kształceniu z zakresu wiedzy o społeczeństwie w nowych podstawach programowych wynika ze zmian strukturalnych w szkolnictwie. Obecnie pewne treści przedmiotu, ze szkoły podstawowej, są – zgodnie z zasadą *repetitio est mater studiorum* – powtarzane w liceum i technikum (w tym w zakresie podstawowym), choć oczywiście

na treści te nabudowywane są kolejne. Zabieg taki dotyczy całej populacji (a nie tylko uczniów wybierających zakres rozszerzony przedmiotu).

Nowa podstawa programowa do wiedzy o społeczeństwie, podobnie jak dotychczas obowiązująca, napisana jest językiem wymagań zgodnych z odpowiednimi poziomami krajowej ramy kwalifikacji. Treści nauczania (wymagania szczegółowe) wynikają z wymagań ogólnych i łączą się z nimi – mamy do czynienia, inaczej niż w poprzedniej podstawie, z pełną koherencją pod tym względem. Warto też podkreślić, że podstawę napisano w taki sposób, by realizacja każdego z większości wymagań szczegółowych była możliwa podczas jednej jednostki lekcyjnej¹⁰. Często też wymagania szczegółowe zostały sformułowane na wyższym poziomie szczegółowości niż w poprzedniej podstawie. Celem nie było rozbudowanie danego wymagania, a jego większa precyzyjność. To rozwiązanie – pomocne zarówno dla nauczycieli, jak i uczniów (szczególnie przygotowujących się do egzaminu maturalnego z przedmiotu) – spowodowało większą obszerność komentowanej podstawy w porównaniu z poprzednią, co w tym przypadku nie łączy się z rozbudowaniem zakresu treści¹¹.

Zmiany w podstawie programowej WOS-u można także przedstawić przy pomocy popularnego podziału przedmiotu na bloki/obszary¹². Obecna podstawa dla liceum i technikum w zakresie podstawowym dotyczy nie tylko bloku *prawo i prawa człowieka*, ale wszystkich czterech bloków (a zatem także bloków: *człowiek i społeczeństwo*, *państwo i polityka* oraz *zagadnienia międzynarodowe*)¹³. W przypadku podstawy w zakresie rozszerzonym zmian w tym aspekcie nie ma – w podstawach mamy tematykę z zakresu wszystkich czterech bloków¹⁴.

¹⁰ Stąd – co widoczne szczególnie w zakresie rozszerzonym przedmiotu – niektóre dotychczas obowiązujące wymagania zostały skomasowane, a niektóre – podzielone.

¹¹ Dobrą ilustracją może być porównanie podobnych treściowo wymagań z obu podstaw. Na przykład dawnemu wymaganiu: *Uczeń przedstawia konstytucyjne zasady ustroju państwa* [punkt 23.1) – z modułu *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* – podstawy dla szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie rozszerzonym] odpowiada wymaganie z komentowanej podstawy, które brzmi: *Uczeń charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* [wymaganie III.1) dla liceum i technikum w zakresie podstawowym].

¹² Podział ten funkcjonował także w komentarzu do poprzedniej podstawy programowej. Por. *Podstawa programowa z komentarzami. Tom 4: Edukacja historyczna i obywatelska*, s. 118, 120. Poza obecnymi w podstawie gimnazjalnej zagadnieniami gospodarczymi wyodrębniono: 1) życie w społeczeństwie (w tym naród i patriotyzm) / człowiek w społeczeństwie; 2) życie publiczne i instytucje polityczne na poziomie lokalnym i krajowym / instytucje państwowe i samorządowe; 3) *prawo i prawa człowieka*; 4) *wybrane zagadnienia ogólnowiatowe – Polska, Europa, świat / Polska w Europie i świecie*. W niniejszym komentarzu przy porównywaniu podstawy komentowanej i dotychczasowej, przydział poszczególnych wymagań do bloków w tej drugiej podstawie będzie zgodny z tym, którego dokonano w komentarzu przywołanym w tym przypisie.

¹³ Takie nazwy 4 bloków będą używane w komentarzu do nowej podstawy.

¹⁴ Oczywiście część wymagań szczegółowych jest sformułowana w ten sposób, że może dotyczyć tematyki więcej niż jednego bloku. Część zagadnień zaś może być przydzielana albo do jednego, albo do innego bloku. W niniejszym komentarzu każde z wymagań przydzielono do jednego z bloków, z uwzględnieniem powyższych kwestii.

Założenia na płaszczyźnie celów kształcenia – wymagań ogólnych oraz treści nauczania – wymagań szczegółowych

Idea wymagań ogólnych – w porównaniu z założeniami dotychczasowej podstawy programowej – nie zmieniła się znacząco. Jednak cele kształcenia przedmiotu zostały sformułowane dla czterech, a nie – jak dotychczas – sześciu obszarów. Kluczową zmianą wydaje się komasacja wymagań odnoszących się w głównym stopniu do kwestii poznawczych w celu kształcenia I: *Wiedza i rozumienie*. To wymaganie nowej podstawy zastępuje poprzednie wymagania IV–VI. Przyczyna zmiany ma więc charakter metodyczny. Dodatkowo takie sformułowanie wymagania ogólnego likwiduje niekoherencję wymagań ogólnych i szczegółowych – w starej podstawie na etapie gimnazjalnym i szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie rozszerzonym większość wymagań szczegółowych z zakresu tematyki socjologicznej oraz spraw międzynarodowych nie znajdowała odzwierciedlenia w żadnym z „wiedzowych” wymagań ogólnych. W nowej podstawie – inaczej niż w poprzedniej – nazwa wszystkich wymagań pozostaje bez zmian na każdym etapie kształcenia i w każdym zakresie¹⁵.

Bez zmian w stosunku do poprzedniej podstawy pozostała nazwa wymagania II: *Wykorzystanie i tworzenie informacji* (w poprzedniej podstawie wymaganie I). Dotychczasowe wymagania II (*Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów*) i III (*Współdziałanie w sprawach publicznych*) zostały rozszerzone i zastąpione sformułowaniami: *Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów* (obecnie wymaganie III) oraz *Komunikowanie i współdziałanie* (obecnie wymaganie IV). Zmiany te wskazują także na wyeksponowanie w nowej podstawie rozumienia siebie i umiejętności komunikacyjnych, w tym dyskusowania.

Na przykładzie wymagań ogólnych warto ukazać kwestię wspomnianej już kontynuacji, a także powtarzania oraz nabudowywania wiedzy i umiejętności w kolejnych etapach i zakresach kształcenia (zob. tabele 1–4 dotyczące każdego z wymagań ogólnych).

¹⁵ W dotychczas obowiązującej podstawie szóste wymaganie dotyczyło w każdym przypadku trzech różnych obszarów.

Tabela 1. Wymaganie I: Wiedza i rozumienie

W szkole podstawowej	W szkole ponadpodstawowej w zakresie	
	podstawowym	rozszerzonym
1) Uczeń wyjaśnia podstawowe prawidłowości życia społecznego, w tym funkcjonowania grup społecznych oraz społeczności lokalnej i regionalnej oraz wspólnoty etnicznej i państwowej.	1) Uczeń wyjaśnia i analizuje prawidłowości życia społecznego oraz wybrane współczesne procesy społeczne.	1) Uczeń wyjaśnia prawidłowości życia społeczno-kulturowego oraz procesy społeczne, w tym etniczne, we współczesnym świecie. 4) Uczeń wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe w życiu społeczno-politycznym.
2) Uczeń uzasadnia znaczenie procedur demokratycznych i stosuje je w życiu szkoły oraz grup, w których uczestniczy. 3) Uczeń wyjaśnia znaczenie aktywności obywatelskiej.	2) Uczeń przedstawia znaczenie różnych podmiotów w życiu publicznym [...].	2) Uczeń analizuje różnorodne postawy i zachowania społeczno-polityczne oraz działania w ramach społeczeństwa obywatelskiego.
4) Uczeń przedstawia zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej i podstawowe organy władz publicznych.	2) Uczeń [...] charakteryzuje zasady i formy demokracji oraz wyjaśnia konsekwencje łamania tych zasad. 3) Uczeń przedstawia funkcjonowanie systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej.	3) Uczeń przedstawia różne formy rywalizacji o władzę państwową, jej sprawowania oraz kontroli. 4) Uczeń wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe w życiu społeczno-politycznym.
5) Uczeń ma podstawową wiedzę na temat praw człowieka [...].	4) Uczeń wyjaśnia specyfikę praw i wolności człowieka oraz podstawowe mechanizmy ich ochrony.	6) Uczeń charakteryzuje kwestię praw człowieka i ich międzynarodowej ochrony.
5) Uczeń ma podstawową wiedzę na temat [...] wybranych spraw międzynarodowych.	6) Uczeń przedstawia podstawowe kwestie dotyczące stosunków międzynarodowych.	7) Uczeń analizuje współczesny ład międzynarodowy i wyjaśnia rolę różnych podmiotów zaangażowanych w jego stabilność lub zmianę w jego funkcjonowaniu.
6) Uczeń wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym publicznego.	7) Uczeń wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym politycznego.	8) Uczeń wykorzystuje swą wiedzę do rozumienia zjawisk społeczno-politycznych, także w perspektywie globalnej i ze wskazaniem na globalne współzależności.
	5) Uczeń charakteryzuje instytucje polskiego systemu prawnego.	5) Uczeń wyjaśnia i analizuje funkcjonowanie polskiego systemu prawnego.

Tabela 2. Wymaganie II: Wykorzystanie i tworzenie informacji

W szkole podstawowej	W szkole ponadpodstawowej w zakresie	
	podstawowym	rozszerzonym
1) Uczeń znajduje informacje na temat życia społecznego, w tym publicznego.	1) Uczeń pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społecznego, w tym politycznego.	1) Uczeń pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społeczno-kulturowego i politycznego, krytycznie je analizuje, samodzielnie wyciąga wnioski i formułuje opinie.
2) Uczeń wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat wydarzeń z życia społecznego, w tym publicznego.	3) Uczeń wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat zjawisk życia społecznego, w tym politycznego, oraz ich oceny.	4) Uczeń wykorzystuje informacje do tworzenia własnej złożonej wypowiedzi oraz rozważania różnych rozwiązań w obszarze społeczno-politycznym. 3) Uczeń potrafi przedstawiać i uzasadniać poglądy odmienne od własnych.
	2) Uczeń wykazuje się umiejętnością czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych i popularnonaukowych oraz interpretacji innych źródeł (np. wykresy i schematy) z zakresu przedmiotu.	2) Uczeń wykazuje się umiejętnością czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych, a także wybranych tekstów z zakresu nauk społecznych.

Tabela 3. Wymaganie III: Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów

W szkole podstawowej	W szkole ponadpodstawowej w zakresie	
	podstawowym	rozszerzonym
1) Uczeń rozpoznaje własne potrzeby i potrzeby innych. 2) Uczeń planuje dalszą edukację, uwzględniając swe umiejętności i zainteresowania.	3) Uczeń ocenia własne decyzje i działania w życiu społecznym.	1) Uczeń rozwija swoje zainteresowania, planuje dalszą edukację. 5) Uczeń poddaje krytycznej analizie własne opinie.
3) Uczeń wyjaśnia związek między godnością a prawami, które mu przysługują. 4) Uczeń przedstawia własne prawa i obowiązki. 6) Uczeń rozpoznaje przypadki łamania praw w swoim otoczeniu.	1) Uczeń analizuje kwestię godności ludzkiej i przedstawia prawa, które mu przysługują, oraz mechanizmy ich dochodzenia. 4) Uczeń rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka.	6) Uczeń rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka i łamania prawa oraz wybiera odpowiednie mechanizmy dochodzenia tych praw.
8) Uczeń rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka ich rozwiązań.	6) Uczeń rozpoznaje różne aspekty, także prawne, problemów życia codziennego i podaje możliwe sposoby ich rozwiązania. 5) Uczeń diagnozuje problemy społeczno-polityczne na poziomie lokalnym, państwowym, europejskim i globalnym oraz ocenia wybrane rozwiązania tych problemów i diagnozuje możliwość własnego wpływu na ich rozwiązanie.	3) Uczeń analizuje i wyjaśnia złożone problemy społeczne, polityczne i wyzwania globalne oraz szuka ich rozwiązań i diagnozuje możliwość własnego wpływu na ich rozwiązanie. 7) Uczeń formułuje hipotezy dotyczące ważnych problemów społecznych.

5) Uczeń powiększa treść własnej tożsamości lokalnej, regionalnej, etnicznej i obywatelskiej. 7) Uczeń argumentuje zasadność postaw obywatelskich – m.in. odpowiedzialności, troski o dobro wspólne i tolerancji.	2) Uczeń rozwija w sobie postawy obywatelskie.	2) Uczeń rozwija w sobie postawy obywatelskie i postawy ciekawości świata oraz samodzielność poznawczą. 4) Uczeń dostrzega perspektywy różnych uczestników życia publicznego.
--	--	--

Tabela 4. Wymaganie IV: Komunikowanie i współdziałanie

W szkole podstawowej	W szkole ponadpodstawowej w zakresie	
	podstawowym	rozszerzonym
1) Uczeń komunikuje się w sprawach życia społecznego, w tym publicznego, oraz dyskutuje i przedstawia własne argumenty w wybranych sprawach tego typu. 2) Uczeń rozpoznaje przypadki wymagające postaw asertywnych.	1) Uczeń rozwija umiejętność dyskusowania – formułuje, uzasadnia i broni własnego stanowiska na forum publicznym, szanując odmienne poglądy.	1) Uczeń dyskutuje i bierze udział w debatach z poszanowaniem godności innych ich uczestników. 2) Uczeń tworzy strategię argumentowania i przedstawia swoje stanowisko na forum publicznym, szanując odmienne poglądy.
3) Uczeń współpracuje z innymi – dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich. 4) Uczeń wykazuje konieczność współdziałania w życiu społecznym i wyjaśnia istotę samorządności.	2) Uczeń współpracuje w grupie, z uwzględnieniem podziału zadań oraz wartości obowiązujących w życiu społecznym.	3) Uczeń współpracuje w grupie, z uwzględnieniem podziału zadań oraz norm i wartości obowiązujących w życiu społecznym. 4) Uczeń współorganizuje działania o charakterze obywatelskim, zgodne z normami i wartościami demokratycznego państwa prawa.
5) Uczeń korzysta z prostych procedur oraz z możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego – wskazuje, gdzie załatwić proste sprawy urzędowe.	3) Uczeń korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego, w tym instytucje prawne – sporządza proste pisma do organów władz.	5) Uczeń korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego, w tym instytucje prawne – sporządza pisma do organów władz.

Zakres podstawowy

W nowej podstawie dla liceum i technikum 64 wymagania szczegółowe umieszczono w 7 działach (w poprzedniej podstawie – 39 wymagań w 6 działach). W porównaniu z podstawą dotychczasową należy odnotować wzrost liczby wymagań, spowodowany zwiększeniem liczby godzin przedmiotu. Należy także zauważyć, że liczba wymagań w działach w nowej podstawie została na ogół zwiększona.

Analiza treści podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym prowadzi do wniosku, że różni się ona znacząco od poprzedniej¹⁶. W nowej podstawie, co już

¹⁶ Najbardziej przypomina ona podstawę dla tego typu szkół (w tym zakresie) obowiązującą przed reformą minister Hall, choć oczywiście różnice są zauważalne (choćby poprzez nacisk na praktyczną stronę zagadnień w komentowanej podstawie).

sygnalizowano, mamy do czynienia z 4 blokami: 1) *Człowiek i społeczeństwo*, 2) *Państwo i polityka*, 3) *Prawo i prawa człowieka* oraz 4) *Zagadnienia międzynarodowe*, podczas gdy dotychczas obowiązująca podstawa dotyczyła wyłącznie zakresu trzeciego z bloków.

Bloku *człowiek i społeczeństwo* dotyczą wszystkie wymagania działu I [1)–9)] oraz część wymagań działu II [1)–3); 6)–9)] i VI [4)] nowej podstawy dla liceum i technikum¹⁷. Warto w tym miejscu podkreślić, że blok ten jest najsilniej reprezentowany w podstawie przedmiotu dla szkoły podstawowej¹⁸. W porównaniu do wymagań z przedmiotu nauczanego obowiązkowo (na różnych etapach edukacyjnych) to właśnie ta tematyka najbardziej zyskała w nowej podstawie¹⁹. Stało się tak m.in. ze względu na powrót do przedmiotu części zagadnień psychologicznych obecnych poprzednio w przedmiocie podstawy przedsiębiorczości²⁰. Dodatkowo część zagadnień z podstawy do przedmiotu dla szkoły maturalnej w zakresie rozszerzonym została uznana za niezbędne w kształceniu obowiązkowym, również ze względu na wzmocnienie w wymaganiach ogólnych kwestii rozumienia siebie i komunikowania²¹. Na przykładzie niektórych wymagań szczegółowych dotyczących tego bloku warto ukazać kwestię wspomnianej już kontynuacji, a także powtarzania oraz nabudowywania wiedzy i umiejętności w kolejnym etapie obowiązkowego kształcenia z przedmiotu (zob. tabela 5).

¹⁷ Łącznie jest to zatem 17 wymagań.

¹⁸ W podstawie do przedmiotu dla szkoły podstawowej do bloku tego można zaliczyć wszystkie wymagania działów I [1)–6)], II [1)–4)], VIII [1)–5)], IX [1)–5)] i X [1)–5)] oraz część wymagań działów III [punkty 1), 2), 4) i 5)], VI [punkty 5) i 6)] i VII [punkt 5)]. Łącznie są to zatem 32 wymagania. Przy konstruowaniu podstawy programowej przedmiotu w szkole podstawowej przyjęto – inaczej niż poprzednio – zasadę nauczania opartą na koncepcji kręgów środowiskowych: od pierwotnych grup społecznych poprzez społeczność lokalną i regionalną, wspólnotę narodową i państwową aż do społeczności międzynarodowej. Z uwagi na poziom kompetencji społecznych i poznawczych uczniów w szkole podstawowej wyeksponowano te kręgi, które są bliższe uczniowi.

¹⁹ Porównuje się w tym przypadku zakres treściowy podstaw dla gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie podstawowym z zakresem treściowym podstawy dla szkoły podstawowej oraz dla liceum i technikum w zakresie podstawowym. W poprzedniej podstawie bloku *Człowiek i społeczeństwo* dotyczyło 37 wymagań (29%), a w komentowanej – 49 wymagań (38%).

²⁰ Treści psychospołeczne niezwiązane bezpośrednio z kształtowaniem postaw przedsiębiorczości z dotychczas obowiązującej podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości przeniesiono do zakresu wiedzy o społeczeństwie – niektóre na poziom szkoły podstawowej, inne – ponadpodstawowej. Z kolei większość zagadnień ekonomicznych omawianych dotychczas na zajęciach WOS-u w gimnazjum włączono w obręb treści przedmiotu podstawy przedsiębiorczości.

²¹ Zwiększenie znaczenia wymagań z tego bloku – poza powyższym – wynika także z likwidacji przedmiotu historia i społeczeństwo w dotychczasowej szkole podstawowej. W podstawie tego przedmiotu aż 4 z 7 modułów (17 z 27 wymagań szczegółowych) było związane z tym blokiem.

Tabela 5. Wybrane wymagania szczegółowe z zakresu bloku *Człowiek i społeczeństwo*

Dla szkoły podstawowej	Dla liceum i technikum w zakresie podstawowym
I.1) Uczeń uzasadnia, że człowiek jest istotą społeczną; wyjaśnia znaczenie potrzeb społecznych człowieka (kontaktu, przynależności, uznania).	I.1) Uczeń wyjaśnia, czym są potrzeby człowieka i ustala ich hierarchię, uwzględniając społecznie akceptowany system aksjologiczny.
I.3) Uczeń wymienia cechy grup społecznych; charakteryzuje grupę koleżeńską i grupę nastawioną na realizację określonego zadania; uzasadnia, że efektywna współpraca przynosi różne korzyści; przedstawia różne formy współpracy w grupie.	I.3) Uczeń charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy;
II.1) Uczeń charakteryzuje rodzinę jako grupę społeczną; przedstawia rolę rodziców i osób starszych w rodzinie; analizuje wartości ważne dla jego rodziny.	I.2) Uczeń charakteryzuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – współczesne typy rodziny; wyjaśnia problemy związane z realizacją różnych funkcji rodziny w Rzeczypospolitej Polskiej.
II.2) Uczeń analizuje wpływ, jaki rodzina wywiera na dzieci; przedstawia prawa i obowiązki dzieci w rodzinie.	I.4) Uczeń przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim i dokonuje jego analizy; analizuje rolę wartości w światopoglądzie. I.5) Uczeń wyjaśnia charakter procesu socjalizacji; podaje przykłady wpływu społecznego w różnych dziedzinach życia; analizuje przypadki oraz przedstawia zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu.
IX.2) Uczeń przedstawia cele i formy działań organizacji pozarządowych aktywnych w społeczności lokalnej i regionie; wykazuje, że działalność tego typu prowadzi do realizacji różnorodnych potrzeb.	II.1) Uczeń przedstawia rodzaje i przykłady organizacji pozarządowych; charakteryzuje działalność wybranych organizacji tego typu w Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia zakres niezbędnych uregulowań w statucie stowarzyszenia.
IX.5) Uczeń uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym; rozpoznaje przejawy ich łamania i podaje skutki takich działań.	II.8) Uczeń rozpoznaje przejawy patologii życia publicznego i wykazuje ich negatywny wpływ na życie publiczne; przedstawia mechanizmy korupcji i analizuje – z wykorzystaniem materiałów medialnych – jej udowodniony przykład.
X.2) Uczeń znajduje w mediach wiadomości na wskazany temat; odróżnia informacje o faktach od komentarzy i opinii; wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarzy.	II.7) Uczeń krytycznie analizuje przekazy medialne i porównuje przekazy różnych mediów dotyczące tych samych wydarzeń czy procesów; formułuje własną opinię w oparciu o poznane fakty; rozpoznaje przejawy nieetycznych zachowań dziennikarzy.
X.5) Uczeń wykazuje znaczenie opinii publicznej; znajduje w internecie komunikaty z badań opinii publicznej oraz odczytuje i interpretuje proste wyniki takich badań.	II.9) Uczeń interpretuje wyniki badań opinii publicznej; porównuje wyniki sondaży z rzeczywistymi postawami lub zachowaniami (np. sondaży przedwyborczych oraz rezultatów wyborów), formułuje hipotezy dotyczące przyczyn różnic przekraczających wartość błędu statystycznego.

Bloku *Państwo i polityka* dotyczą wszystkie wymagania działu III [1)–11)] oraz część wymagań działu II [4)–5)] i VI [1)–3)] nowej podstawy dla liceum i technikum²². Blok ten jest najbardziej zbliżony do gimnazjalnego etapu kształcenia z dotychczasowej podstawy, jednak są w nim obecne także niektóre zagadnienia, które w poprzedniej podstawie znalazły się w zakresie rozszerzonym nauczania przedmiotu w szkole ponadgimnazjalnej²³. Warto podkreślić, że znalazły się w nim dotychczas nieobecne zagadnienia z zakresu polityk publicznych [VI.1)–3)]²⁴. W opisywanym bloku mamy do czynienia z powtarzaniem i syntezyzowaniem (głównie tematyka samorządu terytorialnego) oraz powtarzaniem i nabudowywaniem (pozostała tematyka) treści w stosunku do podstawy dla szkoły podstawowej (zob. tabela 6)²⁵.

Tabela 6. Wybrane wymagania szczegółowe z zakresu bloku *Państwo i polityka*

Dla szkoły podstawowej	Dla liceum i technikum w zakresie podstawowym
VI.1) Uczeń wymienia zadania samorządu gminnego; przedstawia główne źródła przychodów i kierunki wydatków w budżecie gminy. VII.2) Uczeń wymienia zadania samorządu powiatowego i województwa.	III.7) Uczeń przedstawia zakres działania poszczególnych poziomów samorządu terytorialnego (gmina, powiat, województwo) w Rzeczypospolitej Polskiej, z uwzględnieniem struktury głównych kierunków wydatków budżetowych na te działania oraz źródeł ich finansowania.
VI.3) Uczeń wymienia organy stanowiące i wykonawcze w gminie (mieście/dzielnicy); przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane; podaje uprawnienia tych organów. VII.4) Uczeń wymienia organy stanowiące i wykonawcze samorządu powiatowego i województwa; przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane; podaje zadania tych organów.	III.8) Uczeń przedstawia organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w Rzeczypospolitej Polskiej; charakteryzuje kompetencje tych organów i zależności między nimi.
XI.1) Uczeń wyjaśnia zasadę pluralizmu politycznego ¹ ; wymienia partie polityczne, których przedstawiciele zasiadają w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej oraz w organach stanowiących samorządu terytorialnego; przedstawia cele działania partii politycznych oraz wykazuje, że konkurują one w życiu publicznym; znajduje informacje na temat działań wybranej partii (jej struktur regionalnych lub centralnych).	II.4) Uczeń przedstawia cechy konstytutywne partii politycznych; wymienia partie polityczne, które w ostatnich wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przekroczyły próg niezbędny do uzyskania dotacji budżetowej, i nazwiska ich liderów; przedstawia podstawowe założenia programowe tych ugrupowań.

²² Łącznie jest to zatem 16 wymagań.

²³ Łącznie jednak w poprzedniej podstawie bloku *Państwo i polityka* dotyczyły 33 wymagania (26%), a w komentowanej – 30 wymagań (23%).

²⁴ Wymagania VI.1) i VI.2) stanowią rozbudowane nawiązanie do części treści wymagania 29.4) dotychczasowej podstawy dla gimnazjum.

²⁵ W podstawie do przedmiotu dla szkoły podstawowej do bloku tego można zaliczyć wszystkie wymagania działu XI [1)–8)] oraz część wymagań działu VI [punkty 1), 3) i 4)] i VII [punkty 1), 2) i 4)]. Łącznie jest to zatem 14 wymagań.

XI.2) Uczeń wyjaśnia zasadę suwerenności narodu; przedstawia sprawy, które mogą być poddane pod referendum; wymienia referenda ogólnokrajowe, których wyniki były wiążące, oraz referenda lokalne we własnej społeczności, które były ważne.	III.2) Uczeń charakteryzuje formy demokracji bezpośredniej; przedstawia specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, jakie warunki muszą zostać spełnione, by referendum się odbyło oraz by jego wyniki były wiążące (w przypadku lokalnych: by było ważne); wyjaśnia – na wybranym przykładzie – wpływ konsultacji publicznych na kształtowanie prawa w Rzeczypospolitej Polskiej;
XI.3) Uczeń wyjaśnia zasadę przedstawicielstwa (demokracji pośredniej); przedstawia zasady wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasady działania i najważniejsze kompetencje izb parlamentu.	III.3) Uczeń wyjaśnia, jak przeprowadzane są powszechne i bezpośrednie wybory organów władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej; na przykładzie wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej porównuje ordynację proporcjonalną i większościową; analizuje potencjalne wady i zalety każdego z tych systemów wyborczych. III.4) Uczeń przedstawia strukturę oraz organizację pracy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (prezydium, komisje, kluby i koła; kworum, rodzaje większości) oraz status posła, w tym instytucje mandatu wolnego i immunitetu; wymienia kompetencje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Zgromadzenia Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej.
XI.4) Uczeń wyjaśnia zasadę republikańskiej formy rządu; przedstawia sposób wyboru i podstawowe kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; znajduje informacje o życiorysie politycznym osób pełniących ten urząd, które wybrano w wyborach powszechnych, oraz o działaniach urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.	III.5) Uczeń wykazuje znaczenie, jakie dla pozycji ustrojowej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ma fakt wyborów powszechnych; przedstawia kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej: ceremonialno-reprezentacyjne, w stosunku do rządu, parlamentu i władzy sądowniczej, w polityce zagranicznej oraz bezpieczeństwa państwa; analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – poziom legitymizacji społecznej władzy prezydenckiej.
XI.7) Uczeń wyjaśnia zasadę trójpodziału władzy; objaśnia konieczność poparcia większości sejmowej dla Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (bądź jej działań); przedstawia podstawowe kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; podaje imiona i nazwiska urzędujących prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że decyzje podejmowane w wybranym ministerstwie mają wpływ na życie jego rodziny.	III.6) Uczeń przedstawia kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia podstawowe działy administracji rządowej i zadania wojewody; wyjaśnia rolę prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia procedury powoływania i odwoływania rządu, używając określeń: wotum zaufania, konstruktywne wotum nieufności, wotum nieufności wobec ministra, dymisja (w tym w wyniku skrócenia kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej).
XI.5) Uczeń wyjaśnia zasadę państwa prawa, w tym zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziów; wyjaśnia podział na sądy powszechne i administracyjne oraz zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego; przedstawia, w jakich sprawach orzeka sąd rejonowy.	III.10) Uczeń przedstawia strukturę sądownictwa powszechnego i administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz zadania Sądu Najwyższego; uzasadnia potrzebę niezależności sądów i niezawisłości sędziów.
XI.6) Uczeń wyjaśnia zasadę konstytucjonalizmu; podaje szczególne cechy konstytucji; znajduje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy dotyczące wskazanej kwestii; podaje kompetencje Trybunału Konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej.	III.11) Uczeń przedstawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli, Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Stanu i prokuratury w Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie tych instytucji dla funkcjonowania państwa prawa.

Bloku *Prawo i prawa człowieka* dotyczą wszystkie wymagania działu IV [1)–7)] i V [1)–13)] nowej podstawy dla liceum i technikum²⁶. Jest to jedyny blok, którego treści zostały ograniczone w porównaniu do dotychczas obowiązującej podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym²⁷. Stało się tak ze względu na przeniesienie części treści z tego bloku na poziom szkoły podstawowej – zarówno w zakresie tematyki załatwiania spraw urzędowych, praw człowieka, jak i innych kwestii²⁸. Przeniesienia te były spowodowane nie tylko przekonaniem o konieczności powtarzania i nabudowywania treści, ale i zależnościami między nauczanymi treściami a wiekiem uczniów²⁹. W opisywanym bloku mamy do czynienia na ogół z powtarzaniem i nabudowywaniem treści z zakresu praw człowieka (dział IV) w stosunku do podstawy dla szkoły podstawowej, a w dziale V – treści są w większości nowe lub nabudowane (zob. tabela 7).

Tabela 7. Wybrane wymagania szczegółowe z zakresu bloku *Prawo i prawa człowieka*

Dla szkoły podstawowej	Dla liceum i technikum w zakresie podstawowym
IV.2) Uczeń wykazuje różnice między prawami a wolnościami człowieka; wymienia prawa i wolności osobiste zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.	IV.1) Uczeń wymienia „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.
IV.5) Uczeń wymienia prawa i wolności polityczne zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że dzięki nim człowiek może mieć wpływ na życie publiczne.	
IV.6) Uczeń wykazuje, że prawa człowieka muszą być chronione; wyjaśnia rolę Rzecznika Praw Obywatelskich i podaje przykłady jego działań.	IV.2) Uczeń przedstawia sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; pisze skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazuje znaczenie skargi konstytucyjnej.
IV.7) Uczeń przedstawia przykłady działań organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka; uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się zjawiskom braku tolerancji wobec różnych mniejszości.	IV.6) Uczeń wskazuje organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i charakteryzuje działania jednej z nich.

²⁶ Łącznie jest to zatem 20 wymagań.

²⁷ W poprzedniej podstawie bloku *Prawo i prawa człowieka* dotyczyło wszystkie 39 wymagań z zakresu szkoły ponadgimnazjalnej (razem z gimnazjum dawało to 29% wymagań w nauczaniu obowiązkowym).

²⁸ W podstawie do przedmiotu dla szkoły podstawowej do bloku tego można zaliczyć wszystkie wymagania działu IV *Prawa człowieka* [1)–7)] i działu V *Nieletni wobec prawa* [1)–4)] oraz wymagania III.3), VI.2) i VII.3). Łącznie jest to zatem 14 wymagań. 34 wymagania z zakresu tego bloku w szkole podstawowej i ponadpodstawowej w zakresie podstawowym dały 26% wymagań w nauczaniu obowiązkowym.

²⁹ Przeniesienie niektórych wymagań do podstawy dla szkoły podstawowej zlikwidowało sytuację, w której uczeń przyswajał treści dotyczące karnej odpowiedzialności nieletnich wówczas, gdy w rozumieniu prawa karnego przestawał lub miał w niedługim czasie przestać, być traktowany jako nieletni. Wydaje się, że podobne uzasadnienie ma przeniesienie na niższy etap edukacyjny problematyki Rzecznika Praw Dziecka z *Konwencji o prawach dziecka*.

V.3) Uczeń wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie wykroczeń i przestępstw.	V.11) Uczeń przedstawia przebieg postępowania karnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; pisze zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.
VI.2) Uczeń przedstawia, jak zorganizowany jest urząd gminy (miasta/dzielnicy); podaje, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy; przedstawia możliwości załatwienia spraw poprzez e-urząd; posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o wydanie tymczasowego dowodu osobistego.	V.8) Uczeń odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy decyzja administracyjna w Rzeczypospolitej Polskiej jest ważna.
VII.3) Uczeń podaje, w jakim wydziale starostwa powiatowego można załatwić wybrane sprawy; posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o paszport (delegatura urzędu wojewódzkiego).	V.9) Uczeń wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji organów administracyjnych; pisze odwołanie od decyzji administracyjnej.
	V.13) Uczeń wyjaśnia, jak można korzystać w Rzeczypospolitej Polskiej z dokumentacji gromadzonej w urzędach (ze szczególnym uwzględnieniem e-administracji) i archiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; pisze wniosek o udzielenie informacji publicznej.

Bloku *Zagadnienia międzynarodowe* dotyczy wszystkie 11 wymagań działu VII nowej podstawy dla liceum i technikum. Liczba wymagań dotyczących tego bloku w stosunku do podstawy dla szkoły podstawowej wzrosła³⁰, choć łącznie nie ma ich tyle, co w dotychczasowej podstawie przedmiotu dla gimnazjum³¹. W przypadku tego bloku większość treści jest nabudowana, a tylko część – powtarzana i nabudowana (te ostatnie zob. tabela 8).

Tabela 8. Wybrane wymagania szczegółowe z zakresu bloku *Zagadnienia międzynarodowe*

Dla szkoły podstawowej	Dla liceum i technikum w zakresie podstawowym
XII.1) Uczeń wymienia cele i przejawy działania Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego.	VII.7) Uczeń charakteryzuje cele i najważniejsze organy Organizacji Narodów Zjednoczonych (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Rada Gospodarcza i Społeczna, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości); przedstawia jej wybrane działania i ocenia ich skuteczność.
	VII.11) Uczeń przedstawia genezę, cele i najważniejsze organy Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego; ocenia wpływ tej organizacji na utrzymanie pokoju międzynarodowego i pozycję Stanów Zjednoczonych Ameryki w świecie.

³⁰ W podstawie do przedmiotu dla szkoły podstawowej do bloku tego można zaliczyć wszystkie 5 wymagań działu XII.

³¹ W poprzedniej podstawie tego bloku dotyczyło 20 wymagań gimnazjalnych (ogólnie 16%), a w komentowanej – łącznie 16 wymagań (12%). Wobec ograniczonych godzin obowiązkowego nauczania przedmiotu część problematyki z bloku *Zagadnienia międzynarodowe* zapisanej dotychczas w podstawie gimnazjalnej (poza tą, która znalazła się w geografii) została uwzględniona w szkole ponadpodstawowej w zakresie rozszerzonym. Mniejsza reprezentacja tego bloku w edukacji obowiązkowej przedmiotu jest spowodowana także doprowadzeniem do sytuacji, w której część treści nauczania nie będzie powielać się z geografii. Zagadnienia z tego bloku z dotychczasowej podstawy gimnazjalnej WOS-u znalazły się – na ogół nieco inaczej sformułowane – w nowej podstawie do geografii dla szkoły podstawowej [punkty VIII.6), X.5), XIII.10)] lub ponadpodstawowej w zakresie podstawowym [punkty VIII.6)–8), IX.2), XI.5), XIV.11), XV.4)].

XII.2) Uczeń wymienia cele działania Unii Europejskiej; znajduje informacje o życiu politycznym Ojców Europy oraz obywateli polskich pełniących ważne funkcje w instytucjach unijnych.	VII.8) Uczeń wymienia obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej; lokalizuje jej państwa członkowskie; przedstawia podstawowe obszary i zasady działania Unii Europejskiej. VII.9) Uczeń przedstawia najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisję, Radę, Parlament, Radę Europejską i Trybunał Sprawiedliwości.
XII.3) Uczeń przedstawia podstawowe korzyści związane z obecnością Polski w Unii Europejskiej dla pracowników i osób podróżujących; znajduje informacje o wykorzystaniu funduszy unijnych w swojej gminie lub swoim regionie.	VII.10) Uczeń przedstawia prawa obywatela Unii Europejskiej; rozważa kwestię korzyści i kosztów członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej.

Zakres rozszerzony

Analiza czasowników operacyjnych oraz treści komentowanej podstawy do obu zakresów nauczania w liceum i technikum prowadzi do wniosku, że w zakresie rozszerzonym położono nacisk na bardziej złożone umiejętności, w tym także bardziej skomplikowane poznawczo. Z uwagi na różnice w godzinach przeznaczonych na nauczanie przedmiotu w obu zakresach, w zakresie rozszerzonym więcej jest wiedzy i umiejętności każdego typu. Jednak biorąc pod uwagę procentowy udział poszczególnych kwestii w zakresach, należy stwierdzić, że w zakresie podstawowym nacisk położony jest na umiejętności praktyczne, podczas gdy w zakresie rozszerzonym – na rozbudowanie kompetencji poznawczych i społecznych.

Analiza treści podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym prowadzi do wniosku, że – biorąc pod uwagę porównanie podstaw na wszystkich etapach kształcenia i zakresach – różni się ona w najmniejszym stopniu od poprzedniej podstawy. Zarówno w dotychczasowej, jak i w nowej podstawie mamy do czynienia z 4 blokami: 1) *Człowiek i społeczeństwo*, 2) *Państwo i polityka*, 3) *Prawo i prawa człowieka* oraz 4) *Zagadnienia międzynarodowe*. Podobna w obu podstawach jest też sytuacja, w której liczba wymagań z poszczególnych bloków w rozszerzonym zakresie nauczania jest większa niż liczba wymagań z tych bloków na wcześniejszym etapie kształcenia oraz w liceum i technikum w zakresie podstawowym, choć dokonano tu nierzadko znaczących przesunięć³². Zauważalną różnicą jest wprowadzenie wymagań, których realizacja wymaga lektury, na co zwrócono uwagę w części podstawy zatytułowanej *Warunki i sposób realizacji*.

Bloku *Człowiek i społeczeństwo* w nowej podstawie w zakresie rozszerzonym dotyczą wszystkie wymagania działów: I [1)–11)], II [1)–12)], III [1)–10)], IV [1)–10)], VI [1)–19)] i XVI [1)–6)]. Jest to zatem 68 wymagań (30%), co jest liczbą nieco niższą niż w poprzedniej podstawie³³. Spowodowane jest to głównie przeniesieniem niektórych treści

³² O tym w części komentarza dotyczącej poszczególnych bloków.

³³ Poprzednio były to 74 wymagania (33%).

do nauczania obowiązkowego³⁴. Różnice w podziale zagadnień tego bloku na poszczególne typy szkół i zakresy nauczania są także ilustracją wizji przyjętej w nowej podstawie – wizji, w której uznano znaczną część zagadnień społecznych za konieczną do realizacji przez wszystkich uczniów. Uznano bowiem, że treści tego bloku powinny pomóc uczniowi w rozumieniu siebie i otaczającej go rzeczywistości społecznej. W porównaniu z podstawą dotychczasową jest to blok, w którym liczba wymagań w nauczaniu obowiązkowym i nauczaniu w zakresie rozszerzonym znacząco zbliżyła się do siebie³⁵. Treściowo zakres rozszerzony podstawy w przypadku tego bloku różni się od poprzedniej wprowadzeniem zagadnień psychologicznych³⁶ oraz przesunięciem akcentów w kierunku zagadnień kulturowo-etnicznych oraz dotyczących struktury społecznej. Łącznie w szkole podstawowej oraz w liceach i technikach w każdym zakresie bloku *Człowiek i społeczeństwo* dotyczy 117 wymagań (33%), co jest wynikiem nieco wyższym niż w podstawie dotychczasowej³⁷.

Bloku *Państwo i polityka* w nowej podstawie w zakresie rozszerzonym dotyczą wszystkie wymagania działów: V [1)–18)], VII [1)–12)], VIII [1)–21)], IX [1)–17)] i X [1)–11)]. Jest to zatem 79 wymagań (35%), co jest liczbą nieco wyższą niż w poprzedniej podstawie³⁸. Wzrost ten – biorąc pod uwagę przeniesienie części zagadnień z zakresu władzy publicznej w Polsce do nauczania obowiązkowego, bez ich powtarzania w zakresie rozszerzonym – pozwala na stwierdzenie, że blok *Państwo i polityka* rozbudowano w porównaniu z poprzednią podstawą. Rozbudowanie to dotyczy jednak wyłącznie uczniów wybierających przedmiot jako nauczany także w zakresie rozszerzonym³⁹. W porównaniu z podstawą dotychczasową jest to jeden z bloków, w którym liczba wymagań w nauczaniu obowiązkowym i nauczaniu w zakresie rozszerzonym bardziej różni się od siebie niż w podstawie dotychczasowej⁴⁰. Treściowo zakres rozszerzony podstawy w przypadku tego bloku różni się od poprzedniczki wprowadzeniem zagadnień z zakresu polityki publicznych⁴¹ oraz przesunięciem akcentów w kierunku umożliwiającym bardziej wieloaspektową analizę zagadnień władzy politycznej. Łącznie w szkole podstawowej oraz

³⁴ Przypomnijmy, że w szkole podstawowej oraz w liceum i technikum w zakresie podstawowym jest to odpowiednio 32 i 17 wymagań (49% i 27%, łącznie 38%), podczas gdy w poprzedniej podstawie było to 37 wymagań (29%).

³⁵ W nowej podstawie dla bloku *Człowiek i społeczeństwo* stosunek wymagań w nauczaniu obowiązkowym i w zakresie rozszerzonym szkoły ponadpodstawowej wynosi 1:1,39, podczas gdy w dotychczasowej było to 1:2.

³⁶ Dotyczy ich większość wymagań działu I oraz punkty 4) i 5) działu II.

³⁷ Poprzednio było to 111 wymagań (31%).

³⁸ Poprzednio było to 71 wymagań (33%).

³⁹ Przypomnijmy, że w szkole podstawowej oraz w liceum i technikum w zakresie podstawowym jest to odpowiednio 14 i 16 wymagań (22% i 25%, łącznie 23%), podczas gdy w poprzedniej podstawie były to 33 wymagania (26%).

⁴⁰ W nowej podstawie dla tego bloku stosunek wymagań w nauczaniu obowiązkowym i w zakresie rozszerzonym szkoły ponadpodstawowej wynosi 1:2,63, podczas gdy w dotychczasowej było to 1:2,15.

⁴¹ Dotyczą ich wymagania działu IX, nieobecne – poza finansami samorządów terytorialnych – w dotychczasowej podstawie.

w liceach i technikach w każdym zakresie bloku *Państwo i polityka* dotyczy 109 wymagań (31%), co jest wynikiem nieco wyższym niż w podstawie dotychczasowej⁴².

Bloku *Prawo i prawa człowieka* w nowej podstawie w zakresie rozszerzonym dotyczą wszystkie wymagania działów: XI [1)–25)] oraz XII [1)–10)]. Jest to zatem 35 wymagań (15%), co jest liczbą niższą niż w poprzedniej podstawie⁴³. Zmniejszeniu uległa kwestia zagadnień dotyczących praw człowieka, które przeniesiono do nauczania obowiązkowego przedmiotu w szkole podstawowej oraz ponadpodstawowej w zakresie podstawowym⁴⁴. Treściowo zakres rozszerzony podstawy w przypadku tego bloku różni się od poprzedniej – poza wskazaną wyżej kwestią praw człowieka – przesunięciem akcentów w kierunku umożliwiającym bardziej szerokie praktyczne zastosowanie instytucji (zagadnień) prawa cywilnego. Łącznie w szkole podstawowej oraz w liceach i technikach w każdym zakresie bloku *Prawo i prawa człowieka* dotyczy 69 wymagań (19%)⁴⁵. Jest ich mniej niż w poprzedniej podstawie, jednak trudno o stwierdzenie, że jakiś zespół zagadnień prawnych uległ redukcji w podstawach z WOS-u do wszystkich typów szkół. Tak w podstawie dotychczasowej, jak i w komentowanej jest to jedyny blok, w którym liczba wymagań w nauczaniu obowiązkowym i nauczaniu w zakresie rozszerzonym jest podobna, co świadczy o tym, że w obu przypadkach użytkowe treści prawnicze i treści z zakresu praw człowieka uznano za warte relatywnie największej reprezentacji w nauczaniu wszystkich uczniów⁴⁶.

Bloku *Zagadnienia międzynarodowe* w nowej podstawie w zakresie rozszerzonym dotyczą wszystkie wymagania działów: XIII [1)–24)], XIV [1)–15)] oraz XV [1)–7)]. Jest to zatem 46 wymagań (20%), co jest liczbą wyższą niż w poprzedniej podstawie⁴⁷. Wzrost ten spowodowany jest głównie przeniesieniem niektórych treści z nauczania obowiązkowego (w gimnazjum) do zakresu rozszerzonego w liceum i technikum⁴⁸. W porównaniu z podstawą dotychczasową jest to blok, w którym liczba wymagań w nauczaniu obowiązkowym i nauczaniu w zakresie rozszerzonym najbardziej różni się od siebie⁴⁹. Treściowo zakres rozszerzony podstawy w przypadku tego bloku różni się od poprzedniej podstawy

⁴² Poprzednio były to 104 wymagania (29%).

⁴³ Poprzednio były to 42 wymagania (19%). Jednak należy podkreślić, że problematyka sądów i trybunałów została przydzielona do tego bloku (w szkole ponadgimnazjalnej), podczas gdy w podstawie komentowanej (ale także w komentarzu do dotychczasowej podstawy w gimnazjum) przydzielono ją do bloku *Państwo i polityka*.

⁴⁴ Poprzednio tematyka praw człowieka występowała na przedmiocie w zasadzie wyłącznie w szkole ponadgimnazjalnej.

⁴⁵ Poprzednio było to 81 wymagań (23%).

⁴⁶ W nowej podstawie dla tego bloku stosunek wymagań w nauczaniu obowiązkowym i w zakresie rozszerzonym szkoły ponadpodstawowej wynosi 1:1,03, a w dotychczasowej było to 1:1,08.

⁴⁷ Poprzednio było to 39 wymagań (17%).

⁴⁸ W nauczaniu obowiązkowym blok ten w porównaniu z dotychczasową podstawą został zmniejszony. Przypomnijmy, że w szkole podstawowej oraz w liceum i technikum w zakresie podstawowym dotyczyło go odpowiednio 5 i 11 wymagań (8% i 17%, łącznie 12%), podczas gdy w poprzedniej podstawie było to 20 wymagań (16%).

⁴⁹ W nowej podstawie dla tego bloku stosunek wymagań w nauczaniu obowiązkowym i w zakresie rozszerzonym szkoły ponadpodstawowej wynosi 1:2,88, podczas gdy w dotychczasowej było to 1:1,95.

przesunięciem akcentów w kierunku umożliwiającym bardziej wieloaspektową analizę funkcjonowania Unii Europejskiej⁵⁰. Łącznie w szkole podstawowej oraz w liceach i technikach w każdym zakresie bloku *Zagadnienia międzynarodowe* dotyczą 62 wymagania (17%) – jest to zatem blok, którego udział w nauczaniu WOS-u we wszystkich typach szkół i zakresach pozostał na tym samym poziomie⁵¹.

W nowej podstawie do przedmiotu w liceach i technikach w zakresie rozszerzonym mamy do czynienia z 4 możliwymi sytuacjami w zakresie powtarzania i nabudowywania treści w stosunku do podstaw przedmiotu z zakresu podstawowego dla tych szkół oraz dla wcześniejszego etapu edukacyjnego: 1) zagadnienia są powtarzane i nabudowywane według schematu: szkoła podstawowa – liceum i technikum w zakresie podstawowym – liceum i technikum w zakresie rozszerzonym; 2) zagadnienia są powtarzane i nabudowywane według schematu: szkoła podstawowa – liceum i technikum w zakresie rozszerzonym; 3) zagadnienia są powtarzane i nabudowywane według schematu: liceum i technikum w zakresie podstawowym – liceum i technikum w zakresie rozszerzonym; 4) zagadnienia w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym są nowe. Wszystkie te sytuacje zilustrowano na przykładzie wymagań działu I podstawy w zakresie rozszerzonym (zob. tabela 9). Należy w tym miejscu podkreślić, że znaczna część wymagań tego zakresu nie nawiązuje bezpośrednio do wcześniejszych, a zatem najczęstszą ze wskazanych wyżej sytuacji jest sytuacja czwarta – dotyczy ona większości wymagań z działów: II, III, V, VII, VIII, IX, X, XI, XIII, XIV, XV i XVI.

Tabela 9. Powtarzanie i nabudowywanie wymagań szczegółowych

W szkole podstawowej	W szkole ponadpodstawowej w zakresie	
	podstawowym	rozszerzonym
		I.1) Uczeń charakteryzuje klasyczne koncepcje osobowości.
		I.2) Uczeń wyjaśnia kwestię racjonalności, emocji, uczuć, temperamentu i charakteru w postępowaniu człowieka; rozróżnia inteligencję i inteligencję emocjonalną.
	I.5) Uczeń wyjaśnia charakter procesu socjalizacji; podaje przykłady wpływu społecznego w różnych dziedzinach życia; analizuje przypadki oraz przedstawia zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu.	I.3) Uczeń wyjaśnia, czym jest postawa oraz przedstawia uwarunkowania procesu kształtowania i zmiany postaw.

⁵⁰ Tych zagadnień dotyczy wszystkie 15 wymagań działu XIV.

⁵¹ Poprzednio było to 59 wymagań (17%).

	I.3) Uczeń charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy.	I.4) Uczeń charakteryzuje na przykładach różne rodzaje norm społecznych (w tym ich genezę), wyjaśnia mechanizm kontroli społecznej oraz skutki łamania tych norm.
		I.5) Uczeń wyjaśnia zjawisko alienacji oraz analizuje jego przyczyny i skutki.
	I.6) Uczeń odróżnia tolerancję od akceptacji; wyjaśnia, jak tworzą się podziały w społeczeństwie na „swoich” i „obcych”; rozpoznaje przyczyny, przejawy i skutki nietolerancji i stygmatyzacji oraz przedstawia możliwe sposoby przeciwstawiania się tym zjawiskom.	I.6) Uczeń analizuje poznawcze przyczyny stosowania stereotypów i związane z tym niebezpieczeństwa.
I.2) Uczeń [...] wyjaśnia zasady skutecznej autoprezentacji – kształtowania swojego wizerunku.		I.7) Uczeń analizuje rodzaje i podaje przykłady stosowania taktyk autoprezentacji.
I.2) Uczeń przedstawia zasady komunikowania się [...].		I. 8) Uczeń przedstawia różnorodne formy komunikowania się; wykazuje znaczenie komunikacji niewerbalnej w porozumiewaniu się.
I.5) Uczeń podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie; uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im; przedstawia różne formy zachowań asertywnych.		I.9) Uczeń wyjaśnia zasady zachowań asertywnych; podaje przykłady stosowania zwrotów asertywnych i przedstawia wynikające z tego korzyści.
I.6) Uczeń uzasadnia, że konflikt w grupie może wynikać z różnych przyczyn (sprzeczne interesy, inne cele); przedstawia sposoby rozwiązywania konfliktów oraz analizuje ich zalety i wady.	I.7) Uczeń przedstawia podstawowe metody rozwiązywania konfliktów (mediacja, negocjacje, arbitraż) oraz zalety i wady wskazanych rozwiązań.	I.10) Uczeń wyjaśnia mechanizm konfliktów międzygrupowych, w tym ich eskalacji.
I.4) Uczeń rozpoznaje sytuacje wymagające podjęcia decyzji indywidualnej i grupowej; wyjaśnia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji.		I.11) Uczeń przedstawia zasady i metody kreatywnego rozwiązywania problemów; analizuje uwarunkowania prawidłowego procesu decyzyjnego, wspomagające rozwiązywanie problemów osobistych i grupowych.

W związku z – przywoływanym już – założeniem możliwości realizacji danego wymagania szczegółowego na jednej jednostce lekcyjnej należy wskazać, że istnieją w nowej podstawie wymagania, których treść wykracza poza jedno wymaganie z dawnej podstawy

(jak np. w wymaganiu dotyczącym legitymizacji władzy⁵²), jak i sytuacja, w której jedno dawne wymaganie odpowiada kilku wymaganiom z podstawy komentowanej (jak np. w wymaganiach dotyczących współczesnych ideologii⁵³). Dla nauczyciela uczącego według wcześniejszej podstawy ważna może być także kwestia przesunięć zagadnień na inny etap lub zakres kształcenia w podstawie komentowanej. Warto podkreślić, że w tym względzie nie ma jednej reguły. Czasami wymagania z zakresu gimnazjalnego dotychczasowej podstawy zostały – na ogół w zmodyfikowanej formie – przeniesione nie tylko do podstawowego zakresu nauczania nowej podstawy dla liceum i technikum (co występowało głównie z uwagi na inną filozofię podstaw i fakt, że podstawa komentowana odnosi się do wszystkich 4 bloków z przedmiotu), ale i do zakresu rozszerzonego. Na przykład, wymaganiem analogicznym do wymagania VIII.8)⁵⁴ nowej podstawy do szkół ponadpodstawowych w zakresie rozszerzonym jest wymaganie 13.2)⁵⁵ podstawy dotychczasowej na etapie gimnazjum. Przeniesienia takie nie wynikały jednak na ogół – jak powyższe – z przekonania, że dyskusyjna jest przystawalność pewnych wymagań z poziomu gimnazjalnego do kompetencji przeciętnego ucznia w danym wieku, ale ze wskazanego już ograniczenia wymagań szczegółowych we wcześniejszym etapie edukacyjnym. W związku z ograniczeniami godzinowymi oraz przekonaniem o konieczności obecności w przedmiocie nauczanym obowiązkowo większej liczby zagadnień z bloku *Człowiek i społeczeństwo* do podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym trafiło kilka zagadnień z dotychczasowej podstawy gimnazjalnej (przede wszystkim z zakresu stosunków międzynarodowych), jak na przykład obecne wymagania XIV.10)⁵⁶ czy XV.6)⁵⁷. Z kolei część wymagań z poprzedniej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym znalazła się w zakresie podstawowym lub na wcześniejszym etapie kształcenia – przykładami takich sytuacji są odpowiednio dawne wymagania 5.2)⁵⁸ oraz 11.2)⁵⁹. Zmiany ostatniego rodzaju wynikały z przekonania

⁵² Por. wymaganie V.1) nowej podstawy z wymaganiem 18.2) podstawy dotychczasowej.

⁵³ Por. wymaganie V.6) i V.7) nowej podstawy z wymaganiem 16.6) podstawy dotychczasowej.

⁵⁴ „Uczeń pisze, na podstawie własnej obserwacji, notatkę prasową o przebiegu wybranych obrad Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej lub Senatu Rzeczypospolitej Polskiej; przygotowuje wystąpienie w związku ze sprawą, której dotyczyły obrady”.

⁵⁵ „Uczeń sporządza, na podstawie obserwacji wybranych obrad parlamentu, notatkę prasową o przebiegu tych obrad i przygotowuje krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie”.

⁵⁶ „Uczeń przedstawia dochody i wydatki budżetowe Unii Europejskiej i procedurę tworzenia budżetu ogólnego; charakteryzuje zadania Europejskiego Trybunału Obrachunkowego”. W dotychczasowej podstawie dla gimnazjum analogiczne było wymaganie 20.4): „Uczeń wyjaśnia, skąd pochodzą środki finansowe w budżecie unijnym i na co są przeznaczane”.

⁵⁷ „Uczeń porównuje i ocenia relacje Rzeczypospolitej Polskiej z wybranymi państwami pozaeuropejskimi na podstawie samodzielnie zebranych informacji”. W dotychczasowej podstawie dla gimnazjum analogiczne było wymaganie 19.3): „Uczeń przedstawia relacje Polski z wybranym państwem na podstawie samodzielnie zebranych informacji”.

⁵⁸ „Uczeń omawia cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne)”. Wymaganie to jest analogiczne do wymagania I.8) nowej podstawy dla liceów i technik w zakresie podstawowym: „Uczeń charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne)”.

⁵⁹ „Uczeń wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości”. Wymaganie to zawiera się w wymaganiu VIII.2) nowej podstawy dla szkoły podstawowej: Uczeń wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości; przedstawia warunki nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa i wymienia inne formy uznania za obywatela polskiego oraz nadania obywatelstwa polskiego; wymienia konstytucyjne obowiązki obywatela”.

o konieczności nabycia danej umiejętności przez wszystkich uczniów [jak w przypadku wskazanego tu dawnego wymagania 5.2)] albo z przeświadczenia, że powtarzanie danego wymagania w niezmienionej lub nawet okrojonej formie w szkole ponadpodstawowej w zakresie rozszerzonym [w stosunku do nauczania obowiązkowego, jak w przypadku wskazanego tu dawnego wymagania 11.2)] nie jest celowe.

W przypadku nauczania przedmiotu w zakresie rozszerzonym w technikum – w związku z ramowym planem nauczania – wymagana jest integracja zagadnień z obu zakresów nauczania. W przypadku liceum decyzja taka jest możliwa. Nie jest ona konieczna nawet w sytuacji rozpoczęcia nauczania obu zakresów w I klasie liceum. Jednak przy braku integracji tych zakresów uczeń będzie nauczany przedmiotu paralelnie, przy czym najczęściej treści przyswajane w ramach zajęć z przedmiotu z różnych zakresów będą związane z innymi blokami. Z pewnością każde z rozwiązań (nauczanie zintegrowane i nauczanie paralelne obu zakresów) ma swoje wady i zalety. Podstawową zaletą nauczania bez integracji zakresów może wydawać się kwestia powtarzania części treści, jako że niektóre wymagania zakresu podstawowego zawierają się w kilku wymaganiach zakresu rozszerzonego (jest to zatem powtórzenie z nabudowaniem)⁶⁰. Z drugiej strony, sytuacja integracji prowadzi do zaoszczędzenia części czasu, który można przeznaczyć także na powtórzenia. Wydaje się, że dla ucznia i nauczyciela bardziej korzystna będzie sytuacja integracji zagadnień. Zintegrować treści można w różny sposób, przy czym może być to zależne od wyboru nauczyciela i/lub twórców danego programu nauczania oraz podręcznika. Poniższą integrację należy zatem traktować wyłącznie jako propozycję, przy czym w propozycji tej nierzadko zmieniono kolejność wymagań z podstawy i przenoszono je między działami, także w ramach każdego z zakresów (zob. tabela 10)⁶¹. Zaproponowane poniżej grupy zagadnień mają charakter problemowy i na ogół dotyczą wymagań sklasyfikowanych w niniejszym komentarzu jako wymagania z jednego bloku, choć nie jest to regułą⁶².

⁶⁰ Dobrym przykładem mogą tu być wymagania dotyczące instytucji unijnych – wymaganie VII.9) [*Uczeń przedstawia najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisję, Radę, Parlament, Radę Europejską i Trybunał Sprawiedliwości*] z podstawy zakresu podstawowego zawiera się w wymaganiach 5) [Rada Europejska i Parlament], 6) [Komisja i Rada] i 7) [instytucje sądowe UE] działu XIV podstawy z zakresu rozszerzonego.

⁶¹ Jak można wyliczyć z wcześniejszych informacji, bloku *Człowiek i społeczeństwo* w nowej podstawie dla liceum i technikum w obu zakresach dotyczy łącznie 85 wymagań (29%). Wartości te dla pozostałych bloków są następujące: *Państwo i polityka* – 95 (33%), *Prawo i prawa człowieka* – 55 (19%) oraz *Zagadnienia międzynarodowe* – 57 (20%).

⁶² W propozycji ujęto wszystkie wymagania z obu zakresów.

Tabela 10. Propozycja integracji wymagań szczegółowych z obu zakresów

Nazwa grupy zagadnień	Wymagania (w proponowanej kolejności realizacji) ²
zagadnienia psychospołeczne	R.I.1), R.I.2), P.I.1), R.I.3), P.I.2), P.I.3), P.I.5), R.II.3), R.I.4), R.I.5), R.I.7), R.I.8), R.I.9), R.I.10), P.I.7), R.I.11).
zagadnienia psycho- i socjokulturowe	R.II.1), R.II.2), P.I.8), R.II.6), P.I.4), R.II.4), R.II.5), P.II.3), R.II.7), R.IX.15), R.II.8), R.II.9), R.II.10), R.II.11), R.I.6), P.I.6), R.II.12).
struktura społeczna i problemy społeczne	R.III.1), R.III.2), R.III.3), R.III.4), R.III.5), R.III.6), R.III.7), P.I.9), R.III.8), R.III.10).
zagadnienia etnokulturowe	R.IV.1), R.IV.2), R.IV.3), R.IV.4), R.IV.5), P.IV.4), R.IV.6), R.IV.7), R.III.9), R.IV.8), R.IV.9), R.IV.10).
społeczeństwo obywatelskie	R.VI.1), R.VI.2), P.II.1), R.VI.3), R.VI.4), R.VI.5), R.VI.6), R.VI.7), P.II.2), R.VI.17), R.VI.18).
teoria państwa i myśl polityczna	R.V.1), R.V.2), R.V.3), R.V.4), R.V.5), R.V.6), R.V.7), R.V.8), R.V.9), R.V.10), R.V.11), R.VIII.1), R.V.12).
demokracja i inne reżimy polityczne	R.V.13), R.V.14), R.VIII.18), R.V.15), R.V.16), R.V.17), R.V.18), R.VIII.19), R.VIII.20), R.VIII.21), P.II.8).
partie polityczne i wybory	P.II.4), R.VII.1), R.VII.2), R.VII.3), R.VII.4), R.VII.5), R.VII.6), R.VII.7), R.VII.8), P.III.3), R.VII.9), R.VII.10), R.VI.11), R.VII.11), P.II.5), R.VII.12).
ustrój RP (centralne organy władzy)	P.III.1), P.III.2), P.III.4), R.VIII.7), R.VIII.8), P.III.5), R.VIII.2)cz.2, P.III.6), R.X.6), P.III.10), R.X.7), R.XI.7), P.III.11), R.X.9), R.X.10), R.X.11), R.VIII.13), R.VIII.12).
formy ustrojowe państw	R.VIII.2)cz.1, R.VIII.3), R.VIII.9), R.VIII.10), R.VIII.11), R.X.3), R.X.4), R.X.5), R.VIII.4), R.VIII.5), R.VIII.6).
ustrój terytorialny państwa i samorząd terytorialny	R.VIII.14), R.VIII.15), R.VIII.16), P.III.7), R.IX.3), R.IX.4), P.III.8), P.III.9), R.VIII.17), R.IX.6).
polityki publiczne w RP	R.IX.1), R.IX.2), R.IX.5), R.IX.7), R.IX.8), P.VI.3), R.IX.9), R.IX.10), P.VI.1), R.IX.11), P.VI.2), R.IX.12), R.IX.13), R.IX.14), R.IX.16).
społeczeństwo – media – polityka	R.VI.8), P.II.9), R.VI.9), R.VI.10), R.VI.12), R.VI.13), R.VI.18), R.X.1), P.II.6), R.VI.14), R.VI.15), P.II.7), R.VI.16), R.X.2).
zasady prawa, akty prawne i prawo administracyjne w RP	P.V.1), R.XI.1), R.XI.2), P.V.2), R.XI.3), R.XI.4), R.XI.5), R.XI.6), P.V.8), P.V.9), P.V.10), R.X.8), P.V.13).
prawa człowieka	R.XII.1), P.IV.1), R.XII.2), P.IV.2), R.XII.3), P.IV.3), R.XII.4), R.XII.5), R.XII.6), R.XII.7), P.IV.7), P.IV.5), R.XII.8), R.XII.9), P.IV.6), R.XII.10).
instytucje prawa cywilnego i karnego w RP	P.V.3), P.V.4), P.V.5), R.XI.8), R.XI.9), R.XI.10), R.XI.11), R.XI.12), R.XI.13), R.XI.14), R.XI.15), R.XI.16), P.V.6), R.XI.17), P.V.7), R.XI.18), R.XI.19), R.XI.20), R.XI.21), R.XI.22), R.XI.23), P.V.11), R.XI.24), P.V.12), R.XI.25).
ład międzynarodowy	P.VII.1), R.XIII.1), R.XIII.2), R.XIII.3), P.VII.2), R.XIII.4), R.XIII.5), P.VII.3), R.XIII.6), R.XIII.7), R.XIII.8).
organizacje międzynarodowe (bez UE)	P.VII.7), R.XIII.24), P.VII.11), R.XIII.23), R.XIII.18), R.XIII.19), R.XIII.20), R.XIII.21), R.XIII.22).
integracja europejska i funkcjonowanie UE	R.XIV.1), R.XIV.2), P.VII.8), R.XIV.3), R.XIV.4), P.VII.9), R.XIV.5), R.XIV.6), R.XIV.7), R.XIV.8), R.XIV.9), R.XIV.10), R.XIV.11), R.XIV.12), R.XIV.13), P.VII.10), R.XIV.14), R.XIV.15).
konflikty i terroryzm	R.XIII.9), P.VII.4), R.XIII.10), R.XIII.11), R.XIII.12), R.XIII.13), R.XIII.14), R.XIII.15), P.VII.5), R.XIII.16), R.XIII.17).
polska polityka zagraniczna	P.VII.6), R.XV.1), R.XV.2), R.XV.3), R.XV.4), R.XV.5), R.XV.6), R.IX.17), R.XV.7).
edukacja i nauka	R.XVI.2), R.XVI.3), P.VI.4), R.XVI.4), R.XVI.5), R.XVI.6), R.XVI.1).

Wskazówki metodyczne

dr hab. Piotr Załęski, Janusz Korzeniowski

Janusz Korzeniowski

Warsztat nauczyciela WOS-u w szkole ponadpodstawowej

Sukces edukacji obywatelskiej w ogromnej mierze zależy od kompetencji dydaktycznych nauczycieli⁶³. Konieczne jest wszechstronne przygotowanie do pełnionej roli, dlatego nauczyciele powinni diagnozować swoje kompetencje i planować rozwój zawodowy, uczestnicząc m.in. w różnych formach dokształcania i doskonalenia. Jednym z najważniejszych nauczycielskich obowiązków dydaktycznych jest nauczanie zgodne z prawdą naukową i najnowszymi zdobyczami wiedzy. Ważne jest także zapoznanie się nauczyciela nie tylko z konkretnymi wymaganiami ogólnymi i szczegółowymi podstaw programowych przedmiotu w konkretnym typie szkoły i w każdym z zakresów nauczania, ale także z końcową częścią tych dokumentów zatytułowaną *Warunki i sposób realizacji*.

Nadrzędnym zadaniem współczesnej szkoły jest dążenie do wszechstronnego rozwoju każdego ucznia. Jego realizacji sprzyja dokonująca się od wielu lat zmiana w podejściu do roli ucznia i nauczyciela w procesie dydaktycznym. Obecnie priorytetem staje się kształcenie umiejętności potrzebnych uczniowi do uczenia się przez całe życie oraz efektywnego wykorzystywania wiedzy i sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie. Żaden nauczyciel nie jest w stanie przekazać uczniom wszystkich przydatnych w dorosłym życiu informacji. Może natomiast tak pokierować procesem nauczania i uczenia się, aby zdobyli oni umiejętności planowania, organizowania i oceniania własnego uczenia się, a przede wszystkim przejęli odpowiedzialność za własną naukę. Wśród ważnych umiejętności potrzebnych współczesnemu człowiekowi znajduje się również gotowość do uczenia się przez całe życie oraz umiejętność skutecznego porozumiewania się i prezentowania własnego punktu widzenia. Wobec ogromnej ilości docierających do nas komunikatów konieczne są umiejętności poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz efektywnego posługiwania się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi. Prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie wymaga umiejętności efektywnego współdziałania w zespole, budowania więzi międzyludzkich, podejmowania indywidualnych i grupowych decyzji, skutecznego działania na gruncie obowiązujących zasad.

⁶³ Niniejszy tekst został poddany recenzji pozostałych członków zespołu przygotowującego podstawę programową. Uwagi swoje zgłosili: dr hab. Piotr Załęski, dr Łukasz Zamecki, dr Barbara Freier-Pniok, prof. dr hab. Wojciech Jakubowski, dr hab. Robert Alberski.

W zakresie planowania i projektowania procesu dydaktycznego nauczyciel powinien: opracować lub wybrać program nauczania dostosowany do potrzeb i możliwości uczniów, dla których jest przeznaczony; zapoznać uczniów z programem nauczania oraz przedstawić im zasady pracy i współpracy na lekcjach, a także wskazać konkretne cele i korzyści wynikające z uczestniczenia w zajęciach; opracować i przekazać uczniom kryteria osiągnięć i oceniania; przygotowywać uczniów do egzaminów zewnętrznych, olimpiad, konkursów itp. W zakresie stosowanych strategii nauczania nauczyciel powinien: przyjmować stosownie do przyjętych celów edukacyjnych rolę opiekuna, wykładowcy, mentora, przewodnika, instruktora, konsultanta, doradcy itp.; nauczyć efektywnego współdziałania w zespole; mobilizować do samodzielnego poszukiwania i pozyskiwania wiedzy; rozbudzać zainteresowania uczniów; stosować metody i techniki ułatwiające rozumienie i zapamiętywanie wiadomości; korzystać z różnych środków dydaktycznych, dostosowując je do potrzeb i możliwości uczniów; wspierać rozwój uczniów ze szczególnymi uzdolnieniami⁶⁴. W zakresie diagnozy, kontroli i oceniania uczniów nauczyciel powinien: diagnozować potrzeby i osiągnięcia uczniów; systematycznie i sprawiedliwie oceniać ich pracę, wiadomości i umiejętności, przy czym oceny wystawiać jawnie i je uzasadniać⁶⁵; stosować strategię pozytywnego wzmacniania uczniów. Ważnym celem oceniania jest wdrażanie uczniów do efektywnej samooceny i samokontroli oraz odpowiedzialności za własną naukę, dlatego w proces oceniania powinni być zaangażowani również sami uczniowie. Jest to szczególnie cenne przy metodach nauczania opartych na samodzielnej lub grupowej pracy uczniów, na przykład przy realizacji projektu edukacyjnego.

We współczesnej dydaktyce jako najbardziej optymalne zalecane jest nauczanie polimethodyczne. Oznacza to, że na jednej lekcji może wystąpić kilka uzupełniających się metod nauczania, zapewniających wszechstronny rozwój uczniów. Nauczanie wiedzy o społeczeństwie wymaga stosowania zróżnicowanych metod, wśród których powinny dominować metody interaktywne, odwołujące się do aktywności uczniów, a zatem takie, które sprzyjają kształceniu umiejętności oraz kształtowaniu twórczej i krytycznej postawy ucznia.

⁶⁴ Nauczyciel coraz rzadziej jest jedynym dostarczycielem wiedzy, za to coraz częściej pełni rolę organizatora, instruktora, przewodnika i inspiratora procesu kształcenia. Jego powinnością jest tworzenie warunków do samodzielnej pracy uczniów oraz wspomaganie ich w procesie zdobywania wiedzy.

⁶⁵ Ocenianie służy nauczycielowi do zbierania informacji o osiągnięciach ucznia oraz wspierania go w procesie uczenia się, dlatego ważne jest, aby odbywało się systematycznie i obejmowało różne obszary jego aktywności. Szczegółowe zasady, formy i kryteria oceniania uczniów zawarte są w szkolnych i przedmiotowych systemach oceniania. Ocenie szkolnej nie powinien podlegać stosunek ucznia do wydarzeń, zjawisk i procesów życia społeczno-politycznego oraz jego światopogląd. Poziom wielowymiarowych osiągnięć uczniów, wynikający z ich pracy w czasie zajęć lekcyjnych oraz wykonywania zadań domowych, powinien być badany z wykorzystaniem różnych form, takich jak: wypowiedź ustna (dyskusje, debaty, prezentacje); realizacja uczniowskiego projektu edukacyjnego (etap planowania, etap realizacji, prezentacja efektów); prace pisemne (kartkówka, sprawdzian wiadomości, praca klasowa); prace domowe (referat, webquest, portfolio); aktywność na lekcjach (praca indywidualna, praca w grupie).

Do najważniejszych korzyści, jakie uczniowie uzyskują w wyniku stosowania metod aktywizujących, należy zaliczyć m.in.: możliwość działania, odkrywania i przeżywania, sprzyjanie rozwojowi myślenia, przygotowanie do samodzielnego działania, rozwijanie inicjatywy i twórczych poszukiwań, efektywne wykorzystanie czasu lekcji, ułatwione zapamiętywanie i uczenie się (np. w wielu metodach aktywizujących sam fakt zapisania informacji poprzez przyporządkowanie jej do odpowiedniego miejsca tabeli lub schematu graficznego ułatwia zrozumienie problemu), zaspokajanie i rozwijanie wielu potrzeb związanych ze zdobywaniem wiedzy uczniów, integrowanie treści nauczania wiedzy o społeczeństwie i innych przedmiotów szkolnych oraz stosowanie wiadomości teoretycznych w praktyce, możliwość nawiązania lepszego kontaktu z innymi uczniami oraz nauczycielem. Stosując metody aktywizujące, nauczyciel powinien być przygotowany na pokonanie pewnych trudności, takich jak: czasochłonność, praco-chłonność, zróżnicowane tempo pracy poszczególnych grup, zachowanie uczniów (np. zbyt głośne rozmowy, unikanie pracy, dążenie do dominacji i narzucanie własnego zdania), trudności związane z oceną pracy zespołowej (wkład pracy i zaangażowanie członków grupy mogą być zróżnicowane).

Do metod aktywizujących należą **metody kształcące umiejętność wymiany poglądów**. Uczniowie, przygotowując się do ról, jakie będą pełnić w życiu, powinni jak najczęściej uczestniczyć w różnych formach dyskusji. Sprzyja ona doskonaleniu umiejętności wymiany poglądów i prezentowania odmiennych argumentów oraz wypracowywaniu wspólnego stanowiska z zachowaniem szacunku dla przekonań innych jej uczestników. Jest ona również metodą rozwiązywania problemów i konfliktów, jakie w naturalny sposób ujawniają się w pluralistycznym społeczeństwie, pokazuje także możliwości przyjęcia różnych rozwiązań problemu, ułatwiając podjęcie wspólnej decyzji. Umiejętność dyskusowania jest jedną z najbardziej przydatnych w różnych obszarach dorosłego życia. Udział w dyskusji uczy: wyszukiwania, porządkowania, analizy i prezentacji informacji, logicznego myślenia i argumentowania, zajmowania stanowiska w spornych kwestiach, wyrażania swoich poglądów, szacunku dla cudzych poglądów i przekonań, weryfikowania własnych poglądów, aktywnego słuchania i koncentracji, oddzielania problemów od ludzi, respektowania reguł i zasad dyskusowania, zadawania pytań, wnikliwego analizowania problemu, przewodniczenia debatom oraz dokonywania podsumowań i syntez, stosowania demokratycznych zasad i procedur, uczestniczenia w procesach decyzyjnych, przestrzegania dyscypliny czasowej. Do wartych zastosowania metod z tego zakresu należą:

- debata „za” i „przeciw” (na przykład: *spór o wprowadzenie parytetu płci na listach wyborczych*⁶⁶ czy większość sporów światopoglądowych)⁶⁷,

⁶⁶ Wszystkie podane propozycje zastosowania danej metody podane w tekście głównym były użyte w pracy szkolnej z młodzieżą podczas zajęć lekcyjnych oraz przedstawiane podczas różnych form doskonalania nauczycieli.

⁶⁷ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: III.2) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz II.11) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

- dyskusja panelowa (na przykład: *formy urzeczywistniania konstytucyjnych zasad ustroju Rzeczypospolitej Polskiej; wybrane organizacje wyspecjalizowane systemu Narodów Zjednoczonych – cele i formy działania*)⁶⁸,
- dyskusja plenarna (na przykład: *kryteria wyboru zawodu i kontynuacji nauki; traktowanie kary jako odpłaty, formy resocjalizacji czy oddziaływania na społeczeństwo*)⁶⁹.

Do innego rodzaju metod aktywizujących zaliczyć należy **metody kształcące umiejętność twórczego myślenia**. Pozwalają one w nowy sposób spojrzeć na znane zagadnienie, wyjść poza utarte schematy myślowe, znaleźć inne, niekonwencjonalne rozwiązania trudnych problemów, generować oryginalne, innowacyjne pomysły i podejmować skuteczne działania. Do metod sprzyjających kształceniu tej umiejętności należą:

- burza mózgów (na przykład: *czynniki wpływające na opinię publiczną; funkcje systemu normatywnego*)⁷⁰;
- kapelusze myślowe (na przykład: *analiza wybranych problemów polskiej młodzieży; warunki podejmowania nauki w Unii Europejskiej*)⁷¹.

Kolejnym typem metod aktywizujących są **metody kształcące umiejętność podejmowania decyzji**. Umiejętności tego rodzaju są kluczem do sukcesu w wielu sytuacjach życiowych. Aby podjąć właściwą decyzję, należy zacząć od zdefiniowania problemu i oceny sytuacji oraz poszukiwania alternatywnych rozwiązań. Kolejnym krokiem jest dokonanie odpowiedniego wyboru uwzględniającego konsekwencje podjętej decyzji i aktualne możliwości danej osoby lub grupy społecznej. W pracy z uczniami metody te mają zastosowanie m.in. przy określaniu hierarchii przyczyn i znaczenia procesów społecznych, politycznych i gospodarczych, wartościowaniu ważnych społecznie zjawisk, oraz ocenie osób publicznych. Należą do nich:

- poker kryterialny (na przykład: *formy działań organizacji pozarządowych najbardziej korzystne dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce; cele polskiej polityki zagranicznej*)⁷²;
- drzewo decyzyjne (na przykład: *czy zaangażować się w realizację wybranej kampanii na rzecz ochrony praw człowieka prowadzonej przez organizację pozarządową?; czy korzystać z konstytucyjnej wolności uczestniczenia w pokojowych zgromadzeniach?*)⁷³.

⁶⁸ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: III.1) w liceum i technikum w zakresie podstawowym, oraz XIII.24) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁶⁹ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: VI.4) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz XI.24) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁰ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: II.9) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz I.4) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷¹ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: I.9) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz XVI.6) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷² Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: II.1) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz XV.1) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷³ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: IV.6) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz VI.12) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

Zbliżone do powyższego rodzaju metod są *metody kształcące umiejętność rozwiązywania problemów*. Umiejętność ta jest jedną z najważniejszych, kluczowych kompetencji współczesnego człowieka. Szkoła może przygotować do skutecznego poszukiwania możliwości osiągnięcia celu za pomocą metod takich jak:

- metaplan (na przykład: *nieetyczne metody wpływu społecznego; analiza funkcji kontrolnej mediów*)⁷⁴;
- analiza SWOT (na przykład: *funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego we współczesnej Polsce; polityka państwa na krajowym rynku pracy*)⁷⁵.

Kolejnymi z metod aktywizujących wartymi używania w kształceniu z zakresu wiedzy o społeczeństwie są **metody kształcące umiejętności wartościowania i zapisu informacji**. We współczesnym świecie szczególnej wagi nabiera umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania, opracowywania i wykorzystywania informacji przekazywanych przez media i różnego rodzaju publikacje. Istotne znaczenie ma umiejętność dokumentowania swojej pracy tak, aby były czymś więcej niż magazynowaniem informacji. Doskonaleniu tych umiejętności służą:

- mapa mentalna (na przykład: *potrzeby człowieka; dochody i wydatki gminy*)⁷⁶;
- portfolio (na przykład: *cechy współczesnego społeczeństwa; polityka kulturalna państwa*)⁷⁷;
- wywiad (na przykład: *z redaktorem prasy lokalnej na temat pracy dziennikarza; dotyczący samorealizacji w wybranej subkulturze*)⁷⁸;
- badanie ankietowe (na przykład: *preferowane kierunki rozwoju regionu; uwarunkowania powstawania i rozwoju kapitału społecznego*)⁷⁹.

W warunkach i sposobie realizacji podstaw programowych wpisano konieczność zastosowania metody projektu edukacyjnego. Podano także w każdej z nich wymagania, które warto w ten sposób zrealizować oraz określono minimum projektów, w których musi uczestniczyć uczeń według zasady: 1 godzina lekcyjna przedmiotu w tygodniu oznacza uczestnictwo ucznia w minimum jednym projekcie edukacyjnym w roku szkolnym⁸⁰. Do metod projektu poza klasyczną odmianą należy zaliczyć także webquest. Metody te można uznać za integrujące wiedzę i umiejętności z różnych dziedzin – jak wiadomo

⁷⁴ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: I.5) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz X.2) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁵ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: II.1) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz IX.9) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁶ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: I.1) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz IX.4) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁷ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: I.8) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz IX.12) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁸ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: II.7) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz II.10) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁷⁹ Metoda ta mogłaby być użyta np. przy realizacji wymagań: III.9) w liceum i technikum w zakresie podstawowym oraz VI.2) w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym.

⁸⁰ W liceum ogólnokształcącym i technikum każdy uczeń powinien zatem uczestniczyć w dwóch projektach, jeśli realizuje przedmiot w zakresie podstawowym, lub w ośmiu, jeśli realizuje go w zakresie rozszerzonym.

wiedza o społeczeństwie sama w sobie stanowi konglomerat wielu dyscyplin naukowych, a jednocześnie jest powiązana z innymi przedmiotami nauczania i z rzeczywistością społeczną, w której funkcjonują na co dzień uczniowie. Nauczyciel powinien dobierać tematykę i oczekiwany zakres realizacji projektu do możliwości uczniów. Szczególnie istotne jest też to, by w nauczaniu przedmiotu w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym nie doprowadzić do sytuacji, w której większa część aktywności uczniów dotyczącej przedmiotu byłaby poświęcona uczestnictwu w projektach. Obok projektów wymagających znacznej ilości czasu i energii jak najbardziej wskazane jest uczestnictwo ucznia w projektach mniej czasochłonnych. Ta różnorodność będzie przydatna także w późniejszym życiu zawodowym uczniów.

Uczenie się we współpracy jako forma organizacji pracy uczniów zapewnia możliwość realizacji wielu wymagań wynikających z podstawy programowej wiedzy o społeczeństwie. Jest ona jednym ze sposobów organizacji pracy w metodach aktywizujących. Na ogół wszyscy zgadzamy się ze stwierdzeniem, że w działaniach twórczych grupa (zespół) może mieć wyraźną przewagę nad jednostką. Główny czynnik przewagi to liczba wygenerowanych pomysłów przez grupę – kilka osób jest po prostu w stanie wymyślić więcej rozwiązań problemu niż pojedynczy twórca. Członkowie zespołu mogą ponadto wzajemnie się inspirować, podchwytować swoje pomysły i dalej je rozwijać, rozbudowywać lub modyfikować. Jednocześnie powinni pamiętać o tym, aby nie ulegać naciskom i podpowiedziom grupy, chroniąc własną indywidualność i oryginalność. O uczeniu się we współpracy mówimy wówczas, gdy działalność grupy uczniów wykonujących wspólne zadanie jest tak zorganizowana, żeby każdy uczeń wykonywał czynności wspomagające uczenie się innych członków grupy. Uczniowie, pracując w grupie, zyskują poczucie bezpieczeństwa, a jednocześnie poczuwają się do odpowiedzialności za wyniki pracy całej grupy. Jest to zatem metoda sprzyjająca kształceniu kompetencji społecznych i rozwijaniu sprawności umysłowej. Praca grupowa sprzyja osiągnięciu trzech podstawowych celów edukacyjnych: podwyższeniu efektów kształcenia, wykształceniu u uczniów umiejętności współpracy i zespołowego działania oraz zapewnieniu większej tolerancji, akceptacji i wzajemnego szacunku.

Uczenie się we współpracy (praca w grupach) przebiega sprawnie, gdy zespoły liczą 4–5 osób. Mniejsze zespoły mogą mieć trudności z wykonaniem zadania, a duża liczba małych grup spowoduje, że wydłuży się czas prezentacji wyników ich pracy. Grupy zbyt duże są nieefektywne, ponieważ część osób może zachowywać się biernie. Nauczyciel ustala czas oraz zasady pozwalające na zachowanie dyscypliny, skuteczne komunikowanie się i efektywną pracę. O składzie grupy mogą decydować: sami uczniowie (przy doborze spontanicznym zespół tworzą zwykle uczniowie, którzy darzą się sympatią, na ogół o podobnym poziomie uzdolnień i wiedzy); losowanie (pozwala na tworzenie grup o mieszanym składzie, ale może też zdarzyć się, że – ze względu na osobiste animozje między uczniami lub poziom uzdolnień – zespół będzie miał trudności we współpracy); nauczyciel (umożliwia to dobór celowy przy kierowaniu się wiedzą o umiejętnościach i postawach uczniów).

Praca grupowa występuje w dwóch formach: jako jednolita i zróżnicowana. Praca grupowa jednolita polega na równoczesnym wykonywaniu takich samych zadań przez wszystkie grupy. Przydzielanie takiego samego zadania wielu zespołom pozwala na ich wszechstronne i twórcze opracowanie oraz znalezienie większej liczby rozwiązań. Wyniki pracy poszczególnych grup są konfrontowane, porównywane i uzupełniane na forum klasy. Praca grupowa zróżnicowana polega na wykonywaniu przez grupy różnych zadań, które składają się na pewną logiczną i merytoryczną całość, a uzyskane wyniki prezentowane są na forum całej klasy. Ten rodzaj pracy jest zwykle korzystniejszy, gdyż prezentacja tego samego zagadnienia przez kilka grup bywa nużąca i osłabia motywację uczniów. Istnieje jednak możliwość wystąpienia sytuacji, gdy uczniowie danej grupy nie będą zainteresowani wynikami pracy innych grup. Powstaje wówczas niebezpieczeństwo, że nie zostaną zrealizowane cele lekcji, a uczniowie zdobędą tylko część wiedzy. Przy stosowaniu tej formy pracy grupowej szczególnie ważne jest zatem zebranie i podsumowanie wiadomości na końcu lekcji.

Planując pracę uczniów w grupach, należy wziąć pod uwagę:

- opracowanie instrukcji: pisemna instrukcja ułatwia zrozumienie i wykonanie zadania; powinna być napisana językiem zrozumiałym dla uczniów, precyzyjna, a oczekiwane wyniki powinny być jasno określone i realne do wykonania; uczniowie muszą wiedzieć, na czym polega ich rola;
- czas pracy: znając możliwości danego zespołu uczniowskiego, należy ocenić, ile czasu uczniowie potrzebują na wykonanie zadania; ilość materiałów, z jakimi mają się zapoznać, i liczba zadań do wykonania musi być odpowiednia do możliwości uczniów;
- miejsce pracy: uczniowie muszą się nawzajem widzieć i słyszeć oraz mieć odpowiednią przestrzeń do rozłożenia materiałów (np. narysowania plakatu);
- materiały: uczniowie powinni mieć możliwość korzystania z różnorodnych źródeł wiedzy i środków dydaktycznych;
- sposób oceniania pracy uczniów: przydatne mogą być arkusze wyników, karty pracy i karty samooceny, które pozwolą ocenić nie tylko efekty pracy całego zespołu, ale również wkład pracy jego członków.

Uczenie się we współpracy przynosi różnorodne korzyści o charakterze psychologicznym. Należą do nich m.in.: poczucie przynależności, poczucie bezpieczeństwa i komfortu psychicznego pozwalające na obniżenie poziomu stresu, budowanie swobodnej atmosfery i wzajemnego zaufania oraz integrowanie zespołu uczniowskiego, uzyskiwanie aprobaty, rozpoznawanie i radzenie sobie z własnymi emocjami, zwiększanie poczucia własnej wartości, zwiększanie odwagi i wiary we własne możliwości, zwiększanie odpowiedzialności za innych i wyniki pracy grupy, rozwijanie i kształtowanie interakcji społecznych, rozwijanie partnerstwa, udzielanie i uzyskiwanie pomocy oraz obiektywizowanie samooceny na tle grupy. Druga grupa korzyści związana jest z podwyższaniem poziomu wiedzy, kształcenia umiejętności i kształtowania postaw uczniów.

Należą do nich m.in.: uczenie się planowania i osiągania celów, określanie i podporządkowywanie się zasadom i normom społecznym (grupowym), wyzwalanie kreatywności i aktywności, doskonalenie komunikowania się, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, osiąganie większej efektywności pracy (synergia), wzajemne inspirowanie i motywowanie, akceptowanie odmiennych poglądów, kształcenie umiejętności poszukiwania konsensusu, kształcenie umiejętności wspólnego podejmowania decyzji, doskonalenie argumentacji, przygotowanie do publicznych wystąpień, uczenie się aktywnego słuchania i zadawania pytań, uczenie się współdziałania w grupie i organizacji pracy oraz odpowiedzialności za efekt pracy grupy, przyjmowanie i pełnienie różnych ról w grupie, uczenie się rozwiązywania problemów, konfrontowanie umiejętności i postaw oraz uczenie się procedur demokratycznych.

Kształcenie w zakresie wiedzy o społeczeństwie powinno się odbywać w oparciu o wybrany przez nauczyciela podręcznik (e-podręcznik)⁸¹ oraz inne środki dydaktyczne, które będą służyć jako uzupełnienie narracji i źródło wiedzy podczas pracy ucznia w domu. Istotną rolę powinny odgrywać akty normatywne, teksty źródłowe, słowniki i leksykony. Pomocne są też mapy, które pozwalają umiejscowić wydarzenia w przestrzeni, oraz wykresy, diagramy i zestawienia statystyczne (w tym z badań opinii publicznej), ułatwiające kształcenie umiejętności analizy i syntezy. Ważnymi źródłami informacji zarówno dla nauczyciela, jak i ucznia są środki masowego przekazu (szczególnie internet). Warto jednak pamiętać, że źródła są zróżnicowane pod względem wartości merytorycznej oraz perswazyjności przekazu, dlatego uczniowie powinni nabywać umiejętność krytycznego ich odczytywania i wartościowania. Także od kwestii stawiania pytań przez nauczyciela zależy, ile informacji uda się uzyskać uczniowi za pośrednictwem danego źródła.

W przypadku nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym w liceum i technikum źródłem takim powinny być także lektury⁸². Warty wyjaśnienia w tym miejscu jest cel wprowadzenia tego typu wymagań – mają one w założeniu powodować kontakt ucznia ze źródłami innego rodzaju (publicystyka, reportaż, praca naukowa) niż klasyczny tekst podręcznika czy aktu prawnego. Lektura, którą nauczyciel może dobrać w inny sposób niż wskazany przykładowo w danym wymaganiu, ma zaś realizować pierwszą część tego wymagania, ma być przyczynkiem do dyskusji. Nie chodzi tu zatem o dublowanie całościowego podejścia do lektur obecnego w nauczaniu języka polskiego.

Praca uczniów z materiałami źródłowymi sprzyja pogłębianiu ich wiedzy oraz rozwija takie umiejętności, jak: wykorzystywanie wcześniej nabytej wiedzy w nowych sytuacjach poznawczych; wyszukiwanie, gromadzenie i selekcjonowanie źródeł; rozróżnianie informacji o faktach od opinii; rozpoznawanie intencji nadawcy; wykrywanie tendencyjności

⁸¹ Istotne jest, by w wybrany przez nauczyciela podręcznik zgodny z aktualną podstawą programową byli wyposażeni także wszyscy uczniowie. Należy podkreślić, że spotykana niekiedy praktyka przeciwna temu wskazaniu nie jest właściwa.

⁸² Do wymagań szczegółowych: II.12), III.10), V.18), VIII.1), VIII.21) oraz XIII.6).

źródeł; dostrzeganie perswazji i manipulacji; porównywanie informacji pochodzących z różnych źródeł; integrowanie informacji pochodzących z różnych źródeł; formułowanie sądów, wnioskowanie uwzględniające różne punkty widzenia; integrowanie wiadomości uzyskanych ze źródła z nabytą wcześniej wiedzą; dociekliwość, samodzielność myślenia; dostrzeganie, czym generalizacje różnią się od jednostkowych przypadków. W edukacji obywatelskiej źródła pełnią zatem następujące funkcje: motywacyjną (poprzez pokazanie jednostkowego, ludzkiego wymiaru zjawisk i procesów zachodzących w społeczeństwie pomagają zainteresować uczniów różnymi wymiarami życia społecznego); ilustracyjną (obrazują i uszczegóławiają treści kształcenia, które stają się w ten sposób bliższe życia i tym samym bardziej zrozumiałe); informacyjną (przekazują informacje o omawianych wydarzeniach, procesach, zjawiskach lub postaciach, przybliżają też uczniom procedurę badań naukowych, pokazując, że wiedza pochodzi ze źródeł); kontrolną (ułatwiają nauczycielowi zdiagnozowanie stopnia opanowania umiejętności analizy i interpretacji tekstu przez uczniów).

Nie należy rezygnować z **metod podających**, które sprawdzają się na lekcjach wprowadzających nowe treści, bogatych faktograficznie, zawierających trudne problemy interpretacyjne. Specyfika przedmiotu wiedza o społeczeństwie polega na tym, że zawiera on również treści nauczania o charakterze teoretycznym. Jest to sytuacja sprzyjająca stosowaniu przez nauczycieli metod werbalnych, nawet elementów wykładu, który jednak powinien być względnie krótki. Ważną i konieczną do stosowania metodą tego rodzaju wydaje się z kolei rozmowa nauczająca (pogadanka), w której nauczyciel może także aktywizować uczniów, uświadamiając im nabudowywanie pewnych zagadnień na przedmiocie⁸³, oraz odnosząc się do ich pozaszkolnych doświadczeń.

dr hab. Piotr Załęski

Zmiany w podstawie programowej z WOS-u w liceum i technikum z uwzględnieniem obu zakresów nauczania (nieujęte w komentarzu)

Poprzednio na treści z WOS-u w nauczaniu obowiązkowym przeznaczono 2 godziny w cyklu w gimnazjum i 1 godzinę w szkole ponadgimnazjalnej (a także wcześniej 1 godzinę w szkole podstawowej w ramach propedeutycznego przedmiotu historia i społeczeństwo)⁸⁴. Obecnie są to 2 godziny w cyklu w szkole podstawowej oraz 2 godziny w cyklu w liceum i technikum. W przypadku zakresu rozszerzonego w liceum i technikum przewidziano dla przedmiotu więcej godzin w cyklu – ich liczba wzrosła z 6 do 8.

⁸³ M.in. w tym celu w poprzednich częściach podstawy ukazano kwestię nabudowywania wiedzy i umiejętności z przedmiotu pomiędzy różnymi etapami edukacyjnymi oraz zakresami.

⁸⁴ Niniejszy tekst został poddany recenzji pozostałych członków zespołu przygotowującego podstawę programową. Uwagi swoje zgłosili: Janusz Korzeniowski, dr Łukasz Zamęcki, dr Barbara Freier-Pniok, prof. dr hab. Wojciech Jakubowski, dr hab. Robert Alberski.

W nowej podstawie dla liceum i technikum w zakresie podstawowym 64 wymagania szczegółowe umieszczono w 7 działach (w dotychczasowej – 39 wymagań w 6 działach). W porównaniu z podstawą dotychczasową odnotować należy wzrost liczby wymagań, spowodowany zwiększeniem liczby godzin przedmiotu. Należy także zauważyć, że liczba wymagań w działach w nowej podstawie została na ogół zwiększona. W nowej podstawie dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym 228 wymagań szczegółowych umieszczono w 16 działach (w dotychczasowej – 226 wymagań w 45 działach). Mimo zatem wzrostu godzin dla realizacji tego zakresu (z 6 do 8 w cyklu) pozostawiono podobną liczbę wymagań. Zmniejszeniu liczby działów towarzyszyć musiał wzrost liczby wymagań w działach (z 2–8 do 6–25). Różnicą z poprzednią podstawą jest w sytuacji nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym konieczność (w technikum) lub możliwość (w liceum) integracji wymagań tego zakresu z zakresem podstawowym.

W kwestii języka wymagań szczegółowych – tj. posługiwania się czasownikami operacyjnymi – zachowano względne podobieństwo z ostatnią podstawą dla szkoły ponadgimnazjalnej. Należy jednak zaznaczyć wzrost procentowy bardziej złożonych czasowników operacyjnych, przy czym – z uwagi na specyfikę dotychczasowej podstawy – jest on bardziej zauważalny w zakresie podstawowym nowej podstawy. Proporcje używania poszczególnych typów czasowników operacyjnych w dotychczasowej i nowej podstawie dla liceum i technikum w obu zakresach ukazano w tabeli 1 i 2.

Tabela 1. Czasowniki operacyjne w podstawach programowych z WOS-u w liceum i technikum w zakresie podstawowym

	Dotychczasowa podstawa	Obecna podstawa
średnia liczba czasowników operacyjnych na wymaganie	1,5	2,2
czasowniki operacyjne: „wymienia”, „podaje” i „przedstawia”*	37%	36%
czasowniki operacyjne: „charakteryzuje” i „wyjaśnia”	20%	19%
czasownik operacyjny: „analizuje”	0%	10%
czasowniki operacyjne: „uzasadnia” i „wykazuje”	6%	6%
czasowniki operacyjne: „odróżnia/rozróżnia” i „porównuje”	0%	6%

Tabela 2. Czasowniki operacyjne w podstawach programowych z WOS-u w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym

	Dotychczasowa podstawa	Obecna podstawa
średnia liczba czasowników operacyjnych na wymaganie	1,3	1,7
czasowniki operacyjne: „wymienia”, „podaje” i „przedstawia”*	32%	32%
czasowniki operacyjne: „charakteryzuje” i „wyjaśnia”	27%	28%
czasownik operacyjny: „analizuje”	5%	11%
czasowniki operacyjne: „odróżnia/rozróżnia” i „porównuje”	5%	7%
czasowniki operacyjne: „uzasadnia” i „wykazuje”	2%	7%
czasownik operacyjny: „rozważa”	4%	4%

* Do tej kategorii przydzielono także czasowniki operacyjne „omawia” i „opisuje” z poprzedniej podstawy.

W porównaniu z podstawą z przedmiotu dla ośmioletniej szkoły podstawowej w podstawie dla liceum i technikum w zakresie podstawowym nastąpiło przesunięcie w kierunku bardziej złożonych czasowników operacyjnych, co ilustruje spadek (o 10 punktów procentowych) występowania czasowników „wymienia”, „podaje” i „przedstawia”⁸⁶. W nowej podstawie przedmiotu dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym w porównaniu z nowym zakresem podstawowym nastąpiło przesunięcie w kierunku bardziej złożonych czasowników operacyjnych, co ilustruje spadek (o 5 punktów procentowych, z 32% do 27%) występowania czasowników „wymienia”, „podaje” i „przedstawia” oraz wzrost występowania czasowników „charakteryzuje” i „wyjaśnia” (o 8 punktów procentowych, z 20% do 28%). Analiza czasowników operacyjnych oraz treści komentowanej podstawy do obu zakresów nauczania w liceum i technikum prowadzi do wniosku, że w zakresie rozszerzonym położono nacisk na bardziej złożone umiejętności, w tym także bardziej skomplikowane poznawczo.

⁸⁶ Nie ma zatem sytuacji obecnej w poprzedniej podstawie, w której czasowniki operacyjne dla gimnazjum wydają się bardziej zaawansowane niż te z podstawy dla szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie podstawowym. Na przykład, czasowniki „charakteryzuje” i „wyjaśnia” stanowiły w tej pierwszej 29% wszystkich użytych czasowników, a w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej – 19%, a w podstawie do gimnazjum 5-krotnie wystąpił nieobecny w zakresie podstawowym czasownik operacyjny „analizuje”.

Analiza treści podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym prowadzi do wniosku, że różni się ona znacząco od poprzedniej. Liczbowy i procentowy przydział wymagań dla każdego z bloków – w porównaniu z poprzednią podstawą – ukazano w tabeli 3.

Tabela 3. Przydział wymagań szczegółowych do bloków w podstawach programowych z WOS-u w nauczaniu obowiązkowym

	Nowa podstawa w szkole podstawowej	Nowa podstawa w liceum i technikum w zakresie podstawowym	Nowa podstawa w nauczaniu obowiązkowym	Dotychczasowa podstawa w nauczaniu obowiązkowym
Człowiek i społeczeństwo	32 wymagania (49%)	17 wymagań (27%)	49 wymagań (38%)	37 wymagań (29%)*
Państwo i polityka	14 wymagań (22%)	16 wymagań (25%)	30 wymagań (23%)	33 wymagania (26%)*
Prawo i prawa człowieka	14 wymagań (22%)	20 wymagań (31%)	34 wymagania (26%)	39 wymagań (34%)**
Zagadnienia międzynarodowe	5 wymagań(8%)	11 wymagań (17%)	16 wymagań (12%)	20 wymagań (16%)*

* realizacja w dotychczasowej podstawie tylko w gimnazjum; procentowy udział liczony od ogółu wymagań w nauczaniu obowiązkowym

** realizacja w dotychczasowej podstawie tylko w szkole ponadgimnazjalnej; procentowy udział liczony od ogółu wymagań w nauczaniu obowiązkowym

Analiza treści podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym prowadzi do wniosku, że – biorąc pod uwagę porównanie podstaw na wszystkich etapach kształcenia i zakresach – różni się ona w najmniejszym stopniu od podstawy poprzedniej. Podobna w obu podstawach jest też sytuacja, w której liczba wymagań z poszczególnych bloków w rozszerzonym zakresie nauczania jest większa niż liczba wymagań z tych bloków na wcześniejszym etapie kształcenia oraz w liceum i technikum w zakresie podstawowym, choć dokonano tu nierzadko znaczących przesunięć. Kwestie tę zilustrowano w tabeli 4.

Tabela 4. Przydział wymagań szczegółowych do bloków w podstawach programowych z WOS-u w zakresie rozszerzonym w liceum i technikum

	Nowa podstawa w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym	Dotychczasowa podstawa w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym	Stosunek wymagań w nauczaniu obowiązkowym (1) do zakresu rozszerzonego
Człowiek i społeczeństwo	68 wymagań (30%)	74 wymagania (33%)	Nowa – 1:1,34 Dotychczasowa – 1:2
Państwo i polityka	79 wymagań (35%)	71 wymagań (31%)	Nowa – 1:2,63 Dotychczasowa – 1:2,15
Prawo i prawa człowieka	35 wymagań (15%)	42 wymagania (19%)	Nowa – 1:1,03 Dotychczasowa – 1:1,08
Zagadnienia międzynarodowe	46 wymagań (20%)	39 wymagań (17%)	Nowa – 1:2,88 Dotychczasowa – 1:1,95

Ilościowa analiza wymagań z poszczególnych bloków w nauczaniu WOS-u w liceum i technikum w obu zakresach oraz w nauczaniu zintegrowanym przedmiotu została przedstawiona w tabeli 5.

Tabela 5. Liczba i odsetek wymagań szczegółowych dla bloków w nowej podstawie programowej z WOS-u dla liceum i technikum w poszczególnych zakresach oraz łącznie z nauczaniem we wcześniejszym etapie edukacyjnym z podziałem na bloki

	Liceum i technikum w zakresie podstawowym	Liceum i technikum w zakresie rozszerzonym	Liceum i technikum (łącznie)	Liceum i technikum (łącznie) oraz szkoła podstawowa
Człowiek i społeczeństwo	17 wymagań (27%)	68 wymagań (30%)	85 wymagań (29%)	117 wymagań (33%)
Państwo i polityka	16 wymagań (25%)	79 wymagań (35%)	95 wymagań (33%)	109 wymagań (31%)
Prawo i prawa człowieka	20 wymagań (31%)	35 wymagań (15%)	55 wymagań (19%)	69 wymagań (19%)
Zagadnienia międzynarodowe	11 wymagań (17%)	46 wymagań (20%)	57 wymagań (20%)	62 wymagania (17%)

Dla nauczyciela uczącego według wcześniejszej podstawy ważna może być także kwestia przesunięć zagadnień na inny etap lub zakres kształcenia w podstawie komentowanej. Warto podkreślić, że w tym względzie nie ma jednej reguły. Część wymagań z poprzedniej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym znalazła się w zakresie podstawowym lub na wcześniejszym etapie kształcenia. Zmiany ostatniego rodzaju wynikały z przekonania o konieczności nabycia danej umiejętności przez wszystkich uczniów albo z przeświadczenia, że powtarzanie danego wymagania w niezmienionej lub nawet okrojonej formie w szkole maturalnej w zakresie rozszerzonym [w stosunku do nauczania obowiązkowego] nie jest celowe. Przykłady takich przeniesień ukazano w tabeli 6.

Tabela 6. Przeniesienia treści z zakresu rozszerzonego dotychczasowej podstawy programowej z WOS-u dla liceum i technikum do treści nauczanych obowiązkowo z podstawy nowej

Wymaganie z dotychczasowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym	Wymaganie z nowej podstawy w nauczaniu obowiązkowym
5.2) Uczeń omawia cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne).	<u>liceum i technikum, z. podst.</u> I.8) Uczeń charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne).
11.2) Uczeń wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości*. * w podstawie dla gimnazjum znalazło się wymaganie szersze: 8.1) Uczeń wyjaśnia, co dla niego oznacza być Polakiem (lub członkiem innej wspólnoty narodowej) i czym obywatelstwo różni się od narodowości.	<u>szkoła podstawowa</u> VIII.2) Uczeń wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości; przedstawia warunki nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa i wymienia inne formy uznania za obywatela polskiego oraz nadania obywatelstwa polskiego; wymienia konstytucyjne obowiązki obywatela.
25.1) Uczeń określa główne kompetencje prezydenta w relacjach z parlamentem, rządem, władzą sądowniczą, a także sposób sprawowania władzy w zakresie bezpieczeństwa państwa i polityki zagranicznej. * w podstawie dla gimnazjum znalazło się wymaganie: 14.1) Uczeń wskazuje najważniejsze zadania prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i wyszukuje w środkach masowego przekazu informacje o działaniach urzędującego prezydenta.	<u>szkoła podstawowa</u> XI.5) Uczeń [...] przedstawia sposób wyboru i podstawowe kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; znajduje informacje o życiu politycznym osób pełniących ten urząd, które wybrano w wyborach powszechnych, oraz o działaniach urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. <u>liceum i technikum, z. podst.</u> III.5) Uczeń wykazuje znaczenie, jakie dla pozycji ustrojowej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ma fakt wyborów powszechnych; przedstawia kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej: ceremonialno-reprezentacyjne, w stosunku do rządu, parlamentu i władzy sądowniczej, w polityce zagranicznej oraz bezpieczeństwa państwa; analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – poziom legitymizacji społecznej władzy prezydenckiej.

Istotna dla nauczyciela wydaje się przede wszystkim informacja, jakie wymagania dotychczas niewystępujące w zakresie rozszerzonym nowej podstawy zostały przeniesione z dotychczasowego nauczania obowiązkowego. Część z nich to wymagania z zakresu gimnazjalnego dotychczasowej podstawy, które zostały – na ogół w zmodyfikowanej, czasem rozbudowanej formie – przeniesione na kolejny etap kształcenia, także do zakresu rozszerzonego. Czasem przeniesienia takie wynikały z przekonania, że dyskusyjna jest przystawalność pewnych wymagań z poziomu gimnazjalnego do kompetencji przeciętnego ucznia w danym wieku [jak w wymaganiu 13.2) z gimnazjum]. Najczęściej jednak ich przyczyną było ograniczenie wymagań szczegółowych we wcześniejszym etapie edukacyjnym (w nowej podstawie dla szkoły podstawowej w porównaniu z dotychczasową podstawą dla gimnazjum). Przykłady takie zilustrowano w tabeli 7.

Tabela 7. Przeniesienia treści nauczanych obowiązkowo z dotychczasowej podstawy programowej z WOS-u do nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym

Wymaganie z dotychczasowej podstawy w nauczaniu w gimnazjum	Wymaganie z nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym
8.4) Uczeń wyjaśnia, co to jest Polonia i w jaki sposób Polacy żyjący za granicą podtrzymują swoją więź z ojczyzną.	IV.4) Uczeń analizuje przyczyny zamieszkiwania Polaków poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej (potoki emigracyjne, zmiana granic i wysiedlenia); wyjaśnia różnicowanie form i treści tożsamości polskiej tych osób.
13.2) Uczeń sporządza, na podstawie obserwacji wybranych obrad parlamentu, notatkę prasową o przebiegu tych obrad i przygotowuje krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.	VIII.8) Uczeń pisze, na podstawie własnej obserwacji, notatkę prasową o przebiegu wybranych obrad Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej lub Senatu Rzeczypospolitej Polskiej; przygotowuje wystąpienie w związku ze sprawą, której dotyczyły obrady.
20.4) Uczeń wyjaśnia, skąd pochodzą środki finansowe w budżecie unijnym i na co są przeznaczane.	XIV.10) Uczeń przedstawia dochody i wydatki budżetu Unii Europejskiej i procedurę tworzenia budżetu ogólnego; charakteryzuje zadania Europejskiego Trybunału Obrachunkowego.
19.3) Uczeń przedstawia relacje Polski z wybranym państwem na podstawie samodzielnie zebranych informacji.	XV.6) Uczeń porównuje i ocenia relacje Rzeczypospolitej Polskiej z wybranymi państwami pozaeuropejskimi na podstawie samodzielnie zebranych informacji.

W porównaniu do wymagań z przedmiotu nauczanego obowiązkowo (na różnych etapach edukacyjnych) najbardziej zyskał blok *Człowiek i społeczeństwo*. W nowej podstawie dla liceum i technikum w zakresie podstawowym tego bloku dotyczą wszystkie wymagania działu I [1)–9)] oraz część wymagań działu II [1)–3); 6)–9)] i VI [4)] nowej podstawy dla liceum i technikum. Wszystkie te wymagania – poza ostatnim – nie występowały w dotychczasowej podstawie dla szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie podstawowym. Zmniejszenie wymagań z bloku *Człowiek i społeczeństwo* w zakresie rozszerzonym w nowej podstawie (z 74 do 68) jest spowodowane głównie przeniesieniem niektórych treści do nauczania obowiązkowego. Wymagania z tego bloku w zakresie rozszerzonym nowe lub w sposób istotny różniące się od analogicznych wymagań w podstawie dotychczasowej zostały ukazane w tabeli 8.

Tabela 8. Wymagania z zakresu bloku *Człowiek i społeczeństwo* nowej podstawy programowej z WOS-u dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym niewystępujące w dotychczasowej podstawie w tym zakresie

<u>Wymagania z działu I. Człowiek w społeczeństwie. Uczeń:</u>
1) charakteryzuje klasyczne koncepcje osobowości; 2) wyjaśnia kwestię racjonalności, emocji, uczuć, temperamentu i charakteru w postępowaniu człowieka; rozróżnia inteligencję i inteligencję emocjonalną; 3) wyjaśnia, czym jest postawa oraz przedstawia uwarunkowania procesu kształtowania i zmiany postaw; 6) analizuje poznawcze przyczyny stosowania stereotypów i związane z tym niebezpieczeństwa; 7) analizuje rodzaje i podaje przykłady stosowania taktyk autoprezentacji; 8) przedstawia różnorodne formy komunikowania się; wykazuje znaczenie komunikacji niewerbalnej w porozumiewaniu się; 9) wyjaśnia zasady zachowań asertywnych; podaje przykłady stosowania zwrotów asertywnych i przedstawia wynikające z tego korzyści; 11) przedstawia zasady i metody kreatywnego rozwiązywania problemów; analizuje uwarunkowania prawidłowego procesu decyzyjnego, wspomagające rozwiązywanie problemów osobistych i grupowych.
<u>Wymagania z działu II. Różnorodność kulturowa. Uczeń:</u>
4) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – wspólność i różnorodność wartości afirmowanych w społeczeństwach europejskich; 5) analizuje cechy indywidualizmu i kolektywizmu w aspekcie psychospołecznym i instytucjonalnym; wykazuje zróżnicowanie psychokulturowe świata w tych aspektach; 8) wyjaśnia znaczenie obrzędów przejścia i wykazuje ich obecność w polskiej kulturze współczesnej; 9) wykazuje obecność tradycyjnej obrzędowości dorocznej w polskiej kulturze współczesnej; 12) wyjaśnia kwestię deformacji w postrzeganiu innych kultur na podstawie literatury (np. fragmentów pracy <i>W pogoni za wyobrażeniami. Próba interpretacji polskiej literatury podróżniczej poświęconej Ameryce Łacińskiej</i> Marcina F. Gawryckiego lub fragmentów pracy <i>Wizerunek obcego. Kultury afrykańskie w relacjach Henryka Sienkiewicza, Mariana Brandysa i Marcina Kydryńskiego</i> Haliny Witek).
<u>Wymagania z działu III. Struktura społeczna i problemy społeczne. Uczeń:</u>
2) analizuje sposoby adaptacji klas społecznych do zmiany społeczno-gospodarczej w Rzeczypospolitej Polskiej; wskazuje na przyczyny degradacji i awansu społecznego przedstawicieli tych klas społecznych; 3) wyjaśnia kwestię dyferencjacji społecznej inteligencji; rozważa zasadność stosowania tej kategorii do analizy współczesnej struktury społecznej w Rzeczypospolitej Polskiej; 5) rozważa zasadność teorii „człowieka sowieckiego” (bierność, roszczeniowość wobec państwa), odnosząc się do konkretnych współczesnych przykładów; 10) analizuje uznane za niekonwencjonalne formy przystosowania się do zmiany systemowej na podstawie literatury (np. rozdziału 5. i 6. pracy <i>Koniec radzieckiego życia. Ekonomie życia codziennego po socjalizmie</i> Caroline Humphrey lub fragmentów pracy <i>Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego</i> Tomasza Rakowskiego).

<u>Wymagania z działu IV. Aspekty etniczne życia społecznego. Uczeń:</u> 4) analizuje przyczyny zamieszkiwania Polaków poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej (potoki emigracyjne, zmiana granic i wysiedlenia); wyjaśnia różnicowanie form i treści tożsamości polskiej tych osób; 5) wyjaśnia założenia Karty Polaka i repatriacji; analizuje rozwiązania w nich przyjęte, wykazując ich mocne i słabe strony; 7) przedstawia wielowarstwowość tożsamości narodowej na przykładzie społeczeństw europejskich (Królestwa Belgii, Królestwa Hiszpanii, Konfederacji Szwajcarskiej oraz Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej); 9) przedstawia specyfikę społeczno-kulturową wybranych rdzennych grup autochtonicznych (np. na kontynencie amerykańskim, w Związku Australijskim lub azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej) oraz różne modele polityki wobec tych grup; 10) wyjaśnia kwestię akulturacji i asymilacji grup mniejszościowych, w tym migranckich; wykazuje, że rodzaj stosowanej polityki państwa w różnym stopniu i kierunku wpływa na te zjawiska.
<u>Wymagania z działu VI. Społeczeństwo obywatelskie i kultura polityczna. Uczeń:</u> 1) przedstawia idee społeczeństwa obywatelskiego i charakteryzuje jego rozwój w XX-wiecznym państwie polskim; 6) charakteryzuje specyfikę spółdzielczości i rodzaje spółdzielni funkcjonujących współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej; 7) charakteryzuje cele i działania związków zawodowych oraz innych organizacji reprezentujących interesy różnych kategorii społeczno-zawodowych; przedstawia związki zawodowe funkcjonujące współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej; 9) analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – postawy społeczeństwa polskiego wobec instytucji publicznych i polityków; 12) przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – formy i poziom niekonwencjonalnej partycypacji politycznej (np. zgromadzenia i petycje) w Rzeczypospolitej Polskiej; rozważa, czy korzystanie z praw i wolności politycznych z nią związanych jest konieczne dla właściwego funkcjonowania demokracji; 18) opracowuje ramowy program kampanii społecznej na rzecz rozwiązywania wybranego problemu; 19) wykazuje rolę mediów społecznościowych w życiu politycznym we współczesnym świecie.
<u>Wymagania z działu XVI. Edukacja i nauka. Uczeń:</u> 2) przedstawia obowiązujący w Rzeczypospolitej Polskiej podział nauk społecznych i humanistycznych; przygotowuje notatkę na temat wybranych nauk (spośród nauk o: polityce, polityce publicznej, bezpieczeństwie, mediach, poznaniu i komunikacji społecznej, administracji; nauk prawnych; socjologii, psychologii, pedagogiki; etnologii, kulturoznawstwa); 3) przedstawia wkład w nauki społeczne znanych na świecie Polaków: Bronisława Malinowskiego, Floriana Znanieckiego i Leona Petrażyckiego; 4) znajduje informacje o uniwersytetach oraz o innych szkołach wyższych w swoim regionie, a także o programie interesujących go kierunków studiów I stopnia lub jednolitych studiów magisterskich przez nie prowadzonych; 5) przedstawia na wybranych przykładach zasady kwalifikacji kandydatów do szkół wyższych w Rzeczypospolitej Polskiej na kierunki studiów I stopnia lub jednolitych studiów magisterskich; 6) przedstawia warunki podejmowania nauki w Unii Europejskiej oraz znajduje informacje na ten temat odnoszące się do wybranego państwa.

Bloku *Państwo i polityka* dotyczą wszystkie wymagania działu III [1)–11)] oraz część wymagań działu II [4)–5)] i VI [1)–3)] nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym. Wszystkie te wymagania nie występowały w dotychczasowej podstawie dla szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie podstawowym. Wzrost wymagań z bloku *Państwo i polityka* w nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym (z 71 do 79) – biorąc pod uwagę przeniesienie części zagadnień z zakresu władzy publicznej w Polsce do nauczania obowiązkowego, bez ich powtarzania w zakresie rozszerzonym – pozwala na stwierdzenie, że blok ten w nauczaniu w liceum i technikum w zakresie rozszerzonym rozbudowano w porównaniu z poprzednią podstawą. Wymagania z tego bloku w zakresie rozszerzonym nowe lub w sposób istotny różniące się od analogicznych wymagań w podstawie dotychczasowej zostały ukazane w tabeli 9.

Tabela 9. Wymagania z zakresu bloku *Państwo i polityka* nowej podstawy programowej z WOS-u dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym niewystępujące w dotychczasowej podstawie w tym zakresie

<u>Wymagania z działu V. Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja. Uczeń:</u>
9) przedstawia założenia ideowe ruchów narodowych, regionalnych i separatystycznych oraz myśli państwowej;
11) analizuje kwestię pojmowania równości, wolności i sprawiedliwości w różnych nurtach myśli politycznej;
14) przedstawia polskie tradycje demokratyczne na przykładzie podstawowych instytucji ustrojowych artykułów henrykowskich i konstytucji marcowej;
15) przedstawia niedemokratyczny charakter polskich rozwiązań polityczno-ustrojowych z okresu tzw. Polski Ludowej (monizm, kierownicza rola gremiów decyzyjnych PZPR, system fikcji ustrojowych);
16) przedstawia – na wybranych przykładach – różne modele demokratyzacji; rozważa, na ile polska demokratyzacja przełomu lat 80. i 90. XX wieku miała charakter reformy, a na ile – rewolucji;
17) porównuje różne modele dekomunizacji i lustracji oraz rozważa ich zasadność;
18) analizuje kwestie różnorodności traktowania w pamięci społecznej okresu tzw. Polski Ludowej oraz jego rozliczenia na podstawie literatury (np. fragmentów pracy <i>Pamięć po komunizmie</i> Pawła Śpiewaka).
<u>Wymagania z działu VII. Rywalizacja o władzę. Uczeń:</u>
1) przedstawia proces ewolucji instytucjonalnej i ideologicznej partii politycznych; charakteryzuje funkcje partii politycznych;
2) wyjaśnia związki między partiami politycznymi a społeczeństwem; rozważa na wybranych przykładach zjawisko kryzysu partii politycznych i trafność kategorii „polityki bez ideologii”;
3) dokonuje charakterystyki partii politycznych działających współcześnie w Rzeczypospolitej Polskiej z punktu widzenia ideologii (np. poprzez zastosowanie „kompasu politycznego”);
4) przedstawia systemy partyjne w państwach niedemokratycznych – monopartyjny, partii hegemonicznej; wykazuje, że w państwach tego typu mogą istnieć systemy charakteryzujące się pozornym pluralizmem lub takie, w których partie nie mają realnego znaczenia;
5) przedstawia na przykładach poszczególnych państw systemy partyjne w państwach demokratycznych: dwupartyjny, dwublokowy, partii dominującej, dwóch partii dominujących, rozbicia wielopartyjnego, kooperacji partii;
6) charakteryzuje etapy rozwoju systemu partyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej;

- 8) przedstawia funkcje wyborów w państwach demokratycznych i niedemokratycznych; analizuje na przykładach przejawy naruszania uczciwości procedur wyborczych;
- 11) wyjaśnia cele i przedstawia formy marketingu politycznego;
- 12) przeprowadza krytyczną analizę elementów programu i innych materiałów wyborczych wybranego komitetu wyborczego z ostatnich wyborów w Rzeczypospolitej Polskiej.

Wymagania z działu VIII. Modele sprawowania władzy. Uczeń:

- 1) analizuje mechanizmy sprawowania władzy na podstawie literatury (np. fragmentów tekstu *Książe* Nicolò Machiavellego lub fragmentów tekstu *Cesarz* Ryszarda Kapuścińskiego);
- 3) przedstawia, odwołując się do współczesnych przykładów, typologie współczesnych monarchii ze względu na pozycję głowy państwa (absolutna, konstytucyjna, parlamentarna); analizuje normy dotyczące sukcesji;
- 4) charakteryzuje systemy polityczne oparte na współpracy legislatywy i egzekutywy – parlamentarno-gabinetowy (na przykładzie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej) i kanclerski (na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec); wykazuje, że elementy tych systemów obowiązują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 5) charakteryzuje systemy ze szczególną rolą prezydenta – klasyczny prezydencki (na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki) i semiprezydencki/parlamentarno-prezydencki (na przykładzie Republiki Francuskiej); wykazuje, że elementy drugiego z tych systemów obowiązują w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 6) charakteryzuje systemy polityczne z zachwianym podziałem władzy – parlamentarno-komitetowy/rządy konwentu (na przykładzie Konfederacji Szwajcarskiej) i superprezydencki (na przykładzie Federacji Rosyjskiej); przedstawia instytucjonalne warunki funkcjonowania demokracji w takich systemach;
- 8) pisze, na podstawie własnej obserwacji, notatkę prasową o przebiegu wybranych obrad Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej lub Senatu Rzeczypospolitej Polskiej; przygotowuje wystąpienie w związku ze sprawą, której dotyczyły obrady;
- 9) wyjaśnia mechanizmy wyłaniania rządu i jego odpowiedzialności politycznej na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec i Federacji Rosyjskiej; porównuje te mechanizmy z obowiązującymi w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 11) przedstawia mechanizmy tworzenia koalicji gabinetowych na przykładzie Republiki Francuskiej i Republiki Federalnej Niemiec; porównuje sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na ich stabilność i możliwości działania;
- 14) przedstawia ustroje terytorialno-prawne we współczesnych państwach demokratycznych – wyjaśnia podział na państwa unitarne i złożone oraz ze względu na stopień decentralizacji; wykazuje różne przyczyny funkcjonowania terytoriów autonomicznych;
- 15) analizuje przykłady procesów dezintegracji państw złożonych w Europie;
- 16) przedstawia kompetencje i znaczenie organów władzy regionalnej w państwach federalnych i unitarnych (na przykładzie Republiki Francuskiej, Królestwa Hiszpanii, Republiki Federalnej Niemiec i Konfederacji Szwajcarskiej);
- 18) rozpoznaje przejawy zagrożeń dla funkcjonowania demokracji; porównuje specyfikę państwa autorytarnego i totalitarnego;
- 19) przedstawia niezachodni reżim demokratyczny lub hybrydowy (np. funkcjonujący w Wielonarodowym Państwie Boliwia, Republice Indii, Republice Południowej Afryki i Republice Singapuru);
- 20) przedstawia niezachodni reżim niedemokratyczny (np. funkcjonujący w Arabii Saudyjskiej, Białorusi, Chinach, Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej i Turkmenistanie);
- 21) wykazuje znaczenie klientelizmu w sprawowaniu władzy na podstawie literatury (np. rozdziału VIII i XIII pracy *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej* Antoniego Mączaka lub rozdziału IV pracy *Demokracja* Charlesa Tilly'ego i artykułu *Klany, kliki i zawłaszczane państwa* Janine R. Wedel).

<u>Wymagania z działu IX. Sprawowanie władzy w Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:</u> 1) wyjaśnia pojęcie „finansów publicznych”; przedstawia modele polityki gospodarczej państwa; wyjaśnia pojęcie i przedstawia rodzaje polityk publicznych; 2) przedstawia źródła dochodów budżetu centralnego i kierunki wydatków budżetowych w Rzeczypospolitej Polskiej; 5) analizuje dokumenty związane ze strategią rozwoju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej; 6) przedstawia różne modele polityki rozwoju regionalnego – wsparcia ośrodków wzrostu i wyrównywania różnic międzyregionalnych; wskazuje na założenia dotyczące realizacji tej polityki w Rzeczypospolitej Polskiej; 7) przedstawia założenia i wybrane rozwiązania polityki przemysłowej i w zakresie gospodarki żywnościowej w Rzeczypospolitej Polskiej; 8) przedstawia działania państwa na rzecz ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego w Rzeczypospolitej Polskiej; 9) przedstawia politykę państwa na rynku pracy w Rzeczypospolitej Polskiej; rozróżnia formy polityki aktywnej oraz świadczeń socjalnych dla bezrobotnych; 10) przedstawia działania państwa w sferze polityki prorodzinnej w Rzeczypospolitej Polskiej i dokonuje analizy tej polityki; 11) wykazuje aktualność kwestii „starzenia się społeczeństwa”; przedstawia główne założenia polityki państwa wobec osób starszych; wyjaśnia zasadę solidaryzmu społecznego w ubezpieczeniach społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej; 12) przedstawia działania państwa w zakresie polityki kulturalnej oraz wykazuje znaczenie narodowych instytucji kultury w Rzeczypospolitej Polskiej; 13) analizuje uwarunkowania rozwoju społeczeństwa informacyjnego; przedstawia strategię rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej; 14) przedstawia założenia polityki państwa w dziedzinie nauki i innowacji w Rzeczypospolitej Polskiej; 16) przedstawia zadania poszczególnych instytucji ze sfery bezpieczeństwa wewnętrznego w Rzeczypospolitej Polskiej; 17) charakteryzuje politykę bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (cele w zakresie bezpieczeństwa, potencjał strategiczny, środowisko bezpieczeństwa, koncepcja działań i przygotowań strategicznych).
<u>Wymagania z działu X. Kontrola władzy. Uczeń:</u> 5) rozróżnia podstawowe rodzaje opozycji; analizuje – na współczesnych przykładach – przypadki ograniczania jej praw; rozważa kwestię trafności dyskursu opozycji dotyczącego ograniczania jej praw; 6) przedstawia genezę i zasady państwa prawnego; przedstawia zasady organizacji i funkcjonowania władzy sądowniczej; 8) wyjaśnia rolę sądownictwa administracyjnego w kontroli decyzji władz; przedstawia strukturę Naczelnego Sądu Administracyjnego i jego rolę w Rzeczypospolitej Polskiej.

Bloku *Prawo i prawa człowieka* dotyczą wszystkie wymagania działu IV [1)–7)] i V [1)–13)] nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym. Jest to – co oczywiste – jedyny blok, którego treści zostały ograniczone w porównaniu do dotychczas obowiązującej podstawy dla liceów i techników w tym zakresie. Stało się tak ze względu na przeniesienie części treści z tego bloku na poziom edukacyjny szkoły podstawowej – zarówno w zakresie tematyki załatwiania spraw urzędowych, praw człowieka, jak i innych kwestii. Spadek wymagań z bloku w nowej podstawie dla liceum i technikum

w zakresie rozszerzonym (z 42 do 35) spowodowany został głównie przesunięciem niektórych kwestii (część zagadnień z zakresu praw człowieka i instytucji prawa w Polsce) z dotychczasowego zakresu rozszerzonego do nauczania obowiązkowego. Wymagania z tego bloku z obu zakresów nauczania nowe lub w sposób istotny różniące się od analogicznych wymagań w podstawie dotychczasowej zostały ukazane w tabeli 10.

Tabela 10. Wymagania z zakresu bloku *Prawo i prawa człowieka* nowej podstawy z WOS -u dla liceum i technikum niewystępujące w dotychczasowej podstawie w tym zakresie

<u>Wymagania z działu IV. zakresu podstawowego <i>Prawa człowieka i ich ochrona</i>. Uczeń:</u>
4) przedstawia szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskuje informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach; 7) wykazuje różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym; przedstawia problem łamania praw człowieka w wybranym państwie niedemokratycznym.
<u>Wymagania z działu V. zakresu podstawowego <i>Prawo w Rzeczypospolitej Polskiej</i>. Uczeń:</u>
2) przedstawia źródła prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – wykazuje szczególną moc konstytucji; przedstawia procedurę ustawodawczą; 4) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (osoba fizyczna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo a pełnomocnictwo, zobowiązanie); 5) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (własność, formy nabycia własności, spadek, dziedziczenie ustawowe i testamentowe, zachówek); 6) wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (małżeństwo, wspólnota majątkowa, prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego, obowiązek alimentacyjny); 8) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy decyzja administracyjna w Rzeczypospolitej Polskiej jest ważna; 10) przedstawia przebieg postępowania administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej; analizuje wzory zażaleń na postanowienia organów administracji oraz wzory skarg do wojewódzkiego sądu administracyjnego; 12) wskazuje, do jakich organów i instytucji można się zwrócić w Rzeczypospolitej Polskiej o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach; przedstawia zadania notariuszy, radców prawnych, adwokatów; 13) wyjaśnia, jak można korzystać w Rzeczypospolitej Polskiej z dokumentacji gromadzonej w urzędach (ze szczególnym uwzględnieniem e-administracji) i archiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; pisze wniosek o udzielenie informacji publicznej.
<u>Wymagania z działu XI. zakresu rozszerzonego <i>System prawa w Rzeczypospolitej Polskiej</i>. Uczeń:</u>
4) przedstawia różne procedury przedratyfikacyjne w przypadku ratyfikowanych umów międzynarodowych w Rzeczypospolitej Polskiej; wskazuje zależności między rozporządzeniami a ustawami oraz zarządzeniami a uchwałami (w przypadku aktów prawa miejscowego) w Rzeczypospolitej Polskiej; 5) wymienia obowiązujące w Rzeczypospolitej Polskiej akty prawne niebędące źródłami prawa i wyjaśnia ich specyfikę; 6) wyjaśnia zależności między prawem unijnym i krajowym; przedstawia formy prawa wtórnego Unii Europejskiej i ich miejsce w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej;

- 7) przedstawia strukturę właściwą ze względu na własne miejsce zamieszkania sądu rejonowego, okręgowego oraz apelacyjnego (na podstawie aktualnego informatora prawniczego); wykazuje specyfikę i dwuinstancyjność sądownictwa wojewódzkiego;
- 8) wyjaśnia instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej (ograniczona i pełna zdolność do czynności prawnych osoby fizycznej; ubezwłasnowolnienie; oświadczenie woli; osoba prawna; czynności prawne i ich forma);
- 9) wyjaśnia instytucje prawne prawa rzeczowego w Rzeczypospolitej Polskiej (współwłasność łączna i ułamkowa; ruchomość i nieruchomości; użytkowanie wieczyste, użytkowanie, posiadanie, służebność, zastaw, hipoteka);
- 10) wyjaśnia instytucje prawne prawa spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (spadkobierca; formy testamentu; przyjęcie i odrzucenie spadku);
- 11) analizuje kazusy z zakresu prawa rzeczowego i spadkowego;
- 12) wyjaśnia instytucje prawne prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (wierzytelność, dług; wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania; odpowiedzialność kontraktowa i deliktowa);
- 13) znajduje wzory umów najmu lokalu; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla wynajmującego i najemcy;
- 14) znajduje wzory umów zlecenia i umów o dzieło; przedstawia konieczne ich elementy i elementy korzystne dla zleceniobiorcy i autora dzieła;
- 15) wyjaśnia instytucje prawne prawa pracy w Rzeczypospolitej Polskiej (umowa o pracę i jej rodzaje; rozwiązanie umowy o pracę i jego rodzaje; rodzaje urlopów; prawa i obowiązki pracownicze);
- 16) porównuje sytuację jednostki wynikającą z różnych form zatrudniania: umowa o pracę, umowy cywilnoprawne, prowadzenie działalności gospodarczej osoby fizycznej;
- 17) wyjaśnia instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (intercyza; rozwód, separacja; pokrewieństwo i powinowactwo; przysposobienie);
- 19) znajduje wzory apelacji i je analizuje; przedstawia, w jakich sytuacjach Sąd Najwyższy w Rzeczypospolitej Polskiej może rozpoznać pozytywnie skargę kasacyjną;
- 22) wskazuje specyfikę poszczególnych rodzajów wykroczeń w Rzeczypospolitej Polskiej (przeciwko: osobie, zdrowiu, mieniu oraz bezpieczeństwu osób i mienia) oraz przestępstw (przeciwko: życiu i zdrowiu, wolnościom osobistym oraz mieniu);
- 25) przedstawia specyfikę alternatywnych metod rozwiązywania sporów w Rzeczypospolitej Polskiej – arbitrażu w postępowaniu cywilnym oraz mediacji w postępowaniu administracyjnym, cywilnym i karnym.

Wymagania z działu XII. zakresu rozszerzonego *Prawa człowieka i ich ochrona międzynarodowa*. Uczeń:

- 2) przedstawia kwestie urzeczywistnienia wybranej wolności człowieka i stopnia jej ograniczenia związanego z prawami innych osób lub porządkiem publicznym;
- 6) charakteryzuje system ochrony praw człowieka Unii Europejskiej (Karta praw podstawowych, działania Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich) oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Bloku *Zagadnienia międzynarodowe* dotyczy wszystkie 11 wymagań działu VII nowej podstawy dla liceum i technikum w zakresie podstawowym. Oczywiście, podobnie jak w blokach *Człowiek i społeczeństwo* oraz *Państwo i polityka* – wszystkie wymagania z bloku *Zagadnienia międzynarodowe* nie występowały w dotychczasowej podstawie dla szkoły ponadgimnazjalnej w zakresie podstawowym. Wzrost wymagań z bloku *Zagadnienia międzynarodowe* w nowej podstawie dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym (z 39 do 46) spowodowany jest głównie przeniesieniem niektórych treści z nauczania obowiązkowego (w gimnazjum) do zakresu rozszerzonego w liceum

i technikum. Wymagania z tego bloku w zakresie rozszerzonym nowe lub w sposób istotny różniące się od analogicznych wymagań w podstawie dotychczasowej zostały ukazane w tabeli 11.

Tabela 11. Wymagania z zakresu bloku *Zagadnienia międzynarodowe* nowej podstawy programowej z WOS-u dla liceum i technikum w zakresie rozszerzonym niewystępujące w dotychczasowej podstawie w tym zakresie

<u>Wymagania z działu XIII. Ład międzynarodowy. Uczeń:</u>
2) przedstawia zmiany w międzynarodowym łańdź politycznym i gospodarczym w XXI wieku; 6) analizuje kwestię globalizacji na podstawie literatury (np. fragmentów pracy <i>Dżihad kontra McŚwiat</i> Benjamina R. Barbera lub <i>No logo</i> Naomi Klein); 8) wykazuje, że regionalne mocarstwa niezachodnie (Chińska Republika Ludowa, Republika Indii, Federacja Rosyjska, Federacyjna Republika Brazylii) działają w kierunku wzmocnienia własnej pozycji międzynarodowej, także poprzez organizacje międzynarodowe (BRICS, Szanghajska Organizacja Współpracy); 9) wyjaśnia problem separatyzmów i odnosi go do prawa międzynarodowego; wykazuje zróżnicowanie w reakcjach wspólnoty międzynarodowej wobec poszczególnych separatyzmów; 10) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w nieunijnej części Europy; lokalizuje je, wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje; 11) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w azjatyckiej części obszaru poradzieckiego; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje; 12) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI wieku na obszarze Środkowego i Dalekiego Wschodu; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje; 13) przedstawia konflikty międzynarodowe i etniczne w XXI wieku na obszarze Afryki i Bliskiego Wschodu; lokalizuje je i wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje; 19) przedstawia cele form współpracy regionalnej, w tym inicjatyw międzynarodowych, w których uczestniczy Rzeczpospolita Polska (np. Grupa Wyszehradzka, Trójkąt Weimarski); 20) przedstawia cele organizacji regionalnych i subregionalnych o charakterze ogólnym: Wspólnoty Niepodległych Państw, Organizacji Państw Amerykańskich, Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, Ligi Państw Arabskich i Unii Afrykańskiej; 21) przedstawia cele i główne działania inicjatyw międzynarodowych G7/8 i G20 oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju; 22) przedstawia cele międzynarodowych organizacji gospodarczych: Środkowoeuropejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku, Północnoamerykańskiej Strefy Wolnego Handlu i Organizacji Państw Eksportujących Ropę Naftową.
<u>Wymagania z działu XIV. Integracja europejska. Uczeń:</u>
1) wykazuje kulturowe i historyczne podwaliny jednolici europejskiej; 6) przedstawia podział kompetencji pomiędzy Komisją i Radą; wyjaśnia strukturę Komisji oraz rolę komitetów i grup roboczych Rady; 7) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w sferze wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych; przedstawia najważniejsze kompetencje jej instytucji sądowych; 8) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w sferze polityki zagranicznej oraz bezpieczeństwa i obrony; przedstawia pozycję i zadania Wysokiego Przedstawiciela Unii Europejskiej ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa; rozważa kwestię globalnej roli Unii Europejskiej;

9) wyjaśnia założenia strefy euro; przedstawia zadania Europejskiego Banku Centralnego i Europejskiego Systemu Banków Centralnych;
11) charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w polityce spójności społecznej i gospodarczej oraz konkurencji i ochrony konsumentów;
12) przedstawia działalność Unii Europejskiej w wybranych politykach sektorowych (polityce: kulturalnej; kształcenia i młodzieży; badań i rozwoju technologicznego; handlowej; rolnej; transportowej; ochrony środowiska; energii, małych i średnich przedsiębiorstw).
<i>Wymagania z działu XV. Polska polityka zagraniczna. Uczeń:</i>
2) wyjaśnia zmieniającą się pozycję Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej i determinanty tej pozycji oraz skutki europeizacji polskiej polityki zagranicznej;
3) charakteryzuje relacje Rzeczypospolitej Polskiej z państwami sąsiedzkimi, będącymi członkami Unii Europejskiej;
4) charakteryzuje relacje Rzeczypospolitej Polskiej z państwami sąsiedzkimi, niebędącymi członkami Unii Europejskiej;
5) wyjaśnia cele, instrumenty i treści kierunku euroatlantyckiego polskiej polityki zagranicznej, w tym relacje ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki;
6) porównuje i ocenia relacje Rzeczypospolitej Polskiej z wybranymi państwami pozaeuropejskimi na podstawie samodzielnie zebranych informacji.

Między podstawami występują znaczące podobieństwa, jeśli chodzi o kwestie metod nauczania. Zauważalne są jednak dwie ważne różnice. W warunkach i sposobie realizacji podstaw programowych wpisano konieczność zastosowania metody projektu edukacyjnego. Podano także w każdej z nich wymagania, które warto w ten sposób zrealizować oraz określono minimum projektów, w których musi uczestniczyć uczeń według zasady: 1 godzina lekcyjna przedmiotu w tygodniu oznacza uczestnictwo ucznia w minimum jednym projekcie edukacyjnym w roku szkolnym, a zatem w przypadku zakresu podstawowego uczeń uczestniczy w całym cyklu kształcenia w dwóch projektach edukacyjnych, w przypadku rozszerzonego – w ośmiu, a przy integracji zakresu podstawowego z rozszerzonym – w dziesięciu. Nie jest zatem konieczne ani wskazane, realizowanie minimum 10% treści nauczania tą metodą, co było zapisane w dotychczasowej podstawie. Istotne jest też to, by w nauczaniu przedmiotu w liceum i technikum, szczególnie w zakresie rozszerzonym, nie doprowadzić do sytuacji, w której większa część aktywności uczniów dotyczącej przedmiotu byłaby poświęcona uczestnictwu w projektach. Obok projektów wymagających znacznej ilości czasu i energii jak najbardziej wskazane jest uczestnictwo ucznia w projektach mniej czasochłonnych.

Zauważalną różnicą w przypadku zakresu rozszerzonego jest także wprowadzenie wymagań, których realizacja wymaga lektury, na co zwrócono uwagę w części podstawy zatytułowanej *Warunki i sposób realizacji*. Warty wyjaśnienia jest cel wprowadzenia tego typu wymagań – mają one w założeniu powodować kontakt ucznia ze źródłami innego rodzaju (publicystyka, reportaż, praca naukowa) niż klasyczny tekst podręcznika czy aktu prawnego. Lektura, którą nauczyciel może dobrać w inny sposób niż wskazany

przykładowo w danym wymaganiu, ma zaś realizować pierwszą część tego wymagania, ma być przyczynkiem do dyskusji, analizy czy wyjaśniania.

vademecum.ore.edu.pl